

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

DAL A SZÉLHÁMOS REMÉNYRŐL

ORBÁN OTTÓ (1936–2002)

Operált koponyámhoz mind közelebb robban a gránát,
Madarakként röpdösnek a leszakadt végtagok;
Így törlesztem az életem árát,
Azt, hogy még itt vagyok,

És ereimben keringhet a hő vér,
Bár előttem egy meredek gleccserfal áll –
Jeges lepedőjén szeretkezni hív a két fekete nővér,
Szívhalál és Agyhalál.

(A *Holmi* 2002. májusi számából)

2002

Június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXVI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

A fedőlapon *Orbán Ottó* Dal a szélhámos reményről című verse

- Pap József*: Hangya bohócának vigasztalódása (*vers*) 713
Deák Ferenc: Rétegek (*vajdasági családrege, I.*) 715
Bóka Mária két verse 741
Németh István: Papírszeletek (*esszé*) 743
Gobby Fehér Gyula: Mikor megérkeztem Újvidékre (*novella*) 751
Szlovén költők
Boris A. Novak, *Matjaž Kocbek* és *Milan Jesih* versei 757
P. Nagy István (Szolnok): Élet, irodalom (*esszéjegyzetek*) 763

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Jung Károly*: Mióta tisztelik az öregeket? (*tanulmány*) 771
Ranko Marinković (Zágráb): Traktátum a kézről (*esszé*) 793
Ózer Ágnes: Újvidék városfejlődésének közép-európai multikulturális történelmi meghatározói (*tanulmány*) 803
Laszlo Kerekes (Berlin): Second hand (*interjú*) 811
Varga István: Az olvasó vére (*tanulmány*) 820

HANGYA BOHÓCÁNAK VIGASZTALÓDÁSA

P A P J Ó Z S E F

Meghalt As, a kutyám.
Vigasztalan vagyok.
Egyetlen társam s támaszom
sivár magányomban, aki még a
szemembe nézett és követte tekintetem.
Az egyetlen, akinek még fontos voltam,
fontos a léptem, a kézmozdulatom,
más-más arcaimnak minden rándulása.

Egy szál magamtól
ne várjatok többé
vidító mutatványt,
kacajra ingerlő látványt,
se sziporkát, se csejt, se csalafintaságot.
Elhagytak az álmok, el a képzelgések:
üres zsebemből nincs mit előszednem.
Magamba roskadtan
ülök előttetek, és már nem
vigasztalni, ó jaj – vigasztalódn!

Derüljete, hahotázzatok
elesettségemem és vágjatok
jó képet esetlen bénaságomhoz

mert engem ekként is a jó szándék vezérel.
Vagy röhögjetez rajtam,
fütyüljetez ki, szájalom nélkül
kérjetez új mutatványost
vagy mindenre kész alakoskodót!

Nekem talán a jóindulat, a ragaszkodás,
a lélekiemelő elragadtatás adhat még esélyt.
Biztató tapsotok.

Szánakozástok tetéznél vigasztalanságom.

RÉTEGEK (I.)

Vajdasági családtörténet

DEÁK FERENC

ELSŐ KÖNYV

Az Úr 1941. évében járunk.

A történet első színhelye a kétezer lelket számláló bánági Magyar-tarlós.

A Berezág és az Óberez közötti keskeny földszávon épült az ezerhét-száz éves második felében, közelebb Temesvárhoz, mint Nagybecskerekhez.

A történet keretét a nagy és itt tehetősnek mondható Kenedi család adja.

Idős *Kenedi József* ekkor 78, felesége (Fodor) *Rozália* 76 esztendő. Legidősebb fiuk, *Sándor*, 59, felesége, (Bán) *Kriszta* 58 éves.

Három gyerekük van: *Sándor* (37), neje (Lénárt) *Erzsébet*, *Tamás* (36), neje (Vögel) *Helga*, valamint *Klára* (30) és férje *Pósa Tibor*.

Sándor és *Erzsébet* gyerekei: *Tünde* és *Ákos*.

Idős Kenediék második gyereke *József*, felesége (Papp) *Janka*. Mindketten 56 évesek. Három gyerekük van: *Ádám* (37), neje (Millich) *Mária*, *József* (35), neje (Ambrus) *Éva* és *Berta* (33), férje *Eper Jenő*.

Ádám és *Mária* gyermekei: *László* és *Rozika*. *József* és *Éva* gyermekei: *József*, *Erna* és *Lídia*. *Berta* és *Eper Jenő* kisfiát *Dezsőnek* hívják.

Idős Kenediék harmadik gyereke *János* (54), felesége (Peres) *Blanka*.

Négy gyerekük van: *János* (34), neje (Telkes) *Magda*, *Benedek* (30), neje (Röhm) *Petra*, *Etel* (12) és *Dani* (9).

Idős Kenediék negyedik gyereke *András* (48), felesége (Kecskés) *Judit*.

Gyermekeik: *Béla* (26), neje (Pataji) *Júlia* és *Kolos* (25).

Béla és *Júlia* fia *Antal*.

Idős Kenediék ötödik gyereke *István* (46), neje (Timár) *Ida*.

Gyermekeik: *Ottó* (28), neje (Hevesi) *Gizella*, *Paula* (26), *Ernő* (24), neje (Vadász) *Dóra* és *Sára* (20).

Ottó és *Gizella* fia *Lázár*. Idős Kenediék ikrei: *Miklós* és *Nándor*. 40 évesek. *Miklós* neje (Berekes) *Katalin*, fiaik: *Ervin* és *Pál*.

Nándor felesége (Kiss) *Teréz*.

... MEGHÁBORÍTOTT FORRÁS ...

Ezen a vasárnapon, 1941. április kilencedikén, Kenediné Fodor Rozália is, akár a többi hívő, gondokkal viaskodva, kérdésekkel küszködve ment az istentiszteletre, és csak nehezen tudott odafigyelni Hollóssy tiszteletes szavaira, bár a fegyelmezett értelem tette azt szándéka nélkül is, magába szívta a magvasabb gondolatok egy részét.

Milyen világ néz feléjük, és mi a sors szándéka ez alkalommal?

Rozália általában úgy kerekedett a nehézségek fölé, hogy nem rontott legyőzésükre azonnal és szenvedélyesen, hanem hagyta, hogy a dolgok felfejlődjenek, megmutatkozzanak, mert akkor könnyebben foghatta meg szarvuknál, és nagyobb esélye volt, hogy ne maradjon vesztes.

Most azonban a veszély csupán felködlött.

Képlékenységgel azért volt riasztó, mert nem lehetett utánanyúlni, megtapintani, érzékelni . . .

Mert az is annyira megfoghatatlan és az észérvektől távoli dolog volt, hogy mindenki Belgrád, és ha jól hallotta: már más városok bombázásáról beszélt, tele volt a világ zavaros szavakkal, dadogással, rémisztgetéssel, de az igazi kérdések és az igazi válaszok vártak magukra.

Három napja, hogy az ország már elméletileg sem létezik, és csak a rémület tartotta féken a népet, hogy esztelenségeket ne tegyen.

Mert ha a szabályok, amelyeket mindig az állam határoz meg saját tartásával, önbecsülésével, erkölcsi tartalmával, nos, ha a mindenkori szabályok széthullanak, akkor az általános bomlás gyorsan kezdetét veszi.

Gyorsan és válogatás nélkül kaszál.

Ekkor már csak a fohász marad, azzal erősítheti magát az ember és úgy lehet erősebb, hogy elfogadja a fájdalmakat és a végzetet.

Amikor jött az istentiszteletre, egy pillanatra megállt a templom előtt örökdő Kossuth-szobornál.

Az első nagy háborúból hazatérők egyike lőtte szíven.

A hitüket, méltóságukat vesztett *maradékoból* lépett ki valaki a bomlott meteoszlopból, és lőtte szíven Kossuth atyánk szobrát.

Hogy azokért akart-e bosszút állni a szerencsétlen, akik odavesztek, (ahogyan két öccse, Mihály és Ágoston is) vagy mert olyan ország veszteseként érkezett haza, amelynek darabjáért – a magyarért – a turini orákulum élete végéig hadakozott?

Nos, azt soha senki bizonyossággal nem tudta megmondani . . .

Rozália attól tartott, hogy ezek után már nem szobrokra lőnek.

Mert hogy hamarosan elkezdődik a fegyverek ideje, abban biztos volt.

Hisz a lelkész is, az imént, igen furcsa idézeteket vett a Bibliából.

Furcsa napok, furcsa idők kezdetét jelezte volna velük?

Talán az előzők gyorsuló folytatását?

Olyan világ ködlik fel most, amely nem hallgat az észérvekre.

Öntörvényű, ficamos.

Nyomorékságával megalázó, önteremtette nyomorúságában fokozhatatlan.

Megtorpant.

Túl nehéz szavak ezek, amelyekkel óvatosan kell bánni.

A gyanúval teli sejtésekre vagy torzító indulatokra épült és hanyagul kivetett szavak néha ölni is tudnak, felettébb veszélyesek lehetnek, ezért beszédünket ilyen időkben nagyobb szigorral, fokozott felelősséggel formáljuk.

Hollóssy tiszteletes úr bölcsessége ma abban mutatkozott meg, hogy nem veselkedett, nem akart mindenáron talányokba menekülni, hanem a keresztyénség alapjaihoz fordult, és onnan hangsúlyozott ki alapigazságokat.

Rozália lehajtott fővel sietett ki a templomból, egy pillantásával elkísérte még öreg párját, Józsefet, szokásos vasárnapi kitérőjére (Istvánékhöz megy egy szilvóriumra és beszélgetésre), összevonta magán ünneplőjét, aztán hazafelé szaporázta lépteit.

Minden gondolatára, lépésére visszhangzottak benne az imént hallott és számára annyira ismerős szentenciák.

. . . Mint aki leveti ruháját a hidegnek idején, mint az ecet a sziklón: olyan, aki éneket mond a bánatos szívű ember előtt. (Példab. 25.20.)

Milyen is ez a vasárnap, istenem?

Április, amikor a napnak lassan megjön az ereje és az emberre nyitott könyvként néz vissza a határ, a mező arca színesedni kezd . . .

De a háborúnak minden évszak megfelel: a halál nem fázik a csikorgó hidegben, nem hajol le zsenge búzához, nem izzad az aratókkal, és nem fon rozsdás szőlőindából mámoros, vidám koszorút senki fejére szüret végeztével.

Most valóban hasznos és okos dolog lenne elbeszélgetni Hollóssy tiszteletes úrral, de ez képtelenség. Az egész presbitérium a templomból át ment vele az iroda melletti imaházba.

. . . Mint a megháborított forrás és megromlott kútfej, olyan az igaz, aki a gonosz előtt ingadozik. (Példab. 25.26.)

Nem szeret utánakérdezni semminek, még a családtagoknál sem szokott kérdezősködni, érdeklődni, másodkézből venni a hírvivő szót, így hát valószínű öccsétől, Sándortól sem kérdezi majd: adott-e Hollóssy tiszteletes úr bármilyen útbaigazítást a hirtelen felmerült helyzettel kapcsolatban?

Mert ez a helyzet olyan váratlanul alakult ki és Simović, a repülő tábornok puccsa után valahogy mindenki megnyugodott.

A politikai foglyokat is kiengedték a börtönökből, bár ő, Rozália, nem szerette a felforgatókat, de azért, ha valaki hisz valamiben, az még ne legyen a rovására írva, főleg, ha nem bánt senkit, akkor néki is hagyják meg a vélt igazát.

Ő, a politika . . .

Józsefje is szilajkodott elég sokat, és Peressel, a nászával – a többi között – amiatt sem tűrik egymást.

József nagyon tüzelt a radikálisokért, amaz meg, mert a Magyar Párt befuccsolt . . . De amíg József volt a falu bírója, nagyon elszaladt vele a ló. Pisszenni se hagyott másokat, a szegények ügyét pedig mindig úgy intézte, hogy minél nagyobb közönség előtt szégyenítse meg a szerencsétleneket. Ahelyett, hogy békített volna, sokszor ugratta össze a szegény panaszosokat, haragosokat.

No, a nász is sorra került, volt ő is bíró.

Ő meg a tehetősebbekkel akart ujjat húzni, ami odavezetett, hogy alig egy év után behúzott farkokkal somfordált el a községházából.

Most annyi év után legalább lehetne annyi eszük, hogy egyenesen egymás szemébe néznének és kimondanák: spongyát rá!

Istenem, milyen semmiségek miatt bántják egymást az emberek!

S a sérelmek vagy vélt sérelmek aztán az évig csapnak.

Majd jönnek ezek a szörnyűségek, amikor emberek ezrei esnek áldozatul, válnak hajléktalannokká, bibliai kínokat szenvednek.

Az egyszerű ember pedig ott áll a nagy és védelmet nem nyújtó síkon tehetetlenül, védtelenül, tehetetlenségében végtelenül magányosan, s arcát az ég felé fordítja, mert mást nem tehet . . .

Ő sem tehet mást, mint hogy iparkodik haza a tűzhely mellé, ahova a sors rendelte és elkészíti (befejezi) a szokásos vasárnapi ebédet, amit majd Józseffel némán elfogyasztanak.

Eltelt az élet, és mintha attól az asztaltól soha fel nem keltek volna. Csak az asztal körül szaporodtak a kis, majd nagyobb emberkék, végig kellett velük szenvedni minden betegségüket, eltűrni minden szeszélyüket, gonoszkodásukra mindig jóval válaszolni.

Itt voltak ezek a kis emberkék, szívedből szakadtak, szívedet szakajtani mindig készek, hogy aztán egy nap el is tűnjenek.

Fohászzkodott magában, hogy távollévő gyermekeit, unokáit óvja meg a Mindenható.

Mert MOST a hírek annyira zavarosak, a levegő is zavaros.

Az esték, a reggelek, a nappalok, az egész észlelhető világ tele van valami szennyes köddel.

Közben valahol tovább hullanak a bombák, amelyek elől nem lehet elmenekülni.

Klauszi, aki velük rézsút, a túloldalon lakik, ma reggel, mielőtt feleségével, Ernával a szerbtarlósi katolikus templomba indultak volna misére, azt mondta: nyugodjanak meg, nem lesz semmi baj. A háborúnak itt, Bánátban, Szerbiában vége van. Új elöljáróság jön, a rend és béke szavatolt! Belgrádot pedig meg kellett büntetni, mert ott történt a legnagyobb árulás! Meg kellett büntetni más városokat is, mert mindenhol ott volt az árulás csírája.

. . . *Mikor öregbülnek az igazak, örül a nép, mikor pedig uralkodik az istentelen, sóhajt a nép. (Példab. 29.2.)*

Olyan könnyű, olyan egyszerű háborút csinálni, de egy emberi lényt megteremteni, becsülettel ápolni, pelenkázni, lelki és testi tisztaságban felnevelni rendkívül nehéz és felelősségteljes, hosszadalmas folyamat . . . Erre miért nem gondolnak soha a háború istenei?

Anyák sohasem robbantottak ki háborút, de magukra hagyva a kicsinyekkel örökké ők maradtak a vesztesek.

A harcok kimenetelétől függetlenül.

Az anyák vállukat nem a ház, az otthon, a hajlék három, de mind a négy szöglete alá adták emlékezet óta.

Megtartották nemcsak a családot, de a világmindenséget is.

Az Úr akarata szerint.

A férfi meg egy másik világban él. Még ha nem is hiszi mindig, hogy szükséges kihívni, viadalra hívni a halált, a virtusa előbb-utóbb annyira felhevíti véré, hogy ott már az ész egyszerűen megáll. Fontostalan. Nyűg.

. . . *Az eszes ember, ha vetekedik a bolonddal, akár felháborodik, akár nevet, nincs nyugodalom. (Példab. 29.9.)*

Hát igen: József, szokása szerint, ismét elment Istvánékhöz egy szilvóriumra, és hogy megvitassák a világra zúdult szerencsétlenséget. Talán Pista (eszes gyerek, mindig jól igazodott az életben) már többet is tud, mint a tiszteletes.

Ő rendszeresen hallgatja a rádiót, és nemcsak Pestet fogja, hanem Londont, Berlint is.

– *Rozália!*

Visszapillantott. Nászasszonya, Bán Ilona sietett utána.

Ő is a templomból jött. Ott ült mindig a harmadik sor belső végén.

Rozália általában senkivel sem szokott sem istentisztelet előtt, sem utána beszélgetni, a semmire se való locsogást meg szívből megvetette, így most sem örült nászasszonya nyilvánvaló beszélgetési szándékának.

– *Mi lesz most, Rozália?*

– *Nem tudhatom.*

– *Tart még a bombázás?*

– *Azt sem tudom.*

– *Az unokánk . . .*

– *Nekem egyszerre több gond is nyomja a szívem. Meg a lelkem. Jó az Isten. Csak benne bízom. Na, jó egészséget. Be kell fejeznem az ebédet, mert József nem tűri a késedelmet.*

Amikor benyitott a kapun, a szoforafa alatti padon Márton rokont találta.

Ünneplőbe öltözve, átvetett lábbal, cigarettázva várakozott a hűvösben.

Mellette, a padon, egy fekete fiberbőrönd feküdt, rajta a kalapja. Amikor meglátta Rozáliát, felállt, meghajolt, és illedelmesen köszönt.

– *Talán elutazik?*

– *Nem.*

Csak arra szeretné megkérni Roza nénit (szándékosan mindig *Roza nénit* mondott, pedig tudta, hogy ezt ő nem szereti), hogy ezt a bőröndöt ideiglenesen itt „letétbe helyezze”.

Hogy: mit csináljon vele?

Csak megőrzésre szeretné itt hagyni. Személyes holmija van benne, de olyan bizonytalan időket élünk, ugyebár, hogy az ilyesmit jobb biztonságban tudni. Az pedig épp ez a hely.

Rozáliának émelygett a gyomra, és igen nyersen vágta Márton arcába, hogy nagyon szeretné tudni, mi van abban a kofferban, mert ha annak tartalma bármilyen következménnyel járhat rájuk nézve, akkor legjobb, ha azonnal magával viszi.

Márton azonnal elkezdett enyelegni, és biztosította Rozáliát, hogy csupán néhány személyes holmi van benne, de neki néhány napra el kell utaznia, és semmi esetre sem szeretné ezekben a zűrés időkben az üres lakásban hagyni.

Igen, ez érthető, de még mindig nincs egyenes válasz!

Tovább nyegléskedett, hogy őt ez a bizalmatlanság vérig sérti, különben is a személyes holmival mindenki úgy van, hogy nem szívesen mutogatja másoknak!

Rozália hátat fordított, bement a nagyházba, hogy átöltözzön, és mielőbb hozzákezdjen munkájához.

Amikor később a konyhából kinézett a pad felé, Márton már nem volt ott, de a fiberbőrönd igen.

A szemtelenség magasiskolája, gondolta magában Rozália, és folytatta az ebéd körüli tevékenységét.

Rendetlenül, sorjázva futottak gondolatai András fiáékhoz, Zentára, majd Törökbecsére Józsefékhez, aztán a kiskatona képét vette elő a tükörszekrényről, a mosolygós képet, amit szülei hoztak pár hónapja, amikor meglátogatták Szendrőn.

Az ebéddel elkészült, de az öreg sehogyan sem érkezett.

Az ételt a melegen hagyta, a levest meg majd csak akkor szűri le, amikor József megérkezik.

Amíg ő leveti csizmáját, bekecsét, kezet mos, lesz rá ideje.

Mindig így szokta.

Leült a díványra, előszedte a többi fényképet is a tükörszekrény jobb oldali fiókjából. Amíg remegő kezével rakosgatta őket ölében, egyre harcolt könnyeivel.

Emlékezett 1921-ben (vagy huszonkettőben?) a falun bőszen átrobogó francia tisztekre, katonákra, ahogy keletre mentek.

Naponta ki a szerbtarlósi zsilip irányába, később hol délkeletre Párdány, hol északkeletre Tamásfalva felé.

Csinálták az új országhatárt. Ők itt, valami csoda folytán, vagy ez is egyezkedések eredménye volt, nem kerültek Romániához, hanem a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz.

Az emberek vonogatták a vállukat, mert ilyen országról soha nem hallottak.

Hamarosan már az az országnév sem volt jó, Jugoszláviának keresztelték.

Akkor már komoran, némán néztek egymásra az emberek, és magukban kérdezték: milyen királyságok ezek voltaképp?

Itt a Temesvártól Nagybecskerek felé folyó Berezág és az Óberež között, ez a két falu, Szerb- és Magyarartlós, közvetlen a születendő határ peremén ehhez az új királysághoz került, de már a szomszédos Ótelek, Jánosháza, Szakálháza, Csenei, Kerpenyes, Gyúlvész, Gyér, Tógyér, ahol barátok, ismerősök, rokonok éltek, már a román királyi korona fényébe kerültek, úsztak át.

Mennyi idegen király, királyság.

Mennyi rémület és visszafojtott zokszó. Soha igazán el nem siratott testvérei: Fodor Mihály és Fodor Ágost. Egyik a Piavénál, a másik meg a Szocsánál . . . Folyók azok? Patakok? Vizek, amelyek megtisztulnak

már az első áradáskor. Határvonalak vagy élet és halál között csobogó választóvonalak?

András egyetemista korában egy szerencsétlen (mert az ő családja is idegenben lelte magát a győztes világ részeg *szabászatában*) muraszombati cimborája, évfolyamtársa segítségével elment Szlovéniába, hogy kutasson sírjaik után, aztán átment a taljánokhoz is, de nagyon gyorsan visszatért.

Nem szabad a sebeket bántani.

A hadurak nem látogattak soha honvédtemetőket, jeltelen sírok után sem kutattak.

A világ legkegyetlenebb mészárosait valami furcsa okból kifolyólag a Mindenható mindig megtartotta. Bárkié legyenek is azok.

Talán itthon kellett volna emlékművet emeltetni annak a negyven szerencsétlennek, akik odavesztek a nagy háborúban.

Istenem, csak most ne ismétlődjék meg!

Ne hadd!

Ó, nem figyelhet mindenre oda . . .

Azt sem tudja senki igazán, miért ÉPP EZEK a családok hagyták ott az ősi otthonokat ott Szeghalmon, Békésen 1786-ban s jöttek ide, a szláv tengerbe, ahol még a svábok se szoktak meg nagyon, de valahogy azonnal ellenük voltak . . .

Rozália jól emlékezett édesanyja ritka megnyilatkozásaira, amikor nagy keserűségében halkan elkántálta, hogyan menekültek 1849. január 19-én a Maroson túlra, mert a szomszéd falu szerbjei elkezdték gyilkolni, fosztogatni őket. Amikor hónapok múltán visszajöttek, a falunak csak üszkös falait lelték, semmi mást.

Jóllehet a vértanú Kiss Ernő tulajdonán éltek sokáig, nádlásra telepítette őket ide annak apja, Izsák, de csak kínból, bajból, megaláztatásból járt ki nekik mindig . . .

Az aztán garmadával . . .

József komorabb volt, mint egyébként.

A csizmáját sem húzta le, csak kezét mosott, és a pohárszékhez lépett. Magának unicumot, Rozáliának meg diópálinkát öntött.

Az asszony igencsak meglepődött. Ilyesmi alig történt meg vele az életben.

Itta ő a diópálinkát, ha úgy adódott, piros betűs ünnepekkor, meg ha a gyomra egy kicsit nyavalygott. De így, sima vasárnapon sohasem. Eszébe se jutott. A leveses szilke ott volt már az asztalon, József intett, hogy üljön le a helyére, vele szembe, aztán feléemelte a poharat, és kortyintott az italból.

– Szerbtarlósról a jegyző, az a bitang Pribić, tegnap elpárolgott. Összeszedte legfontosabb holmiját, és eliszkolt.

Rozália megállt, hallgatta férje keserűségét.

– A határőrök, az a háromszakasznyi, meg a négy zsandár arra vár, hogy valakinek megadhassa magát.

Egy szalvétával letakarta a kenyeret, csendben oldalra húzódott.

– A fináncok itt kártyáznak Kerekes Mihály kocsmájában. Ide költöztek a vendégszobába. Nem mernek visszamenni szerbtarlói szállásukra, félnek a svábok bosszújától. Mert azok már szervezkednek, díszlépésben verik a piactér kövezetét. Valami felhívásokat, figyelmeztetéseket és más förmédvényeket ragasztottak ki a községháza ajtajára, meg a falu központjában több ház falára. Tubić, a bíró kérte, hogy maradjanak nyugton, amíg a dolgok nem rendeződnek magasabb szinten, de ezek válaszként bevették a fejét. Ma este ismét leszerelik a Kossuth-szobrot. Jovanov pápa felajánlotta a tiszteletes úrnak, hogy amíg annak szükségét látják, ő magánál rejti el, mint tizenkilenben.

Felállt, hosszan nézett maga elé, aztán tett néhány lépést a tornác lépcsői felé, onnan folytatta:

– Horthyék biztos bejönnek Bácskába, meg ide, hozzánk, Bánátba is. Bárdossy miniszterelnök, Pista fiunk szerint – beszélt is valamit erről a rádióban, de ezek a pesti urak úgy megcifrázzák, hogy legyen talpán az a magyar paraszt, aki azt meg is érti. Pista okos, iskolázott ember, de ő sem értette egészen, mi a fenét akart a magyar–jugoszláv örök barátságai szerződéssel . . . Számunkra az semmit sem jelentett, hiába pofáztak annyit róla a múlt télen, valahol Mikulás után . . . Mert, hogy ki kivel komázik le, az az ő dolguk, a két komázóé, nekünk, kibicelőknek csak az élvezet jut. Hogy tapsoljunk, már aki szeret tapsikolni. De az ilyesmi nem a mi kenyerünk. Arról ez a Bárdossy miért nem pofázott, hogy amikor itt is, meg sok helyen még, behúzták a firhangot a magyarság előtt, és nap se érhetette azóta, akkor mire szerződtek? Mert mi a képviselő uraknak ott az országházban csak szaros firlefánc voltunk mindig. Ugyan, kérem alássan:

három–négy millióval kevesebben . . .? Ettől csak szabadabban, mélyebben lehet szuszogni! Így van ez, párom, Rozália . . . Odaát, a lecsonkolt hazában, fogadok rá, pontosan így éreznek. Ha egy kicsit sajog a picit szívük néha, akkor az erdélyi havasok iránt sajog, a góbéért azért nem vesznek meg, hidd el nekem. Pedig azt keményebb fából faragták, mint azt a raccsoló, lúdtalpú, sápadt városi fajzatot. Még a tót is legyőzi ezt a városi miskulanciát, tőle erősebb ételt eszik!

Bal tenyerével nyugtatta a már évek óta táncoló jobb kezét, aztán legyintett, hagyta, hadd járja szokása szerint.

– Sokszor erősebb a magyarnál, ezt én mondom neked. Mert ahhoz kurázi kell!

Kurázi ahhoz is, hogy a sok affektáló magyar bocskoros nemes széleyleit kibírja . . . Nekünk meg . . . hogy önmagunkat kibírjuk.

Jóságos Atyánk . . .

József felhajtotta a maradék italát, és szedett a levesből.

Rozália meg volt róla győződve, hogy ezek a gondolatok férje fejében akkor kezdtek kavarni, amikor Pistáéktól hazaindult, és azért kezdett ebbe a fejtegetésbe is, főleg a magyarok ide való bevonulását illetően, meg az örök baráti szerződésről, mert erősen kikíváncozott belőle, egyszerűen nem tudta megemészteni, visszafojtani.

De hát, az effajta keserűségből ők sose nélkülöztek.

Amikor tizenkettőben Józseffüreden volt, s olyan szép barátság alakult ki azzal az asszonnyal, ahogy megboldogult férjéről mesélt, akinek előbb egyik, majd a másik lábát is le kellett vágni, hogy megnyújtsák életét, szenvedését, nos, akkor tőle hallott a fantomfájásról.

Arról a fájdalomról, amelyet a szerencsétlen az elvesztett, rég eltávolított, nem létező testrészeiben érzett.

Most arra gondolt, hogy itt egy fordított eset jelentkezik. Az eltávolított testrészek éreznek fájdalmat a megmaradt test iránt.

A fájdalom a nem létező testrészekben sajog fel.

Ebéd után József a tornácra ment, ott szürcsölgette borát, és halkán dűnnyögött, mert már nagyon megsavanyodott, amikor megpillantotta a szoforafa alatti padon a bőrdönt.

Rozália elmondta, hogy Márton már itt trónolt, amikor ő a temp-lomból hazaérkezett, és hogy egyszerűen itt hagyta a kofferjét, még csak

el se köszönt. Nyilván tudta, hogy a bőrrönd nem maradhat itt anélkül, hogy a tartalmát ő ne lássa.

József fogta a *kakuktkojást*, és a gazdasági udvarba, a kazlak közé vitte.

Amikor visszajött, az artézínél kezet mosott (Rozália hozta elébe a törülközőt), amíg törülte a kezét, csak annyit mondott, hogy ez így a természetes. Ha már az a szemét Pribić elillant Szerbtarlósról, a magyar cimborája sem érezhette magát már olyan nagy biztonságban.

– *Csak soha vissza ne jöjjön!*

– *Ha visszajön: megfojtani, mint a macskát!*

József bement a nagyszobába, bekecse zsebéből elővette azt a néhány újságot, amit Pistáéktól hozott, majd kiment a tornácra, lehevert a rengőre és olvasgatott, amíg el nem szenderedett.

Rozália csak ekkor merete ráteríteni az agyonmosott, Kassáról hozott kincstári pokrócot. A díszkard mellett ez itt az egyetlen ereklye . . .

A ZENTAI HÍD HALÁLA

Az Alvégből iparkodott a Tópart tiszai végére, épp a Jézus Szíve-templom mellett hajtott el, amikor hallotta a robbanásokat.

Tudta, hogy a híd sorsa eldőlt.

Ma, 1941. április tizenkettedikén.

Napok óta beszélnek, hogy a hidat aláaknázták, és hogy csak az alkalmas pillanatra várnak.

Kuzmanović Milorad tettetett sajnálkozással mondogatta magyar jogász kollégáinak, hogy sajnos, ez a tákolmány úgy fekszik majd bele a Tisza szőke vizébe, hogy magával visz legalább egy-kétszáz magyart is. Mladen Čović, drága jó barátja, a csókai jegyző szerint a szeméjtét viszi magával, de szerinte abból biztos van több is. Ő megesküszik rá, ha kell, hogy van kétszáznál sokkal több szemét alak. No, de menjen egyelőre ez a kétszáz. Mert menni fog. Ő ezt Pijetlović Ljubo őrnagytól hallotta, akinek ezt a legfelsőbb helyről parancsolták meg még április 4-én.

Ezzel szemben Novaković ügyvéd azt mondta, hogy benne van a népdalban: ha a Tiszába ártatlant ölnek, a folyó bosszút áll.

Katin doktor pedig azzal zárta le a furcsa purparlét, hogy azért ne feledjük el: a Tiszába fulladtak között a részek vezetnek több lóhosszal, következésképp jobb lenne, ha mind a két jurista egy csöp-

pet visszafogná magát a híres zentai gyümölcspálinka mértéktelen élvezetében.

Az asztaltársaság tegnap alkonyatkor ott a Royalban, amelybe András véletlen csöppent (Herbert mérnök hívatta sántikáló palotapincsije miatt), nagy derülésére Kuzmanović többször is kikérte magának: ő egész életében csak szilvapálinkát ivott, azt hozta vagy hozatta rendszeresen szülővárosából, Loznicából, ebből az agy- és gyomor bomlasztó vitriolból ő sohasem ivott.

– *Hogy honnan tudja akkor, hogy milyen?*

Marinkov rendőrségi fogalmazó szerint Radojkától, a feleségétől. Emiatt a kerítésszagotó ital miatt hanyagolta el a házat, ettől kezdett bálba járni nélküle is, ettől kurvult el!

A nevetés egyre csak pezsgett, nőtt, terjedt, dagadt, amikor maga Kuzmanović tette fel a kérdést, hogy vajon kell-e ettől fényesebb bizonyíték a gyümölcspálinka végzetes hatásáról?

András nem tudta, honnan is tudhatta volna, hogy mikor jön el az az alkalmas pillanat, amikor az ő *hazavezető* (a Bácságba vezető) útját fel kell robbantani. Előző este azonban megnyugodott, amikor a szomszédban lakó Milić főhadnagy (Béla fiával cimborált) átjött hozzájuk és nagyon halkán, leverten mondta, hogy az éjjel az őrnagy elment.

Szó nélkül, semmi eligazítást nem hagyva.

A helyőrség az ő nyakába szakad, hisz ő volt a rangidős.

Hiába próbálkozott kapcsolatba lépni a katonai körzettel, a telefonok süketek. Ő meg most nem tud mit kezdeni az állománnyal.

Az utcákon egyszerre olyan felfordulás, lőtás-futás keletkezett, hogy egy darabig gyalog kellett megtennie az utat.

Egy pillanatban arra gondolt, hogy ilyenkor benyitni valahova igen csak groteszk dolog lenne. És hogy ilyen helyzetben az a gazda valószínű gorombán kiteszi a szűrét, hisz a sántító lótól most nagyobb baj van.

Közben ismét felszállt a kerékpárra, az emberek nagy része a Tiszához futott, de volt, aki épp az ellenkező irányba loholt vagy az ablakon kémlelt, figyelt, lesett az utcára. András elmosolyodott: a polgárságnak ez még kora reggel, ilyenkor még ágyban vannak. Az ő „páciensei” viszont magukhoz parancsolják őt akár éjnek éjszakáján is, de talán kicsi előnyben van a „humán doktorokkal” szemben: nála nincsenek színlelők, képzelt betegek.

Most, hogy már a városháza mellett hajtott, el is hagyta, egy pillanatra visszanezett a toronyra.

Amikor először járt itt, nagyon a szívéhez nőtt ez az épület.

Volt benne valami bizalomkeltő, valami biztonságos . . .

Aztán a város is.

Budapesti, majd gödöllői évei után hánytavetette a sors sokfelé (de szülőfalujának még a közelében sem akart megtelepedni), eljutott az ősök hazájába is, Békésbe, de valahogy itt találta meg lelke nyugalmát, Zentán, a Tisza jobb partján.

Szerette az állandóan szakmai ügyekben vitatkozó, spiccesen is kicsit sunyító embereket a Kertekből, a csendes-bús halászokat a Kukucská-ból, a termésük és jószáguk állapotáért örökké aggódó gazdákat ott, ahonnan éppen jött, az Alvégből, de ezeket a mókásan kenetteljes, nótázó, savas-lúgos humorú, de alapjában véve vidám polgárokat is, a központból meg a Tópartról . . .

Kerékpárján gyorsan eljutott Nagy Mélykúti Lukács házához.

A gazdának nyolc muraközi lova volt, azokkal fuvaroztatott, de most az egyikkel valami baj volt.

Háború ide vagy oda, az ember nem hanyagolhatja el munkáját. Neki ez szent, és ha a gazda, akit igazából nem is ismert, csak néhányszor látta, most, ha ki is utasítja, legalább az ő lelkiismerete tiszta marad. Amikor bement a nagy, boltíves szárazbejáraton, nézegetett jobbra-balra, de hiába szólogatta a gazdát, senki sem válaszolt.

Először arra gondolt, talán a házbeliek is elmentek a Tiszához, hogy lássák a robbantás nyomait.

Bekopogott minden ajtón, de hiába.

Akkor az egyik szárnyas ajtóban, amelyik az üveges tornácra nyílt, megjelent egy negyvenes, jól ápolt barna hajú asszony.

András illedelmesen köszönt.

Az asszony hallgatott, bús tekintetét egy pillanatra levette róla.

Akkor pongyoláját szorosan összefogta a derekán, és halkán kérdezte: kit keres?

András válaszolt.

Nevetségesen, zavartan.

Az asszony ezt észre is vette, és bal tenyerét a férfi vállára tette.

Jobb kezével még szorosabbra fogta a pongyolát.

Minden idoma szépen, világosan, érezhetően kidomborult.

Hogy: nagyon fél.

És: borzasztó volt . . . a robbantás . . .

Majd: na, ne ácsorogjon ott, tessék, jöjjön beljebb.

Amikor bement, az asszony becsukta utána az ajtót, és hozzásimult.

Ne haragudjon, de ő rettenetesen fél.

Nem haragszik. Dehogy. Megérti ő ezt . . . de . . . a ló . . .

Egyébként az istálló nem itt van. Kinn az állomásnál.

– És a gazda? Lukács úr?

– *Kora reggel azt mondta, hogy délelőtt valami megbeszélései vannak, aztán meg elmegy az anyjához Felsőhegyre.*

– *De hát . . . a ló . . .*

Az asszony szorosabban simult hozzá, és halkán ismételte, hogy ne haragudjon, de nagyon fél.

Megérti ő, és nem is haragszik. Dehogy haragszik, tudja ő, mi a félelem. Csak nyugodjon meg, marad ő még egy kicsit . . . neki van ideje . . .

– *Hagyja csak azt a lovat. Nincs annak semmi baja, hanem az inas patkolta, és elvétette. A patkót már le is vették . . . Rendbe jön az. Ne aggódjon, doktor úr.*

– *Csak: András . . .*

– *Bella. Igazából Izabella. De legyen csak Bella.*

– *És ha netán valaki . . .*

– *Nem jön senki.*

– *A gyerekek, mert biztos vannak gyerekeik . . . vagy valaki . . .*

– *A gyerekek Szabadkán vannak, most biztos nem engedi útnak őket a mama. Az emberek mind kinn állnak a Tisza-parton, báméskodnak. Szomszéd sohasem jön, rokon nincs, ismerős bejelentetlenül nem szokott . . . ő meg itthon retteg, remeg. Egyedül.*

– *Igazságtalanság.*

– *Az.*

– *Sok igazságtalanság van a világon. Az ember akkor döbben rá, amikor egyszer csak észreveszi, hogy csúszik ki alóla a világ. Az élet pedig nagyon véges.*

– *Nagyon igaza van, András . . . vagy Bandi?*

(Ó, szentséges ég, mit teszek! Úgy viselkedek, mint egy szaros, pattanásos gimnazista . . . De teszem, mert évek óta csak civakodás, értel-

metlen viaskodás, vergődés az életem . . . Már nem is a pénz, a kereset miatt . . . Már rutinszerűen, amitől az ember teljesen meghülyül és pitinek, egy nagy semminek érzi magát. A gyerekek is valahogy lenézik. Nem, Béla nem. Ő sajnálja. De Kolos, az a kis taknyos, nem is titkolja, kendőzi az iránta táplált gyűlöletét. Ó, nem tudná ő azt táplálni, az anyja teszi igen hatásosan. *Judit asszony!* De . . . most már értem, mindent értek! Hát nekem EZT kellett megtennem, hogy megértsem, mekkora szarvam nőtt az utóbbi . . . hat . . . hét . . . HÉT esztendő alatt? De azért ez mégis . . . ó, hogy is nevezném? Hát igen! Aberráció. Amíg odakinn tombol a káosz, a robbantáskor talán emberek, talán sok ember vesztette életét . . . akik még egy órával ezelőtt éltek, akik épp akkor keltek át az hídon . . . most holtan úsznak a Tiszában. Istenem! Miért teszem ezt? Miért teszem, és miért nem érzem magam aljasnak, bűösnek?)

Sietve felöltözött.

Az asszony tovább feküdt, csak a hasát takarta be és hosszan, mereven nézte a mennyezetet.

András észrevette, hogy az asszony szeme csillogott.

Azt hitte, talán sír.

Odament hozzá, és megsimogatta a haját, arcát, hogy nyugtassa, mondani akarta, hogy őt is bántja a lelkiismeret, de az asszony kicsi mosollyal felé fordult, és görcsösen megölelte.

Van isten.

Senki sem sejtí, hogy ő most milyen leírhatatlanul boldog.

Már azt hitte, hogy az életben meg nem történhet vele a csoda . . . A társaságokban, nagy ritkán, valahogy csak tisztelettel közelítettek hozzá. Egyszer véletlen meghallotta, hogy egy férfi a másíknak azt súgja róla: ez egy jeges, rideg, érzéketlen szobor.

Ezen nagyon sokáig rágódott, mert ő nem volt jeges, hideg . . . csak komoly.

Kicsit reménytelen is.

Nagyon reménytelen.

Ő nem kalandra vágyott.

Neki maga a tiszta, megbízható, tartós szerelem kellett. EZ!!! De hát . . . az ura . . . Tizenkét évvel idősebb tőle, ami így nem is lenne sok, mert amikor az egész kezdődik s a nő (mint ő volt) húszéves, a férfi (mint Lukács volt) harminckettő, az jól mutat.

Izgalmas.

Biztonságos.

Még szép is.

De amikor eljutsz idáig, amikor egyszerre csak negyvennégy vagy, ő meg ötvenhat . . . Amikor szinte könyörög, hogy találd már fel magad, lelj magadnak kiutat, megérdemled . . . Hát akkor ez nagyon megalázó. Vagy nem?

Az. Megalázó. A mamát említette . . . talán szabadkai?

Igen . . . A gimnázium után Szegedre ment, francia–olasz szakra, de amikor a háború után határt húztak a két város közé, hirtelen vége szakadt a szép életnek, szakmába vetett reményeknek . . . A Keller-vagyon elolvadt, apja addig birkózott a sorssal, amíg el nem vitte egy agyvérzés. Anyjával, öccsével éldegéltek. Ő órákat adott, teniszezett, lovagolt . . . Addig lovagolt, míg az idő kifutott alóla, és Lukács nyergében nem lelte magát.

Jó parti, jó ember, jó élet is volt . . .

Amíg tartott.

De most valami egészen más, valami csodálatos dolog kezdődik. Nagyon köszöni a Mindenhatónak, hogy ebben a pokolban, a pokol kapujában épp őt, Bandit adta mellé. De vajon lesz-e ereje ehhez a szerelemhez?

A szerelemhez igen. De elválni . . .? Hát ahhoz nem biztos. De túl korai erről beszélni . . .

Még mindig nem tud magához térni. Olyan volt ez, mint egy villámcsapás.

És épp most.

Most, amikor a világ fordul, lassan (vagy gyorsan) tótágast áll. Ilyenkor az ember azért mégis a családjára gondoljon legelőbb.

Ha van felelősségérzete.

Neki van.

Ahogy az ő szerelmük iránt is lesz. Mert az ő számára is szinte az utolsó pillanatban érkezett.

Ez nem közhely.

Így van.

Szó szerint így igaz.

Bella sem gondolt válásra. Nem is tudná miként kezdené . . . Lukács is odavan a gyerekekért. Elza idén érettségizik, eddig jeles tanuló volt.

Nagyon apás, amit ő mélységesen megért. A kis Lukács igazi kamasz. A kamaszok mintaképe a maga tizenhat esztendejével. Eltökélt szándéka, hogy gépészmérnök lesz. Az öcsém mechanikus, és állandóan ott van a műhelyében. A kis Lukács. És a Bandi családja?

Csak Béláról mesélt.

Meg a menyéről, Julikáról.

Kolost csak megemlítette, közben arra gondolt, hogy ezután nagyon könnyű lesz kivédeni vagy amortizálni Judit támadásait.

Talán azt is eléri, hogy teljesen érzéktelenné válik iránta.

Egyszerre úgy érezte magát, hogy sebezhetetlenné vált az elmúlt három óra alatt.

Három óra alatt?

Elmosolyodott, amikor a tornácon, mert oda ültek ki, Bella meg ő iszogatták a gyümölcspálinkát. Eszébe jutott Kuzmanović a maga szilvapálinkájával, amit körülményes úton szerzett be vagy hozott magával Mačvából, meg hogy a felesége azért vált könnyűvérűvé, mert ezt a *zentai vitriolt* itta.

Az ember, ahogy bejött az udvarba, és meglátta Andrást és a feleségét, csak intett, aztán az udvar mélyén levő kamraszerű helyiségbe vitte a kitömött és szemmel láthatóan nehéz hátizsákot.

Az udvar közepén az artézi kútnál kezet mosott, arcába csapkodta a vizet, majd fáradt léptekkel a tornácra jött.

Csendes, halk szavú ember volt.

Alig hallhatóan üdvözölte Andrást, és bocsánatot kért a vaklármáért, de Bella nyilván elmondta neki, mi történt.

Bella pohárért szaladt a szobába, Lukács cigarettával kínálta a vendéget, az nem fogadta el, nem dohányzik, így maga gyújtott rá. Amikor azért mégis fizetni akart az állatorvos kiszállásáért, András udvariasan elhárította.

Nagy Mélykúti is ivott, és laposakat pislantott felesége felé, figyelte az asszony halvány, kicsit visszafogott mosolyát, aztán Andrásra nézett, és megkönnyebbülten sóhajtott.

Hát nem furcsa, hogy itt élnek kétutcányira egymástól, és jóformán nem is tudnak egymásról?

Bocsánat, a doktor urat mindenki ismeri, de hogy ŐK nem találkoztak . . .

Pedig valóban megtehették volna előbb is, és nem egy sánta ló ürügyén.

Fogadja ezt úgy, hogy mától a család kicsi, de érdemes baráti köréhez tartozik . . . Ő napközben ritkán van idehaza, de a magányos Bella szinte állandóan itt kuksol a virágai között. És ezekben a zavaros időkben legyen valami támasza, ha már őt ebben meggátolja a sok dolog.

András felállt, ügyetlenül billegett, nem tudta, hogyan is búcsúzzon el, távozzon, mit mondjon?

A házigazda meg mintha egy kicsit szórakozott volna esetttségén, folytatta halk monológját hogy: bizony, szegény Bellát, mert úgy nevezi („. . . talán már maga is tudja, doktor úr, hogy a közeli barátok is Bellának szólítják?”), nos, rettenetesen megviselhette ez a csúnya dolog a híd robbantása körül. Ha egy tősgyökeres zentai belegondol, akkor összeszorul a szíve, mert („. . . jó, ezt maga, lévén aránylag friss zentai, nem tudhatja . . .”) a vashídon huszonnégyen ment át Bánátba az első vonat, hogy a mindenkori hidat kilencszáznyolc májusában adták át a forgalomnak . . . Megszoktuk, életünk részévé vált. A bánátiak is az után kezdtek nagyobb számban ideszemtelenkedni . . . („Bocsánat, nem minden bánáti gazember. Vannak úriemberek is, mint például a doktor úr . . .”)

Harangoztak.

EGY LÓ HALÁLA

A távolból harangszó hallatszott.

Igen, ez a magyartarlósi nagyharang.

Kenedi Sándor keserűen elmosolyodott.

Ma van a születésnapja.

Április 22-én.

Ma töltötte be harminchetedik életévét, és az égvilágon semmire nem lehet büszke.

Mindent mindig tévesen, rosszul csinált, és ez a folyamat már vissza nem fordítható.

Mert egész eddigi életében gyenge ember volt, következőképp esélytelen.

Mert apja sem állt melléje, nem segített. Ahányszor megkérte, hogy támogassa valamelyik elképzelését, vagy éppen olyan álláspontját, amely

valamelyest ellentétben állott az öregével, kivonta magát, semlegességét ügyesen, ékesszólóan megmagyarázta.

Nem vigasz, hogy így viselkedett Tamás öccse és Klára húga iránt is. Apjának, a hatvanéves Kenedi Sándornak, úgy tűnik, elegendő volt az öreg Keneditől kapott nyolcvanhektárnyi szántó a Nagykaszálóban, amihez felesége, Kriszta is hozott pártája vesztésével huszonháromat a kolostori szurkosból.

Ennek ellenében apja kénye-kedvére hagyta három gyerekét és hat unokáját.

No, persze, ez kevésbé érintette Klárát, akinek jól felvágták a nyelvét, és hála férjének, a debellácsi Pósa Tibornak, az öreg Kenedi ármánykodása alól szinte teljesen kivonta magát.

Szitált a vékony szálú tavaszi eső, a lovak komótosan ballagtak, nem biztatta őket.

Fejére húzta a Máthé Lászlótól kapott viaszosvászonból készült esőköpeny csuklyáját, és tekintete szinte csúszott a rúd alatt elhúzó dűlőút sarán.

Máthé Laci!

A becskerekai cukorgyártól küldték ide a Répadokra évekig mázsázó-könyvelőnek.

Nehéz munkája volt, mert a szekéren lévő répát nemcsak mérni kellett, hanem a répa szennyességét (a rajta levő sarat) is meg kellett állapítani, százalékolni.

Ebből rengeteg baja támadt.

Nem volt olyan idény, hogy az elégedetlen parasztok, akár többször is, meg ne búbolták volna. Pedig Laci igyekezett talpig becsületes úriember maradni, amit azonban nem nagyon méltányoltak az ősi esőben bőrig ázott, a mázsa előtt órákig ácsorgó, fagyoskodó gazdák. De hát . . . ez már a múlté.

Amennyire hinni lehet a dolgok irányvételének.

Végre visszatért saját gondja-bajához.

Sóhajtással.

Kettővel is.

Mert leírhatatlanul dühös volt a nagyapjára.

Saját tehetetlensége miatt is.

Vagy leginkább azért.

A gyerek most ki tudja, merre van, ki tudja, él-e még?

Hogy a Jugoszláv Királyi Hadsereg ilyen elképesztő gyorsasággal adta meg magát, annak lehet valami értelme is, hisz legalább az állomány szinte egésze életben marad. A hadifogságban is nagyobb a túlélési esélye, mint egy olyan fronton, ahol igazából nincs is parancsnokság, ahol az ellenség rettenetes túlerővel, pokoli hirtelenséggel támad, te-tejében felszereltsége is annyira tökéletes, hogy ellenállni egyenlő az öngyilkossággal.

De most minden okoskodás hiábavaló, mert azt sem tudja, hol érte Ákos egységét a bombázás és az összeomlás.

Mert még február derekán Szendrőről, állandó állomáshelyéről jelentkezett, azt írta, hogy a hírek szerint hamarosan átvezényelik őket Majdanpekbe vagy Zaječarba, de lehet, hogy Belgrádba kerülnek, ami persze csak szóbeszéd lehet, mert azért a csapatmozgás egy katonaság életében nem lehet kocsmai, kantini beszélgetés tárgya . . .

Ilyesmí, ahogyan a szolgálati idő kurtításáról szóló hírek is, állandóan benne van a kaszárnyák levegőjében.

Igazából csak azt észlelik, hogy a tisztek között nagy az idegesség, a horvát és szlovén nemzetiségűek még a hó elején szinte egyik napról a másikra eltűntek, bár számuk igazán elenyésző volt.

Erről a gyerek akkor is említést tett, amikor a pravoszláv karácsony idején meglátogatták.

Egy szlovén főhadnagy, valami Tupek a hadtápnál volt beosztva, két szlavóniai vagy inkább sokác alhadnagy őgyelgett a könnyűtüzérségnél, de egyikükre sem bíztak méltányos feladatot.

Az egyiket, akit Ciberícnek hívtak, a helyőrség parancsnoka, Vučić alezredes számtalanszor tett nevetségessé, helyettese, Zarubica őrnagy meg élvezettel brüszkírozta.

De eltűnt Halilović százados is, aki igyekezett túltenni a szerb és montenegrói kollégáin, sértőbben, nagyobb hévvel és kitartással szitkozódott azoknál, hogy fedje muszlim eredetéből származó hátrányát.

A szekér csúszkált az úton, ő meg már harmadszor pásztázott végig ezeken a furcsa részleteken, mintha menekülne az igazi kérdésektől, amelyek csak annyira szorítottak maguknak helyet benne, hogy nagyapja iránti dühét dgaszthassa.

Végül azon kapta magát, hogy minden porcikája remeg a dühtől, mert engedett nagyapjának, és hagyta berukkolni a gyereket az ősz évfolyammal, holott Petrić kapitány, aki főleg a vadászdíny beköszön-tével tanyájukon töltött több napot is, tavaly András-napkor (erre nagyon jól emlékezett, hisz a szomszédos Deli Andráséknál pálinkáztak a reggeli köszöntő után és hazafelé, a két tanyát összekötő ösvényen hangzott el a jó tanács) szépen megmondta: a tavasi kiképzés mindig komótosabb, és csak egy szavába kerül, átcsúsztatja a gyereket a következő újonccsoportba.

Egyébként a politikai helyzet sem rózsás.

Jobb félni, mint megijedni.

Ennek ellenére nagyapja megmagyarázta, hogy ha most bevonul, a család számára előnyösebb időben kerül haza. Nyár derekán szerel le, az is lehet, hogy már aratásra itthon lesz.

Most meg itt van egy másik, véres ARATÁS!

Milyen örült tisztetek lehettek azok (igaz, csak néhány), akik a német túlerővel mégis szembe mertek szállni, feláldozva katonáik életét?

A már annyiszor bizonyított dac munkálkodott bennük, nem annyira a hazafiasság.

Csak felbőszítették azokat a pökhendi németeket, és a bosszújuk kiszámíthatatlanul hosszú és kegyetlen lehet.

Ha Ákos is azok között volt, akiket Belgrád peremréseire vezényeltek, ahol a németek napokig bombáztak, akkor bizony nagy bajban van a fiú, de a család is . . .

És az öreg Kenedi József, a család ura, most csak hallgat, szinte állandóan a határban csavarog, ha találkoznak is, a kérdésekre csak hümmög, dühösen fúj, és tagadóan rázza a fejét.

Nincs párbeszéd.

A lehetőségét sem adja meg.

Pedig előbb-utóbb úgyis megmondja neki, hogy ahányszor engedett erőszakos rábeszélésének, mindig csúnyául megbánta.

Tanácsai, parancsai, meghagyásai, gondolatai hamisak.

Talán azok is voltak mindig, csakhogy a nagymama vezette ezt a nagy gazdaságot, a családdal is ő törődött, az öreg csak csavargott a nagyvilágban, amikor időnként hazajött, s ez már a családi adomatár része

lett, gyereket csinált, nagyokat mulatott, használhatatlan tanácsokat osztogatott, aztán ismét elment . . .

Most is ezért eszi magát, mert ismét engedett neki, bár a gyerek tekintetében nagyon olvasható volt a könyörgés, hogy segítsen rajta: maradna a tavaszi rukkolásra.

Igazából nem is volt még annyira érett, hogy bevonuljon.

Nem volt gyerekes, de bizonyos dolgokat a maga felületes módján ítelt meg, azután úgy is cselekedett.

Most egy furcsa eset jutott eszébe.

Egy olyan esemény, amely a családban nagy derülést (megrökönyödést is) váltott ki, de csak ő tudta, a gyerek apja, hogy itt nem heccről volt szó, hanem a gyerek olyanféle rögtönzéséről, amely pillanatnyi meglátása, döntése és cselekedete összhangját jelentette azon a szinten, amely igazából nem nevezhető bölcsnek és elfogadhatónak.

Nevezetesen arról volt szó, hogy Ákos a Csupi nevű kutyáját már sok mindenre betanította.

A korcs kivételesen vonzódott hozzá, tanulékony volt, és a fiú úgy gondolta: produkáltatja egy nyári labdarúgó-mérkőzés előtt, ahol, lévén nyári vakáció, jelen voltak gimnazista barátai, no meg hát azok a lányok is, akiket szüleik valahogy becsempészték a becskereki katolikus zárdába.

Nagy volt a tét, és neki igen fontos volt, hogy az eb bizonyítson.

Az tette is szíve és feje szerint, a nagy éljenzésre oda sem figyelt, de amikor a szomszédos bikaistálló felől egy másik, nagyobb, igen ingerült kutya elől valami csúnya, veres macska menekült át a közeli árkon, az egész mutatványnak vége lett.

A macska üldözése számára fontosabb volt, mint bármilyen apportírozás. A nézősereg még egyszer megtapsolta Csupit, aztán mindnyájan az öltözködő játékosok felé fordultak.

Bármennyire is laza volt a barátságos mérkőzések szabálya, most azért valóban itt volt a meccs kezdetének ideje, kit érdekelt már egy kutya, annak ügyessége . . .

A mérkőzés alig hogy megkezdődött, Csupi visszasompolygott gazdájához, az meg azon nyomban megfojtotta, és a pálya közepére dobta.

Repült a kutya hullája nagy ívben, a mérkőzés rövid időre megszakadt.

Amikor Ákos színpadias léptekkel utánament és kivitte a kutyatete-met, mindenki tapsolt, kurjongatott.

Ez egyike volt azoknak a példáknak, amelyek arra inthették volna nagyapját és őt, Ákos apját, hagyná legalább még egy évig érne a gyermeket, de az öreg hamis bölcsekedése a legényke kezébe adatta a katonaládát, és most ki tudja, hol van . . .

Érettnek semmi esetre sem volt mondható, és a jó Isten tudja, szorongatott vagy válságos pillanatokban helyesen tudott-e dönteni? Az Óberecz keleti hídjára hajtott fel, arra, amelyen át az út a Klobositz nagybirtoka, illetve Tamásfalva felé vezetett, amikor a híd korlátjáról, jobbról is, balról is, leugráltak a főleg vadászöltönyben feszítő Jungok, Röhmsingek és Bernauerék és más ifjú svábok egy csoportja.

Kilencen voltak

Az idősebbeknek karabélyuk, a fiatalabbaknak az errefelé nagyon kedvelt hatos flóbertjük vagy pisztolyuk volt, és ezt mind feléje fordították.

Integettek, kiabáltak (HALT!!! HALT!!!), hogy álljon meg, de ez oly nagy esztelenség lett volna a meredek kapaszkodón, hogy ösztönszerűen noszogatta tovább a lovakat, azzal a szándékkal, hogy ha majd felér a hídküszöbre, megáll és megkérdi: mi ütött beléjük?

Csak heccből akarta őket kérdezni, különben nagyon jól tudta itt mindenki, hogy a már legalább tíz esztendeje pöffeszkedő svábok, akik időközben elfelejtettek magyarul meg szerbül, az előre megszervezett helyi karhatalom újdonsült képviselőiként randalíroztak mind Szerbmind Magyartarlóson, jóllehet az utóbbi községben csupán három sváb család élt: Müllerék, Körnerék és Hirschlerék. Igazából mindenki magyarnak tartotta őket.

Hirschlerék rendszeresen jártak a református istentiszteletre, időnként Körnerék is szívesebben hallgatták a kálomista prédikációt.

Jung Hansi lövése megijesztette a lovakat, azok megiramodtak, a gyeplő már nem irányíthatta őket, és a fogat lefordult a feljáró és a töltés hónaljába, hét–nyolc méternyi mélységbe.

Sándor idejében leugrott a szekérről, de a mélybe zuhanó kocsi a Szellőt oldalba kapta, Bogár meg a kerekek alatt nyerített keservesen. Ülepen csúszott le a nedves parton, sarkával fékezett, hogy ne végezze ő is a szekér roncsai között, majd megpróbálta kiszabadítani a szerszám-ból a két szerencsétlen állatot, közben hallotta, hogy a sváb komák odafenn felettébb jól szórakoznak a látványon. Szellőt valahogy sikerült

kiszabadítania, ám amikor végre Bogárra került a sor, látta, hogy a félbetörött kocsirúd belefűrődött az oldalába.

Az állat fetrengett, vérzett, szenvedett, azok meg ott egyre csak hahotáztak. Felkapaszkodott, Hansi kezéből kiragadta a vadászpuskát, és a part széléről, a hídküszöb mellől egyetlen gyors mozdulattal megcélozta a Bogár fejét, aztán végzett vele.

Csak akkor nézte meg a puskát, látta, hogy az az övé volt, a tőle elkobzott Remington, amit két esztendeje vásárolt Belgrádban (Terzić & Tsa), nézte, méregette tenyerében a fegyvert, aztán keményen a megszeppent Hansi felé dobta, az ügyetlenül kapkodott utána, és a sárba ejtette.

Fogai között káromkodott, és önmagától kérdezte: miért csak a magyaroktól gyűjtötték be a fegyvereket, a szerbektől és románoktól pedig nem?

Most már csend volt.

– *Ja, ja!!! Deutschland über alles, aber: mit disziplin!!!*

Ifjabb Kenedi Sándor nem is sejtette, hogy sorsát ez az egy nyakatekert, zagyva mondat megpecsételi, jóllehet a fiatalabbak (főleg Röhmsing Ottó, Pfeiffer Berti és a kis Bernauer) nagyon segítőkészek voltak.

Hansi is bocsánatot kért, a többiek meg igencsak lekonyulva indultak a falu felé.

Három hétre rá ifjabb Kenedi Sándort Scherr doktor, *a mindenható*, a Götten-féle vendéglő pincéjében úgy megverette (*aki nem tud helyesen németül, az ne pofázzon, és ne tudja jobban tőlünk a Reich rendjét!!!*), hogy rövid maradék életében soha többé talpra nem állt.

Idős (és a maga módján szintén „mindenható”) Kenedi József viszontzásul ekkor kezdte meg bosszúhadjárátát Scherr és a Mannschaft-béli társai ellen.

Számtalan beidézése alkalmával kihangsúlyozta, hogy ő nem érti a svábok *mosléknyelvét*, közben tüntetett a K. u. K. idejében tanult szép, aránylag választékos németiségével.

Első lépése az volt, hogy a sváb kereskedők által többször tönkretett, megalázott, kifosztott Epstein Gusztáv nevű szatócsot, a két falu gyekeinek kedvenc Guszti bácsiját (akit a szerb királyi hatóságok Szerbartlóson soha meg nem védtek) nemcsak hogy felfogadta személyes borbélyává, mert ahhoz is értett, hanem egész családjával együtt be is

---

költöztette az Andrásnak szánt és általában üresen álló szomszédos házba. (Igaz, csak egy hónapot tölthettek ott, egy éjjel nyomtalanul eltűntek.)

De ez csak a kezdet volt.

Az öreg K. u. K.-huszár tudott a családjáért tenni.

Pökhendiségét egy neki igazából sohasem járó titulusból táplálta: őt ugyanis mindenki *bárónak* ismerte, nevezte.

A titulus valamikori pejoratív éle előbb csak tompult, majd teljesen elveszett, és maradt a talányosságában is tiszteletet parancsoló rang.

(Folytatjuk)

BÓKA MÁRIA KÉT VERSE

ÜRESJÁRAT

Madárénekkal
rázendít a reggel:
hangol a csalit –
éjbe hanyatlón
a szem fonákja még
kábán evez.

Tudat kapuján
már naprakészen áll,
a málhás fogat –
félálom – homály
a pillák sűrűjén
szerteszét szakad.

Üresjárata
fényes targoncáknak
máris érkezik –
bűvölni próbál,
ügyes fogásokkal
rászedni megint,
a szokása szerint.

BÉKE SZIGETE

Néhány percre
béke szigete,
talán sok lenne
egy életre
hinni benne.

Néhány percig
evezőlapát
nem merül vízbe,
nem lát felszín
egy buborék se.

Béke csendjét
mi megzavarná,
eltűnődve
megáll egy helybe,
vagy netalán
sandít lesbe,
sebezhető
födélre vár
a fészkebe.

PAPÍRSZELETEK

NÉMETH ISTVÁN

Miért van az, hogy ha szembetalálsz magad egy gyászjelentéssel, azon nem a megboldogult neve érdekel mindenekelőtt, hanem azt a bizonyos egyjegyű, kétjegyű, esetleg háromjegyű számot keresed a gyászlapon, amely a szócska után áll: ÉLT . . . A számok leggyakrabban kétjegyűek, kétjegyűek, akárcsak a te leélt éveidnek a száma. Tudod, hogy ez a szám egyszer valahol megállapodik, végleges lesz s ugyanúgy felkerül egy gyászlapra, amilyen előtt most állsz. S tudod, hogy akit akkor megállít egy pillanatra az a gyászlap, ő sem a nevedet fogja mindenekelőtt keresni azon a lapon, hanem azt a bizonyos számjegyet. Miért? Talán mert az embert még ilyen helyzetben is az önnön sorsa érdekli, nem azé, akinek az e világból való távozását a gyászlap hírül adja. Hiszen őt, a megboldogultat nem is ismerted, a legelső reflexed nem is arra irányult, hogy megnézd, ki a halott. Mert előfordulhat ugyan, hogy valamelyik ismerősöd, mégse ennek a lehetősége merül fel benned, elsősorban nem erre vagy kíváncsi, hanem arra, amiről itt beszélünk: hogy hány éves korában érte a megboldogultat a halál. S ezen belül is legszorongatóbban az, vajon az elhunyt korban milyen közel volt hozzád. Az évei száma megegyezett-e a tiédde. Ha néhány évvel korábban távozott, mint ahány éves te vagy, hát valamicskét sajnálkozol, ha viszont néhány évvel előtted járt, felsóhajtasz: vajon te megéred-e azt a kort? Miután ez egyetlen pillanat alatt átvillan az agyadon, a megboldogultnak megadod a neki kijáró tiszteletet, megkeresed a gyászlapon a nevét, meg azt is, hogy mikor és hol temetik el (ha már el nem temették, mert

megesik, hogy egy kinnfelejtett régi, „lejár” gyászlap állított meg az utcán), majd kissé magadba szállva folytatod az utat, miközben egy csöppnyit meg is vigasztalódsz: te még itt vagy, járod az utad . . .

*

Elszántan üget a költő célja felé. Utána kiáltok. Mintha nem hallaná. Már-már beérem, amikor ismét rákiáltok: állj már meg, az istenért! Végre megfordul. Az arca nem valami vidám.

– Ebben a rohadt városban már alig lehet magyar szót hallani! – mondja úgy, mintha ennek épp én lennék az oka.

– Most hallhattál, mégse nagyon akartad meghallani – válaszolok nem a legbarátságosabb hangomon.

– Beszéljünk inkább másról, jó? – vág vissza, mintha nem éppen ő horkantotta volna fel a témát.

De ha egyszer már fölhorkantotta, folytassuk.

Annál inkább, mert ebben a „rohadt” városban csakugyan mind ritkábban lehet hallani magyar szót.

Ezt a „rohadt” várost Újvidéknek hívják. Valamikor négy neve is volt. Valamikor, nem is olyan túl régen, az utcán gyakran lehetett hallani magyar szót, hiszen az akkori, a nyolcvan év előtti városnak csaknem egyharmada magyar volt, de rajtuk kívül a nem magyarok is meg tudtak szólalni, és meg is szólaltak ezen a nyelven, ha úgy hozta a szükség vagy az illendőség. Az itt élő emberek valahogy hajlandóságot mutattak egymás nyelvének a megismerésére, elsajátítására, pedig annak idején senki se biztatta és buzdította őket a testvériség–egység eszméjének a követésére. Természetes volt, hogy megtanulják egymás nyelvét. Nemcsak ebben a városban, ennek a határain túl is. A jobb módú szerb, német vagy magyar kereskedők, iparosok gyermekeiket a nyári vakáció idején idegen nyelvi környezetbe küldték, ahogy ma mondanánk, környezetnyelv tanulása céljából. Ők voltak a cseregyerekek. A magyar legénykét vagy lánykát néhány hónapra német család fogadta vendégül, ugyanennek a családnak a csemetéjét pedig magyar sógorok vagy jó barátok. Így folyt annak idején a „környezetnyelv” oktatása. Sajnos, ez a gyakorlat azóta teljesen megszűnt vidékünkön.

De térjünk vissza Újvidékre, Újvidékhez.

Morózus költő barátomnak igaza van: ebben a városban már alig lehet magyar szót hallani. Azt a keveset is többnyire az itteni piacokon áruló moholi, péterrévei, szabadkai, kupuszinaí kofáktól. A helybéli magyarok, ha találkoznak is az utcán, mind csendesebbek.

Egy vasárnap délelőtt azonban szokatlan dolognak voltam a fültanúja. Végigballagva a sétálóutcán, a „Zmáj Jovinán”, minden irányból magyar hangok ütötték meg a dobhártyámat. Mi történt itt? Zentai vagy kanizsai kirándulók lepték el az utcát? De ezek az egymásba karoló, egymást támogató idős nénikék, botjukra támaszkodó bácsikák aligha lehetnek idetévedt adai vagy csantavéri turisták, ezek mind helybéliek, tősgyökeres újvidékiek, ez már azokból a hangfoszlányokból is megállapítható, amelyek eljutnak hozzám. Hiszen minden beszélgető pár helybéli dolgról tárgyal, vagy a főtéri templomban az imént elhangzott prédikációt boncolgatják. Minden kétséget kizáróan helybéliek tehát ezek a nénikék és bácsikák, és a susmogásukról ítélve magyarok.

Hát persze, esik le végre a tantusz. Most lett vége a vasárnap délelőtti magyar istentiszteletnek. A templomból kiáradó hívók egy pillanatra ellepik a város főterét, a sétálóutcát, s aki épp ekkor csöppen ide, csodálkozhat magában. Egy pillanatra az a benyomása, az az illúziója támad, mintha a városban még élnének magyarok. Vagy csak a rég elhunytak szelleme árasztotta el a főteret?

*

Ha elindulunk Pacsértól lefelé, a Krivaja, a Bácsér – vagy ahogy az egykori Nagyhegyes „riadt veremlakói” hívták Vigh Rudolf szerint ezt a kanyargó patakot, az Ügyeske völgyében a torkolatig, Szenttamásig, nyugodtan megállapíthatjuk, hogy ennek a patak völgynek gazdag kaszálóföldjei nemcsak dús füveket teremnek, hanem bőségesen tollforogatókat is. Ezúttal csak a magyar anyanyelvűeket próbáljuk összeszámolni, minthogy a szóban forgó patak völgynek mind ez ideig a magyarok alkotják a lakosság zömét, a szláv népesség ez irányú „terméséről” nincsenek adataink, mint ahogy az innen elmenekült, elhajtott, kitelepített németekről sem. Azokat a személyeket számoltuk tehát össze, akik a Krivaja völgyének valamelyik településén születtek vagy hosszabb-rövidebb ideig itt éltek, innen elvándorolva is ide kötődtek s írással (is) foglalkoztak, foglalkoznak. Magyarán: a Krivaja-völgyi írókat, tollfor-

gatókat. A listánk aligha lehet teljes, mert a kiindulóponton, Pacséron csupán Szombathy Bálintot találtuk, meg Pénovátz Antalt, holott bizonyosra vehető, hogy vannak vagy voltak ott még rejtőzködők, akikről máris elnézést kell kérnünk, miként mindazoktól, akik ebből a névsorból, szándékunk ellenére, kimaradtak. A következő falu a Bácsér völgyében Ómoravica, itt bukkan fel Vankó Gergely, Mirnic Zsuzsa, Bada István, Torok Csaba, Majoros Sándor, Fekete J. József, Varga Szilveszter és Györe Géza neve, Bajsán Borús Erzsé, a Nyárfás-Topolyán Fehér Ferencé, Tóth Ferencé, Juhász Erzsébeté, Harkai Vass Éváié, Brindza Károlyé, Borús Rózsáié, Havas Emilé, Kalmár Zoltánié, Kocsis Antalé, Nebojsza Istvánié, Pastyk Lászlóié, Toldi Éváié és Tőke Istvánié. Így érkezünk el az Ügyeske lány hullámain Kishegyesre, irodalmi nevén Dombosra, ahol a magunkfajta szerzet valóban elképesztő mennyiségben fordul elő, ha figyelembe vesszük, hogy nem egy világvárosról, csupán egy poros faluról, egy erősen elöregedő fészekről van szó. Következzék a – valószínűleg ugyancsak nem teljes lista: Cziráky Imre, Csabai István, Csépe Imre, Csillag Károly, Csordás Mihály, Dudás Kálmán, Gobby Fehér Gyula (azonos a Feketehegyen született Gobby Fehér Gyulával), Greiner Endre, Jámbor Pál (Hiador), Kovács Nándor, Markovics Radmila, Matijevics Lajos, Papp Tibor, Skallák Illés, Simkovics Rókus, Vigh Rudolf, id. Virág Gábor, ifj. Virág Gábor, Bognár Attila, Eper Kálmán, Szerbhorváth György, Kalacsi János, Lakatos János, Fodor Pál, Maronka János, Mirnic Gyula, Nagy Farkas Dudás Erika, Németh Zoltán, Szőke Anna s végül, de nem utolsósorban szerénységünk. Tessék utánaszámolni: harminc név! S e harminc név között nem szerepel a rengeteg újságíró, szerkesztő. De az ő nevüket másutt se soroltuk fel, minthogy „listánkon” elsősorban azok kaptak helyet, akiknek könyvük is megjelent, illetve nevük valamelyik antológiában. Szeghegyet, Szekicset, a mai Lovćenacot átugorva Feketehegyre, Crno Brdóra, Feketicsre érkezünk, Juhász Gézáékhoz, Bányai Jánosékhoz, Sárközi Ferencékhez, Sárosi Károlyékhoz, Podolszki Józsefékhez, Saffer Pálékhoz és Vajda Gáborékhoz, majd pedig a Krivaja torkolatához, Szenttamásra, ám itt mindössze két fészket találtunk: Gion Nándorét és Végel Lászlóiét. E „régiben” tehát összesen hatvan-négy könyves ember. Hogy hány kötettel, arról hozzávetőleges adatunk sincs. Mindenesetre egy kisebb házikönyvtárat lehetne belőlük össze-

állítani. Ha a Krivaja völgyén túl egyetlenegy magyar se élne, alig negyvenezer lélekre hatvanhárom író! (Csak mellékesen álljon itt: a hasonló lélekszámú bánáti románságnak százket írója van! A legtöbb, húsz, Begejci illetőségű.)

Önkéntelenül fölmerül bennünk a kérdés: miért termelt, termel ez az aránylag kicsi terület ennyi író, költőt, krónikást, helytörténészt stb.? Mi a célja ezzel a tengernyi tollforgatóval? Mert mégiscsak elképesztő, hogy egyetlen falunak harminc olyan íróféléje legyen, aki könyvet tett le az olvasó asztalára. Olyikuk akár két tucatot is!

A kérdés akkor is izgat bennünket, ha tudjuk, hogy ezzel a jelenséggel nem állnak egyedül a Krivaja-völgyiek. A vidék, úgy látszik, inkább számon tartja a saját írogató embereit (itt most állandóan róluk beszélünk), mint egy nagy szellemi központ, mondjuk egy metropolis, egy főváros. Nemrég készült el a délvidéki magyar irodalom lexikona. Készül, igaz, mint a Luca széke, az erdélyi is. Legalább négy vaskos kötetből fog állni. Talán a felvidékire, a kárpátaljaira is sor kerül egyszer. A hatvanas években kiadott *Magyar irodalom lexikon* három kötetből áll, ugyancsak háromból a legújabb is. Ezekben csak „szórványosan” vannak jelen a határon túli magyar irodalmak, a vidék „végvidékei”. Hiába is keresné bennük valaki a kishegyesi harmincakat, de igen számosat azok közül is, akiknek a délvidéki vagy erdélyi lexikonokban szorítottak helyet. Hogyan is festene az a nagy magyar irodalmi lexikon, amelyikbe fölvennének mindenkit, aki fejébe vette, hogy tollal a kezében hadakozik? Az bizony nem három kötetből állna, de legalább tizenháromból!

Belekapva ebbe a bonyolult jelenségbe, nem is ez hozott bennünket izgalomba; arra szeretnénk választ kapni mindenekelőtt önmagunktól, annak a titkát szeretnénk megfejteni, mi lehet a célja egy ilyen pusztulásra ítélt régióknak, amilyennek a Krivaja völgyét látjuk, ezzel a meg-hökkentően, már-már ijesztően sok krónikással? Nem az munkált-e mindig és munkál ma is bennük, hogy ha el kell tűnnünk a föld színéről, legalább az emlékünk maradjon fenn? Ehhez a komor jóslathoz persze untig elegendő lenne egyetlenegy szál krónikás is. Félő azonban, hogy azt az egyet észrevennék-e ott, ahol egy seregnyi hangjára se figyelnek.

De ne találgassunk, főleg ne kódósítsunk és ne tudálékoskodjunk. A felvetett jelenség magyarázatát hagyjuk a szakemberekre. Ha egyáltalán

fontosnak tartják megvizsgálni. Mert ha igen, rászánhatnak erre is egy fél napot, akár egy egész napos tudományos konferenciát is. Mi inkább csak eltűnődünk a jelenség felett.

*

Az *Iskola a határon* című Ottlik-regényt vagy tizenhét nyelvre lefordították. Közöttük természetesen, elsősorban talán legelőször franciára. Magától a szerzőtől tudjuk, milyen szépen fogadta a francia kritika, s milyen „szépen” a francia olvasók: a könyvből alig kelt el néhány példány. Ottlik Gézát, abból megítélve, ahogy ezt előadta, nem taglózta le, nem tette lelki beteggé. Hiszen a regényét nem a francia, angol, német, olasz vagy szerb olvasónak írta. Nem az említett nyelveken, csak egyetlen, az övé. Ezek szerint mindenekelőtt és mindenekfelett – s ezt a legcsekélyebb fellengzősség nélkül állíthatjuk, akár az ő nevében is – a magyar olvasóknak szánta. S aligha vigasztalta volna egy világsiker, ha odahaza észre se veszik, meg se ugatják az Iskolát. Az már más kérdés, ha nem „ugatják” meg úgy, ahogy megérdemelné. Egy magyar író nemes fölháborodásában honfitársait korholja, mert szerinte az Ottlik-regényben nem ismerik fel a „legjobb” magyar regényt. Hasonlót persze a francia olvasók képébe már nem merészel belevágni. Nincs is hozzá joga. Ahhoz se túlságosan, hogy számon kérjen valamit is az olvasóktól, így a magyar olvasóktól is. Az olvasók ugyanis nem kérték fel sem Ottlikot, sem Esterházyt, sem Arany Jánost, sem Ady Endrét, hogy írjon nekik szent szándékkal gyönyörűt. Mert ha erre felkérte volna valaki Móricz Zsigmondot, bizonyára fennakadt volna az írógépén a billentyű. Az író nem az olvasó kedvéért ír, legkevésbé azért, hogy az olvasó kedvébe járjon. Persze akadnak ilyen írók is. Ottlik Géza aligha tartozott közéjük. Vörösmarty se. Valamit azért tudtak: ha ér valamit a *Szózat* vagy az *Iskola a határon*, azt azok őrzik meg, akiknek elsősorban szánták: a magyar olvasók. Mert hát nekik szánták úgy a *Pacsirtát*, mint az *Árvácskát*. Végső soron. Mert hát e szent szándék nélkül talán meg se születtek volna. Cs. Szabó László mondta, hogy neki, mint írónak untilg elegendő az az olvasótábor, amelyet a magyarság „kitermel” magából. Esze ágába se jut a szomszédba kacsingatni, ami nem jelenti azt, hogy ne fogadná örömmel a lengyel vagy a spanyol olvasó csodálatát. A világ legtermészetesebb dolga, hogy magyar író mindenekelőtt a

magyar olvasó érdeklődésére számít. De ha a magyar glóbusz mégis szűk volna számára, még előtte a nagyvilág, tágas tereivel, lehetőségeivel.

*

Mielőtt elindulna a feleségem közös szülőfalunkba, tehát „haza”, mert mindkettőnk számára még mindig az a haza, megkérdezi: akkor hát kitegyem az ablakba? És fölmutatja a papírlapot: EZ A HÁZ ELADÓ. Megboldogult szülei házáról, az örökségről van szó. Jelenleg egy idős asszony él benne, a gondjaira van bízva, szépen rendben is tartja a házat és környékét. Szeretnénk megtartani ezt a megbízható lakót, sajnos beteges s így, mondogatja, valószínűleg hamarosan a lányához kell költöznie. A ház üresen maradna, s állásában tönkremenne. A jelenlegi állapotában talán még lehetne valamit kapni érte, jóllehet a faluban nehéz eladni házat, nagy a kínálat, kicsi a kereslet, annak ellenére, hogy az elmúlt tíz év alatt elég szép számban telepedtek itt le szerb menekültek, a legújabb népszámlálás szerint több mint hétszáz, de telefonhívásomra egy helybeli bennfentes barátom megcáfolta ezt, mondván, hogy az újságban megjelent hírbe hiba csúszott: nem hétszáz új lakóról van szó, csupán kétszáz körüliről. Számomra ez is sokatmondó. Egy új honfoglalás kezdetét jelzi. Két és fél évszázad alatt összesen nem telepedett itt meg annyi más anyanyelvű, mint a most hátunk mögött hagyott egyetlen évtizedben! De maradjunk csak az eladásra ítélt háznál. Ahová eddig „hajajártunk”. Az egyetlen pont a faluban, ahová még volt hova hazajárni. Mert a rokonokhoz, jó barátokhoz, ismerősökhöz látogatóba, vendégségbe megy az emberfia, igazából hazamenni csak a sajátjába, a saját házába tud. Persze, amióta városi lakos lettem, s azt mondom, hogy holnap reggel hazautazom, soha nem egy konkrét házra, a szülőháza gondolok, hanem az egész falura; ez, az eladandó ház után is, remélhetőleg megmarad. De amikor a feleségem kezében megláttam a fölmutatott papírlapot azzal a szöveggel, egy pillanatra megállt bennem a lélek, és vigyáznom kellett, nehogy a kibicsaklott hangom eláruljon: jól meggondoltad? Ő is arra vigyázhatott, amire én, amikor kimondta: így döntöttem. Mert vannak pillanatok, amikor akár egy igekötőn is megtörhet az ember hangja. Talán ez is olyan pillanat volt. Mert nem lehet könnyű azt a házat, azt a fészket áruba bocsátani – (el)árulni –, amelyikben az ember megszületett és felnőtt, különösen, ha az a ház

valóban kedves és meleg fészek volt. Családi fészek. Ez még nekem se mindegy, hiszen sok-sok éven át oda is hazajártam, s jó ideje már csak oda járhatok haza. Egyik könyvemben pedig, a ház tartozékát, a volt kovácsműhelyt igyekeztem megörökíteni, bizonyos olvasóim szerint nem valami nagy sikerrel, egy kritikusom pedig – aki alkalmasint jól elvetette a súlykot – a könyv eme fejezetét „a magyar prózában páratlan szépségűnek” nevezte. Most a házzal együtt ez a volt kovácsműhely is áruba bocsáttatik. (Mit szólna ehhez a volt kovácsmester, ha feltámadna s meglátná az ablakban azt a papírlapot, ami a mai nap folyamán, mint egy ÍTÉLET, oda kitűzetik?) Tudom, a helyzetten, az ÍTÉLET-en, az ÁRULÁS-on semmit se változtat, mégis utánaaszólok a feleségemnek, hogy maradjon a papír szövege úgy, ahogy nekem bemutatta, maradjon csak magyarul, ezen az egy nyelven a lassan kétnyelvűvé váló faluban, mintha ezzel a keserű dacossággal valamit is könnyítenék kutyának való kedvemem és rossz lelkiismeretemen.

MIKOR MEGÉRKEZTEM ÚJVIDÉKRE

GOBBY FEHÉR GYULA

Mikor megérkeztem Újvidékre, első utam hozzá vezetett. Nyugodtan ült a telepi háza előtt, akácok virágoztak a feje fölött. Megvárta, hogy arcon csókoljam, aztán beinvitált a féltetejű házba.

Még meleg a krumplileves. Mondta. Gyere, vacsorázz velem.
Az volt az első vacsorám új lakhelyemen.

Mikor megérkeztem Újvidékre, a fiam már megszületett. Álltam a Betánia simára tapasztott épülete előtt, mellettem még négy-öt újszülött apuka ácsorgott. Néztünk a belülről lemeszelt ablakokra. Nem volt mit tennünk, és ez elég idegesítő volt. Az ablakok fehérsége vakított. Három helyen is lógott ki madzag az emeleten. Nem kellett senkit kérdezni, tudtam, ott utaznak föl az ajándékok a kismamáknak.

A nővér már elmagyarázta, hogy a fiamnak van lába is meg keze is. Mindkét lábán és mindkét kezén öt-öt ujja van.

Igyekeztem elhinni, de olyan idegen volt nekem az épület, ahova senkit se engedtek be a rokonok közül. Csak ácsorogtam, vártam, hogy végre közöljék, melyik ablak mögött fekszik a feleségem. Reméltem, madzag is lóg le a keretről.

Mikor megérkeztem Újvidékre, már sötétedett. Az utcákon egymás után gyulladtak ki a lámpák, olyan érzésem volt, mintha miattam világosítanak ki a várost. Az emeletes házakon nem minden ablakból szűrődött ki fény. Egyesek sétálni mentek, mások szerettek üldögelni

a sötétben, lehet, némelyek késő délután is aludtak. Úgy tárult elém a város, mint egy nagy színpad, ahol egyszerre sok dráma játszódik.

Még nem tudtam, melyikbe kapcsolódom bele, de izgatott a lehetőség, hogy még választhatok.

Kerestem a szerepemet, de tudtam, hogy settenkedő szerepek vádásznak ránk az utca sötét zugaiban.

Mikor megérkeztem Újvidékre, első utam a szabóhoz vezetett. Megígérte, hogy időre elkészül az esküvői ruhám, fel akartam próbálni, nehogy későn vegyem észre, ha nem passzol valahol. Az öreg Gácsér kissé kaptos volt, két barátjával kártyázott.

Fiatalúr, mondta, és a hátamat öklözte közben, fiatalúr, meg lesz elégedve.

Arra gondoltam, hogy előre elkártyázta a fizetséget, úgy haragudtam rá, mintha becsapott volna, de a ruha jól állt. A két vén kártyás egy fonottasból öntögette a bort, amíg engem a mester a tükör előtt parádéztatott, időnként hangosan biztattak, rántsam fel a kezem, hajoljak előre, próbáljam letépni a galléromat.

Az egyik többször is sok boldogságot kívánt. Minden alkalommal fenéig ürítette a poharát. A mester hátrapislogott, az arca megrándult, de kibírta szó nélkül. Aztán használt pakkpapírba csomagolta a ruhát, s miközben átadta, a fülembé súgta, hogy nem muszáj ma kifizetni. Ráérünk vele, fiatalúr. Mondta. Ráérünk vele.

Volt nálam pénz, majdnem tiltakoztam, de aztán megláttam a szemét. Akkor tudtam, hogy a partnerek minden pénzét elnyerték.

Mikor megérkeztem Újvidékre, taxival mentem el a katonai kórházba. Doktor Máriás már várt.

Megérkeztek az eredmények? Kérdeztem. Láttam az arcán, hogy baj van. Mosolyogni próbált, de inkább grimaszra sikeredett.

Hány hónapom van hátra, doktor úr? Kérdeztem, de erre a kérdésre nem válaszolt. Hosszan nézegette az elövelt leleteket, mintha most látná őket először. Sápadt arca nem miattam volt sápadt, a napfény hiánya, a sok munka, a fáradtság látszott rajta.

Az ember legyen optimista. Mondta. Sohasem szabad elveszíteni a reményt.

Bólogattam.

Küzdj. Mondtam.

Fölnézett.

És bízva bízál. Mondta.

Megértettem, hogy rendbe kell tennem otthon a dolgaimat.

Mikor megérkeztem Újvidékre, apámat már eltemették. Anyám az ablakokra föltette a zöld vászonfüggönyöket, félhomályban üldögélt. Fekete ruháját viselte, illón akart bevárni engem. Megcsókoltam, sírni kezdett.

Semmit sem szenvedett, szegény. Zokogta. Arra ébredtem, hogy fölajdult. Mire meggyújtottam a lámpát, már halott volt.

Ismét megcsókoltam. Vizes lett az arcom. Nem láttam a sötétben, hogy könnyek csorognak az arcán.

A szíve vitte el. Zokogta. Azt mondta az orvos, hogy szép halála volt, mert nem szenvedett. Álmában halt meg.

Sokáig cigarettáztam a temetőben. Azon gondolkodtam, van-e szép halál. Mire fölnéztem, besötétedett. Mintha valaki vászonfüggőnyt akasztott volna a napra.

Mikor megérkeztem Újvidékre, először is lakást kerestem. Magammal hoztam a vasárnapi Magyar Szó kitépelt hátsó oldalát, végigjártam a meghirdetett öt lakást. Háromban már ott voltak az albérlők, kettő túl drága volt nekem. Aztán sétáltam az állomás környékén, minden utcában volt egy-két cédula az ablakokban.

Nije skup ovaj stan. Mondta egy vénasszony sipítózva.

A szobában egy ósdi kaucs, egy asztal meg két szék állt a szekrény előtt. A sarokban cserépkályha. A kályha csempéi tetszettek meg.

Nije skup. Sipította a vénasszony. Tu je komfor.

Kivettem a szobát, aztán hosszasan üldögéltem a hideg kályha előtt. Akkor láttam meg, hogy a csempék közt széles repedések virítanak. Apámat kell lecsalogatnom, hogy átrakjuk a század eleji díszes kályhát. Ebben évek óta nem fűtöttek.

Akkor felálltam, és hatalmasat csaptam a heverő huzatjára. Tudtam, hogy porral telik meg a szoba áporodott levegője.

Mikor megérkeztem Újvidékre, nehéz volt a szívem. Azért léptettek elő, hogy megszabaduljanak tőlem.

Hat éve dolgoztam Verbászon. Megszoktam a várost, barátokra tettem szert, szeretőim voltak. Megismertek a szakmában, több tanulmányom jelent meg, kétszer meghívtak szakmai tanácskozásra is. A főnököm a lapockámat tapogatta, aztán egy hétfői értekezleten azt javasolta, hogy a központi hivatalban lenne a helyem. Mire észbe kaptam, mindenki megszavazta a javaslatot.

Úgy éreztem, elvágták a gyökereimet. Új környezetben ismeretlen veszélyekkel kell megküzdenem.

Aztán néztem a napfényben fürdő várost, és elmosolyodtam.

Hamar el kell felejtennem a verbászi társaságot. Küzdenem kell valóban, de minnek félnék ettől. Villamosra ültem, és ismerkedtem az utcákkal.

Mikor megérkeztem Újvidékre, a többiek már mind ott voltak. Mikiék a Gurmanban itták a spriccereket, könnyen rájuk találtam. Béláék a korzón őgyelegtek, ők azzal cukkolták egymást, ki hódít meg több gimnazista lányt. Egyszerre untam meg őket. Alig vártam, hogy viszontlássam őket, aztán váratlanul rámszakadt az unalom. Mindig ugyanazt tették, mindig ugyanazt mesélték.

Elmentem moziba.

S az előttem levő székre a világ legszebb lánya telepedett.

Ezt az alkalmat nem szalaszthattam el. Kigyulladt a fülem, égett az arcom, de erőt vettem magamon.

Szabad ez a szék? Kérdeztem rekedten, s a lány mellé huppantam.

Nem csináltam semmi megerőltetőt, mégis lihegtem. Aztán, mikor oldalra sandítottam, megláttam, hogy a lány mosolyog. Akkor megnyugodtam én is.

Mikor megérkeztem Újvidékre, állást kerestem.

Senkinek sem írtam meg a címem, elhatároztam, hogy nem engedem magam visszacsalogatni a faluba. Elegem volt a földekből, elegem volt az öreg traktorból, elegem volt a szüleim örökös zsémbeléséből. Nem akartam se több földet, se gazdag menyasszonyt, se új arató-cséplőt.

Városi ember akartam lenni.

Először a Pobedába vettek fel lakatosnak. Akkor felkínálták, hogy legyek ösztöndíjasuk, fejezzem be a gépészetit. Akkor átmentem a Jugoalat szerszámgépgyárba. Ott rá akartak kényszeríteni, hogy lépjek be a pártba. Akkor helyet találtam a Jugodentben, ott húztam meg magam. Akkor jelentkezett egy pasi, hogy bevenne a műhelyébe társnak, ha vállalom, mert mondták neki, milyen ügyes vagyok.

Most egész nap dolgozom a műhelyben látástól vakulásig. Utána lámpafénynél.

Azon gondolkozom, kimegyek Németországba. Ha már ennyit kell dolgoznom, legalább sok pénzt keressek.

Mikor megérkeztem Újvidékre, otthon éreztem magam.

Szerettem a város illatát. Szerettem a Duna illatát. Szerettem látni, hogy mindig velem van a vár, s mögötte ott a Fruška gora.

Hamar belenyugodtam, hogy itt élem le az életem.

Megkérdeztem Arankát, hogy feleségül jön-e hozzám. Habozás nélkül vágta rá az igent. Még jó, hogy előre megvettem a gyűrűket.

Kicsit lötyögtek az ujjunkon, mert elszámítottam magam, de Aranka nem sértődött meg érte. Azt mondta, idővel úgyis meghízunk.

Nevetett, és mögötte fölmagaslott a vár tömege.

Mikor megérkeztem Újvidékre, ötödmagammal érkeztem a falunkból. Egy év múlva Jóska megbukott, négyen maradtunk a gimiben. Érettségi után Pali Zágrábba ment tanulni, Zalán meg Belgrádba. Ferit láttam még néha, ő biológus akart lenni.

Aztán más fiúk lettek a barátaim. Aztán már inkább a nők körül legyeskedtem.

Ma nem ismerek föl mindenkit a régi képeken. A feleségem kérdi, minek őrzöm a képeket, ha azt sem tudom, kivel vagyok rajtuk. Azt felelem, hogy igenis tudom. Mondok egy nevet, amit aztán megint elfelejték.

De ezek az arcok, ezek az elfelejtett nevek a múltam. Nélkülük úgy ülnék itt Újvidék központjában, mintha a semmiből érkeztem volna. Ahogy a semmibe távozom majdan.

Mikor megérkeztem Újvidékre, fölkerestem a testvéreimet.

Minek jöttél? Kérdezte, de erre nem tudtam válaszolni.

Pénzt akarsz? Kérdezte, és elővette a bukszáját.

Elviszed a régi öltönyeimet? Kérdezte, és kinyitotta a szekrényajtót.

Már megbántam, hogy eljöttem hozzá. Meg sem csókolt, eltolt magától.

Elmentem a Duna utcába, megettem két hatalmas baklávét a török cukrásznál. Szomorú voltam, rendeltem még két darabot.

SZLOVÉN KÖLTŐK

BORIS A. NOVAK

A DUNA '91 NYARÁN

Emlékszel a széles hátú, bő vizű Dunára,
Drago, mely Budapestről sodort minket egy apró
kis rozsdáette bárkán tova? Mintha útjára
kelt volna velünk a táj, s az egyenesen hulló

napsugarak himbálták a fedélzetet. A motor
ütemes zúgása szinte kimért pontossággal
fedte a feszültség őrlődését bennünk s a komor,
lázás és mohó utóbbi néhány hét szorgossággal

szőtte életünkre szaruját. A gépütemek
zajára elszunnyadtunk. Mondd, Drago, te is Gornja
Radgonát láttad újra, hol kiégett épületek
közt utazva Janez Svetinára, a fotósra

gondoltunk csendben, a pacifistára, ki buddhista
tudatának ürességével a tankot fotózta?
Csak a furcsán szép és tiszta fénykép maradt vissza,
mintha, hova csendesen elfeküdt, megcsókolta

volna a fehér utat. Szemhéja enyhén megnyílt
halálakor s kiömlött nézése, mint odakint
ahogy a sok víz, miután egybeért s ívet írt,
medrének búcsút int és a Dunába folyik mind

és amint a súlyos sár, mely a síkságon megül
s csillámló hegyi tavakból a hideg hó és jég
és a bejáratlan, mély erdők suttogása végül
a Dunába ér. És dőlt városokból a törmelék,

a vízbefúltak s toronymagasból a harang hangja
és kik erre járva nyom nélkül a Dunába vesztek,
volt harci népek vad üvöltésének visszhangja,
a nyarak, századok s mit jövő téltre félretettek

a nagykabátok; az aratások s véres vetések,
dőlt hidak, a csend, s tutajok sziluettje távol fent,
a tiltott nyelvek, szerelmek s a várt partraérések,
melyek a Fekete-erdőt és a Fekete-tengert

a fedélzet fekete kátrányával összekötik.
Nyilatkozatok tömkelegét álmodtad-e, Drago,
mit, ahogyan a hajótöröttek vízbe lökik
palackjuk – az éterbe küldtünk százszor meg százszor?

Neked is borfoltok illata ütötte orrod
és végigégett cigaretták füstjének szaga,
melyekkel akkor ott egy bomló, volt világ omlott
s kavargott érvelések s bizarr viták garmada?

Vajon a *bajtársak*, Gordana, Niko, Jaro, Tomaž
ébresztettek-e, vagy amint halottakról számol be,
a rádió? Vagy talán a két fiatal lány, nem más,
kik az este halkán csevegve előttünk szálltak le?

Emlékszel-e, Drago? Hintázott a part talpunk alatt.
A végső pillantás édeskeserű érzéséig
figyeltük mozdulatlan-némán, ahogy a két alak
a pillanat szívébe lassan visszakisebbedik

s amint örökre elnyeli őket a móló mélye,
mely egyszerre volt hosszú és rövid, mint az élet . . .
Az est lehűtötte a lég forróságát. Véget
ért a test berregése. A háborúnak vége . . .

TÁVOLLÉT

Mint a lég üvegkoporsója,
úgy ölel körül a távollét,
kicsengő léptek puha pora,
mely száll, leng, mielőtt földet ér.

Eszembe jut e távollétról
egy hihetetlenül ismert arc,
mint ki ládamélyből jött elő,
melyet időpecsét zárva tart.

Hogy nyíljon, mint megannyi fénycsap,
nyitni a távollét bilincsét
az emlékezéssel lehet csak,

sajog, fáj bele a belépés,
testem oly pőrén, nyitottan áll,
távollét, te legélőbb halál.

MATJAŽ KOCBEK

A MAGÁNY KÓDEXE

A születés és halál illúzió, amit a magány felé vezető hosszú
és magányos utadon fogsz felismerni. A férfi és a nő gyermekként
áldoztatnak fel az igazság kegyelmébe, hogy a halál létezik.

A mulandóság szorongató tudata az Isten keresése és felismerése
közben csap le rájuk.
A tudat örvénylése, rotációjának pokolisága sorsdöntő tánca minden
törzsnek.

Az állatokat is megfertőztük értelmünkkel.
A kutyám nem egy tőlem független lény, születése és halála bennem
megy végbe.
A természet, annak szentsége és istenisége, minden mulandó és
újraéledő Érosz Tanatosza
nem más, mint a bűn üdvössége és szófogadóvá, mozgékonyá teszi
testem.
A magány a végső óra játéka. Förfogetes tánc és hívása a még
meg nem éltnék.

A test elvesztette a bűn és vágyódás bélyegét. Új mítosz, mely rossz
ajtón kopog. Nem érti az ismeretlen nyelveket, hisz nincs eredetük.
A magány csukott szemmel érez át téged – szüzességed vaksötétben
veszi el.

Varázslatos erő a magány, a tudat benne végtelen,
szabad és önmagunknál is valóbb.

A KÖLTŐ ÁLMA

Kiömlik a csillagok tüze.
Az érintésből egy sötét madár kiszakad,
semmi sejtés kel a ködből,
úttalanság ritmusa a békés vizeken.

Végtelen témákhoz érve bebújok a jégbe
s láthatatlan kézzel a lehelet fodrát
markolom.

Kiömlök egy szembe. Az össz botanikával egyetemben.
Az eseményekkel, állatokkal, metafizikával együtt
folyóvá leszek. Egy hatalmas egység.

Folyásom nem lemérhető.
 Senki sincs, ki partomra ülne,
 és nézné magát tükrömben.
 Folyás vagyok, mely szikrázik a csöndben.
 Csönd vagyok, mely lépésed irányítja.
 Ezer szemmel nézlek.

MILAN JESIH

SEMMIT ÖLTVE

(. . .
*üresen tátong a színpad mélye
 és egy istenség, járva bolondját,
 ott hozza az első sziklát létre.*

*Körös-körül nincsvilág s a lélek kel,
 megtalálva benne hű otthonát,
 hol nézni, érezni, hallani nem kell,
 – Leszek – leheli néma sóhaját.*

Milan Jesih)

Ahogy retten egy madár s meginog az ág,
 azután elcsendesül s nem remeg tovább,
 ilyen békét akarok én
 s a nyugalmat,
 mellyel a madár az ágra visszatér.

Hol a tág térségekben benne van a tér
 s a térbe a térség bősége belefér,
 megpihenni akarok én,
 hol lelkeimmel
 a bő mindenség majd békén összeér.

Ekkor lassan elborít, betölt a semmi.
 Ág és madár nyugalma lényem felveszi,
 magányát leveti a magány
 s szűnven a
 gondolat magába némán visszaszáll.

Így leszek semmit öltve békéből, csendből
s bennem a csend ha békésen megcsendül,
mert csend volt, vissza elül
s csendülésére

a csendben csendesen újra csak csend ül.

És ha lesz mégis egy istenség, oly bolond,
ki egy világot oktalanul elgondolt
benne én újra nem leszek,

nézem csak e
világot, mit csendem csendben eltemet.

HÁROM NÉZET

Hófehér városháza, tornya ezüst
mind a tizenkettő. Hosszú a dél,
tart míg az óra ily nagy időt elüt
és a csend városra visszatér.

Igaz lehet, vagy csak úgy tűnik talán
az utazónak, ki ott épp megállt,
kulisszák állnak csak az út oldalán
– az lát így, kire emlék, téboly szállt –

és szétrepülnek a magasba mindjárt,
üresen tátong a színpad mélye
és egy istenség, járattva bolondját,
ott hozza az első sziklát létre.

Körös-körül nincsvilág s a lélek kel,
megtalálva benne hú otthonát,
hol nézni, érezni, hallani nem kell,
– Leszek – leheli néma sóhaját.

Tizenkét égbe magasló tornyával
a vén városháza, hogy homlokod
töröld, míg üti az óra sorjában,
lábadoz leereszted csomagod.

NAGY Zsuzsa fordításai

ÉLET, IRODALOM

Esszéjegyzetek

P. NAGY ISTVÁN

A NAGY HÍR

„A Tisza-parton mit keresek?” – jutottak eszembe a minap a költő szavai. Nem véletlenül, hisz a helyzet valóban lírai volt: falevelek hullongtak a magasból, puha neszezéssel értek földet, a széles koronájú fák ágai-ágacskái, maradék lombfoszlányai közt fények villódtak, s alant a folyó is oly szelíden-némán folydogált, hogy az emberfia szinte el is feledkezne róla, ha a felesége által gondjaira bízott csemetéi nem akarnának mindenáron felmászni a sétány mentén húzódó mellvértre, hogy onnan hajigálják a kavicsokat a vízbe . . .

Ettől eltekintve, mondom, a helyzet lírai volt, amolyan igazi vershelyzetnek is minősíthető, hisz adva volt a költői alany (én), valamint a térés időmozzanatok: a helyszín (Tisza-part), időpont (déli verő), sőt, ősz lévén, egy leendő költemény fontos jelentéstani eleme is: az évszakmetafora. Am mindezek ellenére az Adyt idéző kérdésre – „A Tisza-parton mit keresek?” – adandó esetleges válaszom merőben egyszerű és prózai: „Gesztenyét.”

Úgy vélem, a gesztenyegyűjtögetésnek, miként a virágszedésnek, megvan a maga lélektana. Erről bárki számot adhat, aki valaha is tenyerébe zárta a tüskés, húsos burkából éppen kipattanó, fényes, kemény, mégis szinte hús-vér élettől lüktető magvat. A vadgesztenyefa (*Aesculus hippocastanum*) minden bizonnyal „bölcs növény”, azaz beletartozik a növényféléknek ama rendjébe, amelyeket egy másik nagy

költőnk, Babits Mihály tüntetett ki ezzel a jelzővel egyik versében. A vadgesztenyefa is csak az őszre néz, az őszet érzi; érzi, igen, *érzi*, „a föld hogy fordul az égnek aléltabb / tájaira, s lankad lélekzete, mint szeretőké” (Babits: *Mint különös hírmondó* . . .) Kemény koppanásokkal figyelmezteti a nyárban eltompult járókelőket, hogy ősz van, súlyos magvainak minden egyes tompa puffanásával erről ad hírt, mert nem bír mást mondani: ősz van.

A kérdés most már csupán az, hogy eme nagy hírt az ember miként értelmezi. A többség számára, úgy gondolom, az ősznek igenis van jelértéke, azaz önmagán túlmutató jelentése. Az esetek többségében azonban nem azt jelenti, hogy „Itt van az ősz, itt van újra”, vagy hogy „sötét hajam őszbe vegyült már” (a Párizsba beszökő őszről nem is szólva) – bizony, az ősz beköszöntével ma már keveseket legyint meg az elmúlás szele. Mintha az évszak-versek is meggritkáltak volna mostanság, ilyen megkopott toposzokat valahogy nem sikk versbe szedni, meg aztán minek költeményben hírt adni arról, amiről már a tévében a meteorológus is hírt adott . . . Amit viszont nem árt nem elfelejteni: cipő kell a nagyobbiknak, a tavasszal vásároltat kinőtte (jó lesz a kisebbiknek), emelkedik a távfűtési díj, megkezdődött az iskola, az ovi, el kellene tenni valamit télire . . .

Szomorú, ha az őszről egy félretaposott cipő jut az ember eszébe? Bizony, szomorú. Legalább annyira, mint egy elnyűtt lábbeli látványa.

. . . Aztán – ha már cipő, távfűtés, tanszerek, csoportpénz, savanyúság lerendezve – következhet Babits szóban forgó költeménye. Amely már a címével is – *Mint különös hírmondó* – arra utal, hogy meglehet, sok-sok évtizeddel ezelőtt sem volt ez másként: legalábbis *különös* (manapság úgy mondanánk: hóbotos) az a próféta-költő, aki a hűvösebb évszak beköszöntével lerohan a hegyről, hogy elűságozza az embereknek: ősz van! Mint ismeretes, ennek a látnoknak Nietzsche *Zarathustrája* az elődje, aki tízévi magányosság után szállt le a hegyről, hogy elhírelje az alatt lakóknak: Isten meghalt.

Mára már kihaltak a költő-próféták is, akik nagy hangon bejelenthetnének minden egyes évszakváltást, akik vállalkozni mernének arra, hogy érzékeltessék azt, amit csak a jámbor állatok és a bölcs növények éreznek: az évek ritmusát, Isten versének ritmusát. Azt, hogy emellett „mily kicsi minden emberi történet”.

Nem hiszem, hogy ezen sajnálkoznunk kellene. Egy költőnek joga van arra, hogy megválogassa a szerepeit: versében inkább eljátssza a kaptafakészítő mester szerepét, vagy vállal cipőnyújtást hosszabbra, semmint hogy prófétává legyen. Ne nézze őt senki hülyének. Egyébként is csupán arról adhatna hírt, amit már mindenki régóta tud: meghalt az ősz. Az évszakoknak befellegzett.

A HARMADIK CETLI

Ha behalsz is, légy jó! – másoltam ki gyerekkoromban egy író naplójából, három felkiáltójellel nyomatékosítva az egyébként is erélyes fölszólítást, inkább érezve, semmint értelemmel fölfogva a jelentését, talán a mondatritmus miatt vagy önsajnálattól, nem tudom. A napokban a kezembe akadt az elsárgult papírdarabka. Egy könyv lapjai közül hullott ki.

Van valami ezekben a régi cetlikben: széleik szakadozottak, még őrzik a gyűrődések mintázatát: finom erezetű herbáriumi falevelek. Az ember próbálja az emlékezetébe idézni, mikor is csukódott a könyv fedele rájuk, és egyáltalán, mikor kerülhettek oda: talán könyvjelzőként, de lehet, csak ideiglenesen csúszttam az éppen kezem ügyébe eső könyv lapjai közé, hogy majd egyszer, adandó alkalommal, ha ráérek, átmásolom egy külön e célra tartalékolt füzetbe, abba a bizonyos átirótombbe, fontos idézetek gyűjteményébe: aztán a könyvet visszatettem a polcra, a hátsó sorba, s megfeledkeztem az egészről . . . Igen, így is történhetett, de ez most nem fontos. Azért nem, mert énnekem arra a cetlire igazából nem is volt szükségem: anélkül is felidézhettem volna éppenséggel: valahol megvolt.

Most meg előkerült. Újra és újra elolvasom a mondatot, s nem értem, miért akarhattam akkoriban olyan dacos elszántsággal, török-szakad jó lenni. Ahogy visszaemlékezem kölyökkori másomra, egy csöndes, magába zárkózó, riadt tekintetű fiúcskát látok magam előtt, aki – ahogy mondani szokás – még a légynek sem ártana. És aki ennek ellenére, lám, jó akar lenni! „Ha behalsz is . . .”

Hát, nem tudom. Nem tudom, sikerült-e. Mármint jónak lennem. Ezt mástól kellene megkérdezni, ennek más a megmondhatója. A feleségem. A fiam. Anyám. Anyósom . . . Nyilván nem egészen sikerült. Pláne nem az életem árán. (Noná!)

De azért, mi tagadás, megható igyekezet ez egy tizenöt éves kamasztól. Ez a csakazértis! Nem semmi.

Mint ahogy az sem semmi, amire a második cetli szólít fel: „Ne a kábítószer és alkohol mozgassa tetteidet!” A cédulára, amelyen ez a parancsoló mondat olvasható, egy antikváriumban vásárolt könyv lapjai közt bukkantam rá. Talán nem véletlen, hogy a szóban forgó könyv Ady Endre életével és költészetével foglalkozik, a nagy magyar költő ügyesbajos dolgait is kitergetve. Nos, mint tudjuk, Adyt az italtvágy néha ellenállhatatlanul a hatalmába kerítette. Olykor bizony a söntésekben, kocsmasztaloknál feledte magát.

Az ismeretlen jóakaró tanácsa nyilván nem Ady Endre szellemének szól. Nem vitás, személy szerint nekem akar jót az Ady-könyv egykori tulajdonosa, s nekem, a könyv új birtokosának üzen az ismeretlenség homályából.

Meghatódom. És ugyanakkor meg is könnyebbülök: tetteimet szerencsére nem a kábítószer és alkohol mozgatja. És nem szenvedek közegészséget veszélyeztető betegségben sem. Erről papírom van: aznap délután ugyanis, amikor betértem a szolnoki antikváriumba, a zsebemben már ott lapult a Hetényi Kórháztól kapott orvosi bizonylat, amelyet bevándorló minőségben kértem: „1993. 08. 14-én levett vérvizsg. eredménye: HIV-neg.”

A harmadik cetli. Talán a legfontosabbik.

Amellyel ország-világ előtt bizonyíthatom: jó vagyok.

VILÁGNYI KUKA

A hajléktalanokról beszélünk, pedig nincs is karácsony.

Az ember valahogy nehezen hangolódik rá a témára. Az ember talán bosszankodik is egy picit. Ingerlik az alkalmi hírmagyarázók. Meg ezek a „kvázi” hajléktalanok.

A minap is mi történt? Ül az ember az InterCityn, várja, hogy elinduljon, előkotorja a hátizsákjából a felesége által gondosan becsomagolt szendvicset, kinéz az ablakon, látja, barátok, rokonok integetnek a távozni készülőknél, igazán megható a jelenet, lassan emeli a szendvicset, harapásra nyitja a száját, amikor közvetlen közelében valaki megszólal: „Elnézést, hajléktalan vagyok, lenne egy kis pénze a számomra?” Az ember meglepetten pillant az alkalmatlankodóra: ápoltnak

tűnő, igazán csinos lányka, a hatvanas éveket idéző hippióltözetben. Az ember határozott, nem késlekedik a válasszal: „Nincs!” Mire a lány: „Ha van élleme, az is jó lenne.” Erre már mit mondhatna az ember? Kifordított tenyérrel, felhúzott szemöldökkel, bal vállának egy gyors rándításával jelzi, hogy sajnálja, de . . . Majd még mit nem, gondolja, fiatal vagy, dolgozzál! De persze képtelen egy legyintéssel elintézni az ügyet. Kértek tőle, ő pedig nem adott. Mások adtak. Igen, látta, olyan is akadt a jól öltözött utasok között, aki két-három fémszázast is beleszórt a lány tenyerébe.

Az út folyamán többször is fölidézi a jelenetet. Vívódik magában: miért nem adott? Mert a fiatal lány egyáltalán nem tűnt hajléktalannak? És ennek ellenére is hajléktalannak adta ki magát. Noná, hogy annak, amikor épp az előző nap lett egy hajléktalan gyilkosság áldozatává! A hírre nyilván megmozdult a társadalom lelkiismerete, és ezt mindenképpen ki akarta használni. Hogy az összekoldult pénzt aztán elbulizza.

A társadalom lelkiismerete a rádióban is megszólal. Az ember borotválkozás közben a zsebrádiót hallgatja. A téma: a hajléktalan halála. Megszólalnak a sorstársak, és azok, akiket a közvélemény csak úgy ismer: az illetékesek. Ők a beavatottak. A rádióban épp egy ilyen beavatott beszél. Ő nyilván tudja, hogyan élnek a hajléktalanok, hisz szociális gondozóként nap mint nap érintkezik velük. S egyszer e gondozó mit gondolt magában? Lehányta magáról polgári ruháját, trallala, trallala, polgári ruháját. Rávette helyette a kukázógúnyját, trallala, trallala, a kukázógúnyját. S hogy mindezt miért tette? Nem másért, csak azért, hogy testközelből megismerje a kukázók életét, kiismerje a kukázás lélektanát. Alkalmi kukás ismerősével nyakukba vették az egyik sugárutat; nem maradt kuka, amelyikbe ők bele ne kukkantottak volna. S hát ahogy így araszolgatnak kukától kukáig, egyszer csak négy marcona külsejű személy állja az útjukat, hogy aszongya, ezek az ő kukáik, hordják el hát magukat iziben, vagy alaposan ellátják a bajukat. Mít volt mit tenni, odébbálltak szutykos szatyraikkal. Hogy mindennek mi a tanulsága? Hát csak az, hogy a kukázás bizony nehéz fizikai munka, s mint ahogy ez az eset is bizonyítja, csöppet sem veszélytelen. Ő, a gondozó, azóta egészen másként néz a kukázókra, amikor azok esténként betá-molyognak a hajléktalanok szálláshelyére.

Kár, hogy nem mondja el, mit találtak a kukákban, gondolja az ember, frissen borotvált arcbőrét paskolva. Kár, gondolja, mert akkor elmondhatná Ferinek, akivel épp valamelyik nap tanakodtak azon, hogy ugyan mit keresnek ezek a kukákban. Nyilván kenyeret, ételmaradékot, palackokat, ruhaneműt, gondolja az ember, miközben vizet csorgat a fogkefe sörtéjére, közel hajolva a fürdőszobai tükör bepárásodott lapjához, ujjbegyét végigfuttatja felső fogsorán. Végző ideje elmennem a fogorvoshoz, dönti el, majd akkurátusan lenyomja a rádió kapcsológombját.

A társadalom lelkiismerete szinte gombnyomásra működik: kikapcs-bekapcs. Az ember örül ennek a gondolatnak. Majd kifejti annak a kollégájának, akivel a lyukasórak ideje alatt olyan jókat szoktak dumcsizni. Vagy megírja. Az emberek most fogékonyak erre a témára. Majd ügyel, hogy ne legyen belőle lila publicisztika. Csengery Kristófnak van egy gyönyörű verse: *Hajléktalan a Körúton*. Nos, ebből a költeményből majd bedolgoz egy idézetet a cikkébe. „Nincs vagyona más, mint / amit hord magán, / nagyujja kiásít / a cipő lyukán. / Koldul, csikkszedéssel / öli a napot, / s várja minden éjjel / a Nyugati. Ott / eldől, ha nem bántja rendőr, / a váróterem / padján. Féldeci kevertből / rossz álom terem. / S reggel újra itt áll: / a létből telik. / Vár a McDonald's-nál, / ha fúj, ha esik. / Áll. Bemenni nem mer. / Bent illatozó / krumpli, hús – sok ember. / Kint fagy, hull a hó. / Jégcsap lába, karja, / fázva arra vár: / Jöjjön el, takarja / be a jó halál.”

Az írást azonban nem ezzel az idézettel zárja. Hanem azzal a szentenciózus mondattal, amelyet az egyik hajléktalan fogalmazott meg – a társadalom lelkiismeretére apellálva – a rádió reggeli műsorában:

„Valamennyien a világ kukájából élünk.”

ELLENTÉTEK

Az irodalomtanár egykor dús, sötét, de mára már erősen őszülő, tetemes magasságú homloka fölött meglehetősen ritkuló haját rövidre vágottan viselte, csupán tarkótájt engedélyezett magának néhány hosszabb, dühödten csigásodó tincset. Ujjnyi széles, enyhén boltíves szemöldöke, szűk résben rejtőző szeme sárgászöld, jócska orra sem egyenes, inkább tömpe, széles orrnyereggel, szája nem telt, álla nem szögletes . . . Amit az irodalomtanár leginkább félt: testmagassága

messze elmaradt a százkilencventől, alacsony termete, fizikuma éppen csak hogy belefért a még normálisnak nevezhető értékrendbe. Azt sem merte volna állítani, hogy az a fajta természetes nyugalom árad belőle, amely mindig elbűvöli a nőket, gyermekeket, mozgássérülteket és időseket, amennyiben ilyen fickóra kell bízniuk magukat, tegyük fel, egy süllyedő hajón vagy egy eltérített utasszállító gépen.

Rövidre fogva: Symouyr Yarn jelentékeny férfi volt, a tanár – titkon bármennyire is bízott az ellenkezőjében – minden bizonnyal nem az. Hogy milyen is ő, azt másoktól kellene megkérdezni: feleségétől, anyósától, diákjaitól. Tény és való, hogy reggelente a borotválkozótükörből nem Symouyr Yarn áfonyakék szeme nézett vissza rá. Persze, elsősorban nem ezért hagyta abba Vavyan Fable könyvének olvasását, hanem az olyan kifejezések miatt, mint a „kuncorásztak”, „vigyázatosan”, „mindösszes”, „pompáskodtak”, „tagló”, „jócska”, és gyakori erőltetett hasonlatai is idegesítették. (Pl.: „kérdzte Yarn jellegzetesen mély hangján, mely alighanem a közeli obszervatóriumnak szeizmográfjait sem hagyta birizgálatlanul”.) Stílusán, mondatfűzésén, szótválasztásain érződik, hogy itt valaki nagyon jól akar fogalmazni, de nem megy. A magyartanár legszívesebben minden második mondatát pirossal vastagon aláhúzná, óriási kérdő- és felkiáltójelekkel jelezve a margón, hogy itt valami bizony nagyon nem stimmel!

A 27. oldalra érve adta föl, annál a mondatnál, hogy „Ki járt a házacskámban?” Ezt most már sohasem fogja megtudni, miként azt sem, mit fed a sokat sejtető cím: Sárkánykönny. Tanítványa, az óráin csillogó szemmel figyelő, mindig lelkes diáklány immár háromszor olvasta végig a majd hatszáz oldalas regényt, s szinte rimánkodva kérlelte, „olvassa el, tanár úr, nem bánja meg”. Nyilván megesett a szíve a szerencsétlen irodalomoktatón, aki évről évre kénytelen ugyanazokat az uncsi klasszikusokat végigolvasni újra és újra, nem is sejtve, minő szellemi ingyencégektől tiltja el magát, amikor lemond Vavyan Fable műveiről vagy a Harlequin Kiadó sorozatairól (Júlia, Tiffany, Romana Széphistória, Bianca, Szívhang stb.).

A tanár aznap, amikor szorongva és némi lelkiismeret-furdalással visszaadta a könyvet a csillogó szemű diáklánynak, osztályfőnöki órát tartott. A ponyváról beszélt. A ponyva bűne az, fejtegette, hogy hamis idealizmust alakít ki fogyasztójában, elandalítja a lelket. Az anyagi és

hatalmi sikerek leírásával a könnyű érvényesülés ábrándját ébreszti föl benne, elkendőzi az élet nehézségeit, a szerelmesregény-változata pedig egyenesen megnehezíti vagy ellehetetleníti a párkapcsolatokat. Képzelték csak el – emelte föl a hangját, a csillogó szemű diáklányra pillantva –, képzelték csak el, a reggeltől estig strapáló férj hogyan is nőhetne fel e fércművekben ábrázolt férfi mintaképekig. Idézte egy harminckilenc éves irodai alkalmazott szavait: „HálószoBATITOKBA avatom be, de amíg el nem olvasom a Tiffany friss számát, este, ágyban, addig a férjemnek türelemmel kell lennie férfiúi közeledésével.” Egy gyeseen lévő kismama szó szerint a következőket nyilatkozta: „Én szoptatás közben olvastam a legtöbb szerelmes regényt. Ugyanis jobban tejeltem tőlük.”

Havonta nyolcszázezer példány kel el a Harlequin sorozatának darabjaiból. A tanár szótagolva elismételte: nyolc-száz-e-zer. És mindet a nők olvassák. A férfiak nem. És a magyartanárok sem.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

MIÓTA TISZTELIK AZ ÖREGEKET?

Az öreg(ember)ek megölésének megszűnéséről szóló népi elbeszélések (AaTh 981) a magyar prózaepikában

JUNG KÁROLY

Katona Imre (1921–2001) emlékének

Évtizedek óta foglalkozom a délvidéki (vajdasági) magyar népi kultúra jelenségeinek vizsgálatával, szinkrón és diakrón leírások és szövegközlések feltárásával és kommentálásával, abból a meggyőződésből kiindulva, hogy e hagyományvilág írásos nyomai – akár kéziratos, akár nyomtatott formában – minden bizonnyal léteznek, csak nem kerültek (még) elő. Kutatásaim során nem egy szövegemlék, leírás bukkant már fel, melynek egy részét esszék és tanulmányok formájában sikerült a kutatás elé tárnom. Ezek némelyikében olyan adatok és szövegek kerültek bemutatásra vagy elemzésre, melyek az egyetemes magyar népi kultúra vizsgálata szempontjából is immáron mellőzhetetlen támpontot jelenthetnek. A délvidéki magyar népi kultúra sok vonatkozásában peremvidéki nemzetiségi kultúra, mely hosszú évszázadok óta érintkezik a déli szlávok népi kultúrájának számos jelenségével, ebből következően az egybevető vizsgálat szempontjából elsőrendűen fontos adatokat lehet benne megfigyelni. Találhatók benne továbbá olyan adatok is, melyeket a magyar nyelvterület más részein már (vagy még?) nem vagy csak elvétve dokumentált a kutatás.

Egy fél évszázaddal ezelőtti délvidéki, szerb nyelvű múzeumi évkönyv lapozgatása közben került elő az igen furcsa című rövid közlemény, mely aztán e tanulmány kiindulópontjává vált. A cím: Az öregemberek megöléséről szóló hagyomány a torontálvásárhelyi magyarok körében. A közleményben, idézőjelek között, egy kerek, szépen elmondott, mondaszerű epikum olvasható, melynek pontos magyar nyelvű fordítása a következő:

„Régen, nagyon régen a föld gyengén termett, s a népnek nem volt elég kenyere. Ezért a király megparancsolta, hogy meg kell ölni minden tehetetlen öreget (férfiakat – J. K.), aki munkára képtelen. A parancs nem úgy szólt, hogy az öregeket gonosztevéként öljék meg, hanem hogy erre szűkebb körben, családon belül kerüljön sor. A tettet az elsőszülött fiúnak kellett végrehajtania. A királyi parancs a későbbi nemzedékekre is vonatkozott, úgyhogy bizonyos idő múlva a szokás természetesnek számított, és magától érthető volt fiatalok és idősek számára egyaránt. Az öreg emberek nem ellenkeztek, mert jómaguk is ugyanúgy ölték meg saját apjukat.

Történt egyszer, hogy egy fiatalembernek meg kellett volna ölnie saját apját. A fiatalember számára a régi szokás nem jelentett vigaszt a szörnyű cselekedetre, bár apja arra figyelmeztette, hogy tegyen eleget kötelességének. A fiú nem engedelmeskedett, hanem elrejtette apját. Az udvar egyik sarkában gödröt ástott, ide rejtette apját, akit tovább ápolt és etetett.

Bizonyos idő múltán hatalmas aszály szakadt az országra. A nép és a király látta, hogy az éhínség után a halál következik. S ekkor a fiatalember nagy bánatában odament a gödörhöz, ahová apját rejtette, de ezúttal már élelmet nem vitt számára.

– Apám! Az egész ország éhezik. Már nekünk sincs mit ennünk, ezért neked sem hozhattam semmi ennielót.

– Semmit se búsulj, fiam – vigasztalta az öreg. – Az emberi szellem mindenkor készen áll mindenféle veszedelem ellen. Menj és szedjed le házad tetejét. Az majd megment az éhínségtől!

– Nem értem szavaidat, apám – válaszolt a fiú.

– A háztető nem szalmából van, hanem kalászosokkal teli gabonakévékből. Ebből áll az összes háztető az országban.

A fiatalember elrohant, s gyorsan bontani kezdte háza tetejét. Ahogy kitépte az első kévét, meggyőződhetett róla, hogy apja igazat beszélt. A fiatalember példáját követték a többiek is. S az országos bánat egyszerre megszűnt, átadva helyét az örömnak.

Az örömhír eljutott a királyhoz is. A király magához rendelte a fiatalembert, s meg akarta jutalmazni, amiért megmentette a népet az éhínségtől. A király elé lépett a fiatalember nagy zavarban volt. Amikor a király megkérdezte, hogy miként jutott eszébe a mentő gondolat, térdre vetette magát, és jajveszékelní kezdett:

– Kegyelem, felséges királyom! Nem nekem jutott eszembe, hanem apámnak. Amikor apám megöregedett, az lett volna kötelességem, hogy régi szokás szerint elveszejtsem. De én nem tettem meg! Elrejtettem atyámat, s titkon élelmeztem. Amikor eluralkodott rajtunk az éhínség, atyám felfedte a titkot, hogy a háztető kalászosokkal teli gabonakévékből áll. Ez mentette meg a népet!

A király ezután gazdagon megjutalmazta a fiatallembert, és megparancsolta, hogy a régi törvényt azonnal hatálytalanítsák, s attól kezdve az öregeket tisztelni kell, nem pedig megölni.”¹

Ehhez hasonló szöveget addigi kutatásaim során nem olvastam sem magyar nyelvű, sem pedig délszláv közlésekben. (Mint majd a továbbiakban látható lesz, csak az emlékezetre hagyatkozni nem mindig megbízható filológiai módszer.) A közleményt aláíró *Stevan Degrel* azonban alapvetően fontos rövid bevezetőt ragasztott a szöveghez, melyben a mai folkloristát is szinte meglepő fontos (és pontos) adatok sorakoznak. Ezekből megtudható, hogy Degrel az elbeszélést 1951-ben jegyezte fel Gyülvészi Katalin nyolcvanhat esztendőös torontálvásárhelyi származású „magyar asszonytól”, aki gyermekkorát és ifjúságát szülőhelyén élte le, s csak az első világháború előtt költözött Pancsovára, ahol egyébként a gyűjtő találkozott vele, és az elbeszélést feljegyezte. A történetet („priču”), mint Degrel írja, az adatközlő még anyjától hallotta. A közlés – mint mondtam – szerb nyelvű, arról nincs szó, hogy mely nyelven mondta el a „magyar asszony”, ám a hangsúlyozottan *magyar* adatközlő és a közlemény címében is kiemelt *magyar* néphagyomány alapján nem lehet kétséges, hogy a beszélgetés (gyűjtés) magyarul folyt.² (A gyűjtő szerb írásmódú személyneve és a szerb nyelvű közlés mögött *Degrel István* titokzatos folklorkutató rejlik, aki a korban kibontakozó délvidéki magyar néprajzi gyűjtés egyik részvevője volt.³)

Degrel ismerte a délszláv etnológiai irodalmat, tehát a torontálvásárhelyi eredetű „magyar hagyományt” nem valamiféle elrettentő magyar kuriózumként közölte, hanem alapjában véve azonnal elhelyezte az öregek megölését tárgyaló irodalom kontextusában. Mint maga írja: „Az öregek megöléséről szóló torontálvásárhelyi hagyomány e tradíció földrajzi elterjedését dokumentálja Dél-Bánságban.” S hivatkozik Vojislav Radovanović terjedelmes tanulmányára, mely két évtizeddel korábban jelent meg, s amely az egyik legalaposabb áttekintése a kérdésnek a délszláv szakirodalomban.⁴ (Hogy e délvidéki magyar epikum egyáltalán fennmaradt számunkra, az valószínűleg annak köszönhető, hogy Degrel a délszláv kutatás számára [is] hozzáférhetővé kívánta tenni – szerbül – a maga gyűjtötte szöveget. Hogy a kérdéskör későbbi délszláv irodalma észre sem vette a közlést, nem hivatkozza, azon csak a gyermeketek lehetek lepődhetnek meg.)

A magam számára Radovanović jelzett tanulmánya jó kiindulást jelenthetett, legalábbis abban az irányban, hogy az öregek megölésének kérdése alapjában véve csak népköltészeti kérdés-e, vagy pedig egyetemes etnológiai probléma, mely az egykoron (valószínűleg) gyakorolt közösségi szokás kései lecsapódása. Tehát: a torontálvásárhelyi eredetű népi elbeszélés csak eredetmondának tekinthető-e, melyben a kegyetlen szokás (társadalmi „intéz-

mény”?) megszűnésének (megszüntetésének) okát (eredetét) mondja el a szép, kerek epikum, vagy pedig a történelem ősködébe vesző társadalmi gyakorlat megszűnését elregélő hagyományról van-e szó.

Megkezdődhetett tehát az izgalmas nyomozás abban az irányban, hogy az öregek megöléséről mit tud az irodalom: a magyar nyelvű, a délszláv és az egyetemes néprajzi (és folklorisztikai) irodalom.

Mivel a magyar nyelvű etnológiai irodalomban nem találtam nyomát, hogy foglalkozott-e egyáltalán valaki (a magyar kutatók közül) a kérdéskörrel⁵, először a délszláv szakirodalom fonalán indulhattam el. Bizonyára csak én lepődtem meg, hogy a kérdéskörnek jelentősre duzzadt szerbhorvát nyelvű irodalma van, a kutatás több mint egy évszázada beszél az öregek megölésének szinte élő gyakorlatáról (!) a Balkán bizonyos régióiban, s prózaepikumok hosszú sorát tette közzé egyrészt a rítus gyakorlásáról (!), másrészt megszűntetésének, illetve megszűnésének eredetéről.⁶

Sima Trojanović, a 19. század végének és a 20. század első felének pozitívista néprajzkutató szerb klasszikusa a 19. század legvégén még szinte élő gyakorlatra utaló adatokról számolt be, majd egy három évtizeddel későbbi lexikon-szócikkében alapjában véve megismétli adatait.⁷ A másik szerb folklorista klasszikus, Tihomir Đorđević ugyancsak szinte élő (vagy legalábbis a 19. század elején még gyakorolt) társadalmi szokásként beszél az öregek megöléséről, s csakúgy, mint említett kortársa, mai szemmel nézve hátborzongató részletességgel ecseteli a kegyetlen aktus vonatkozásait.⁸ A harmadik szerb klasszikus, Veselin Čajkanović a mágikus nevetés kérdésköre kapcsán érinti az öregek megölésének kérdését, hatalmas korábbi és kortárs nemzetközi irodalomra alapozva elképzeléseit.⁹

A problematika (délszláv) vizsgálatának ebben az első szakaszában a legterjedelmesebb és leggazdagabb nemzetközi irodalomra utaló tanulmányt a kérdésről Vojislav Radovanović publikálta.¹⁰ A kismonográfia terjedelmű mű az antik szerzőktől a maga koráig (1930) vizsgálja a szakirodalmat, s az etnológiai vonatkozások mellett gazdag népköltészetinek tekinthető szerb és macedón szöveganyagot (prózaepikát) közül, elsősorban a szokás megszűnésének (megszüntetésének) okairól. A délszláv vonatkozásokat az előbb ismertetett művek mellett egyéb irodalomra és saját terepi kutatásaira alapozza. (Ezt a művet ismerte Degrel István is.)

A 20. század ötvenes éveinek végén egy Jugoszlávia néprajzát áttekintő egyetemi tankönyv beszél lényegében szinte ugyancsak élő társadalmi szokásként az öregek megöléséről, és a kapcsolatos prózaepikai szövegekről¹¹, majd a hetvenes években egy másik egyetemi tankönyv ismerteti a kérdést, már némi szkepszissel, a szokás 19. és 20. századi valós gyakorlásával kapcsolatban, s szintén kitérve a megszűnést (megszüntetést) elmondó epikumokra.¹² Ugyan-

csak a hetvenes években jelent meg (először angolul) Milovan Gavazzi alapvetően fontos összegező áttekintő tanulmánya, melyben kifejezésre jut gyanúja, hogy a szokást a 19. században valószínűleg már nem gyakorolták, s inkább a népi elbeszélések sugallta tartalom megtévesztő hatásáról lehet szó a kérdés kutatói körében.¹³

A gerontoktónia etnológiai és folklorisztikai kérdéskörének a délszláv néphagyományban – néhány korábban publikált dolgozata után – Bojan Jovanović szerb néprajzkutató és balkanológus szentelt külön monográfiát 1999-ben.¹⁴ (Degrel István 1952-ben megjelent szövegközlését és kommentárját ő sem ismeri.) Könyve, mely a tudományos tárgyalásmód hűvös és fogalmi nyelvezetétől igen távol álló, esszéisztikus, szinte költői szárnyalású, alapjában véve azt igyekszik megmagyarázni és igazolni, hogy az öregek megöléséről szóló tradíció képzeletbeli szertartások („fantazmatski ritual”) alapján létrejött népi elbeszélések hatására tévesztette meg a 19. század végének és a 20. század első felének szerb etnológusait, s voltaképpen a történelem ösködőbe vesző esetleges társadalmi szokás kései lecsapódásáról van szó. Sajnos, nincs tudomásom róla, hogy monográfiája milyen visszhangot váltott ki az etnológusok körében.

Nagyon röviden összefoglalva ennyit lehet tudni az öregek megölésének etnológiai vonatkozásairól a délszláv szakirodalom alapján. (A folklorisztikai – népköltészeti – vonatkozásokról még szó lesz a későbbiekben.)

Mivel ennek a dolgozatnak nem feladata, hogy egy hipotetikus rítus korai vagy kései valós gyakorlatának hitelessége vonatkozásában állást foglaljon, az öregek megölésének etnológiai irányú vizsgálata kérdésével a továbbiakban nem foglalkozom ezen a helyen. A kérdéssel kapcsolatos irodalomból számos hitelesként bemutatott példával lehetne illusztrálni a keleti szláv, délszláv, sőt a magyar tradícióból is az öregek megölésének szokását.¹⁵ Más kérdés, hogy a rendelkezésre álló ókori, középkori és újkori, vagy akár 19. századi „leírások” és „megfigyelések” mennyire alapulnak egy virtuális rítus valós gyakorlatán, s mennyiben alapozódnak azokra az adatokra, amelyek a (nemzetközi) népi elbeszéléskultúra változataiban reprezentálódnak. A mese-, monda- vagy példázatszerű epikumokban¹⁶ megörökített adatok ugyanis általában valamiféle meghatározhatatlan távoli (ős)múlthoz, sőt esetleg nem is létező (és soha nem volt) etnoszokhoz kapcsolják az öregek megölésének szokását. (A kapcsolódó délszláv elbeszélő szövegekben gyakran a *nemri* – jelentése: halhatatlanok, soha meg nem halók –, soha nem volt, „etnosz”-hoz kapcsolódnak a történetek.) Az ide tartozó (eredet)mondák vagy példázatok kapcsán – folklorista szemmel – a hitelesség fogalma nem jöhet számításba; ezek az epikumok nemzetközi vándormotívumokat aktualizálnak, s a típuskatalógus alapján megfelelő típuszámok alá sorolhatóak. Ez persze nem jelenti azt, hogy az

egy-egy etnoszhoz kötött folklórtradíciókban létrejött szövegváltozatok nem tartalmazhatnak bizonyos lokális jellemzőket is. E dolgozat további részében éppen ilyen kérdésekkel kívánok foglalkozni: megkeresni és meghatározni a torontálvásárhelyi mondaváltozat helyét a magyar és nemzetközi folklórban, megvizsgálni esetleges kötődéseinek (eredetének?) irányát, s azonosítani a katalógus alapján feltehető magyar és idegen változatait.

A fentiekben ismertetett és áttanulmányozott délszláv irodalom – mint említettem – szövegszerűen tartalmaz nagyszámú népi elbeszélést, amelyben szinte kizárólag az öregek megölésének megszűnését (megszüntetését), illetve ennek okait olvashatjuk. Az utalások, valamint saját kutatásaim alapján számos változatot ismerhettem meg szerb, horvát és macedón népielbeszélés-gyűjteményekben is.¹⁷ Fontos megjegyezni, hogy Bojan Jovanović monográfiája ismeri az epikum nemzetközi típusszámát (AaTh 981), s ebből kiindulva meg lehetett állapítani, hogy a délszláv folklórban hány változat volt ismeretes (legalábbis a nemzetközi mesekatalógus felhasznált kiadásának elkészülte idejéig), ellenőrizni lehetett, hogy vannak-e a típusnak további magyar változatai, illetve milyen nemzetközi irodalom tárgyalja a kérdéskört és a típust. Ily módon a torontálvásárhelyi magyar változat igazi vizsgálata és kontextusának megrajzolása lehetségesnek látszott.

A nemzetközi mesekatalógus *AaTh 981. Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot* szövegtípusának öt szlovén és hatvanegy (!) „szerbhorvát” változatát tartja számon. Magyar változatát nem ismeri. Az általam áttanulmányozott (és az eddigiekben ismertetett) irodalomban, valamint a délszláv népielbeszélés-gyűjteményekben további változatok olvashatóak.¹⁸ Ezek áttanulmányozásával tettem kísérletet arra, hogy a torontálvásárhelyi magyar epikum közelebbi változatait megleljem. Az epikumok áttanulmányozása alapján azt kellett megállapítanom, hogy a szövegtípusnak a szerb, horvát és macedón folklórban számos verziója van, melyben az öregember bölcsessége (voltaképpen az őt megölni nem akaró fia számára adott tanácsa vagy tanácsai) számos közbeékelte motívum és beiktatott egyéb szövegtípus által nyilatkozik meg. Az öregember bölcs tanácsai valamilyen feladat megoldásában, találós kérdésre adott válaszban, illetőleg – a Degrel által publikált szövegben is – a királyság éhhaláltól való megmentésében segítettek. Mint Paudler később forgatott monográfiájából tudjuk, a típus említett verziói más népek folklórából is ismertek.¹⁹ Engem azonban azok a variánsok érdekeltek, melyekben az öregember tanácsa alapján zsúpfedélből (vagy szalmából) kicsépelte szemesgabona mentette meg a királyságot az éhínségtől. A nemzetközi mesekatalógusban szereplő típus az öregember bölcsességét (tulajdonképpen: segítő tanácsát) ilyen részletességgel nem jelzi, vizsgálatomnak ebben az időszakában pedig még nem ismertem Paudler könyvét és a Meseenciklopédia vonatkozó

címszavát.²⁰ Maradt tehát a szövegadászat: az elérhető változatok sorra olvasása, mely végül is eredményre vezetett.

A Vojislav Radovanović dél-szerbiai és macedóniai gyűjtésében szereplő epikumok közül néhány változat tekinthető a torontálvásárhelyi szöveg közeli párhuzamának. A szüzsék is majdnem azonosak: a rossz (gabona)termés miatt éhínség fenyegeti az országot, mert nincs vetőmag. Az elrejtett öregember azonban tudja, mi a teendő: azt tanácsolja fiának, hogy földjükön keresse meg a legnagyobb hangyabolyt, mert abban sok gabona van. Így is lett, s a szöveg a Degrel által közölt változatnak megfelelően végződik.²¹ A bánási magyar epikum közeli variánsa is felbukkan Radovanović dolgozatában, sajnos azonban nem szépen elmesélt mondaszöveg formájában, hanem csak tartalmi kivonatban, melyben az alábbi olvasható: „A Károlyváros környéki változathoz közelebb áll az a variáns, melyet a Pirotsko Polje-i parasztoktól hallottam, s melyben ugyancsak az öregek megölésének megszűnését magyarázzák, akár csak a többi említett elbeszélésben. Ebben is azt a tanácsot adta az öreg, hogy fia úgy juthat (vető)maghoz, hogy keressen szalmát, szántsa fel a földet és vesse bele (a szalmát). Termett is ezáltal gabona (búza), s a nép megmenekült az éhínségtől.”²²

Ezek után a Károlyváros környéki változatot kellett megkeresni, mert annak ismerete nélkül Radovanović mondata nem volt teljesen érthető. Az először 1886-ban publikált horvát népi elbeszélés vonatkozó részének magyar fordítása így hangzik:

„Történt egyszer, hogy tönkrement a rozstermés, nem lehetett sehol vetni való rozst találni. Mindenféle urak és más emberek törték a fejüket, hogy juthatnának vetni való rozshoz, de semmit sem tudtak kitalálni. Elmesélte ezt a bíró, az öreg fia, apjának, s azt mondta neki:

– Apám, kiveszett az egész világon a rozsz, sehol sem lehet ezen a világon rozsmaghoz jutni.

Mondta erre az öreg:

– Kedves fiam, eredj, hányd le a legújabb zsúpfedelet, hordjad ki a rozsszalmát a mezőre, és szántsd be a földbe! Így találhatsz magadnak rozst.

A fiú újra apjára hallgatott, lehányta a faluban a legjobb zsúptetőt, kihordta a rozsszalmát a mezőre és beszántotta. Amikor eljött a rozsz ideje, a mezőn a szalmából a legszebb rozsz kelt ki. Amikor az urak ezt meglátták, újra elcsodálkoztak, majd megint megkérdezték tőle:

– Ki tanított meg téged arra, hogy így kell csinálni?

A fiú azt felelte:

– Erre az én öreg édesapám tanított, ő igazított útba.

Erre megkérdezték tőle:

– Hol van az a te apád, aki ennyi mindenre megtanított?

– A hordó alatt van, ottan táplálom, mert nem akartam megölni; örülök, hogy él.”²³

A szöveg azzal fejeződik be, hogy ezután az öregeket nem szabad megölni, éljenek csak, ameddig élnek, s tanítsák bölcs dolgokra a fiatalabbakat.

Nos, ez a változat áll(t) legközelebb a torontálvásárhelyihez, bár természetesen eltérés is van köztük; ezek (is) azok a lokális különbségek, amelyek az egymástól távoli, s nem egy nyelv közegében kialakult mondaváltozatok esetében megfigyelhetők. Bár a nemzetközi mesekatalógus tekintélyes számú „szerbhorvát” változatot jelez, ezek között sem a keresés kezdeti szakaszában, sem pedig később, nem találtam több olyan változatot, mely a „zsúptetős” verziót reprezentálná. Bojan Jovanović időközben megjelent monográfiája azonban, legalábbis az utalás szintjén, további – földrajzilag jóval távolabbi – szövegpárhuzam meglétére utalt.²⁴

A délvideki magyar szövegváltozat legközelebbi (idegen) párhuzama N. N. Veleckaja orosz folklorista könyvéből²⁵ került elő: az öregek megölésének hagyományát tárgyaló művében, 19. század derekai adatként, az alábbi ukrán népi elbeszélés hámozható ki, amely teljes egészében nem egy konkrét adatközlő szavainak tekinthető:

„Három egymást követő aszályos esztendő után hatalmas éhínség tört ki, mely a népet az éhhalál rémével fenyegette. Ezért a legfőbb hatóság rendeletet adott ki, hogy az összes öreget el kell emészteni, aki pedig nem tartja be a rendeletet, s a falánk öregeket túl soká tartaná vagy elrejténé, arra halálbüntetés vár. A hatóság emberei összeszedték az öregeket, és elpusztították őket.

Hiába volt az öregek rábeszélése, hogy gyerekeik életben maradása érdekében, a rendelet betartására készen, fiaikat tette sarkallják, a fiak a fiatal uralkodó parancsa ellenére elrejtették apjukat a szoba sarkában ásott különleges rejtékhelyen.

Ám a nyár aratás és tarló nélkül telt el, az őszi örömeik nélkül; jött a tavasz, halvány fény sugar, kenyérgabona-vetés azonban sehol. Következett tehát a világ vége.”²⁶

Mivel a szöveg nem a feltételezett epikumot adja, hanem abból idéz a szerző közbevetéseivel, a továbbiakban a lényeg: „... az apák tanácsára hallgatva a fiak azt a magot vetették el, melyet a zsúptető szalmájából csépeltek ki”, ebből aztán szép vetések keltek, melyeket nem győzött csodálni a fiatal, tapasztalatlan uralkodó. Amikor az igazság kitudódott, a bölcs öreget maga mellé vette legfőbb tanácsadójaként. Ebből tehát az következik, hogy ezzel meg is szüntette, visszavonta az öregek megölésére kiadott rendeletet.²⁷

A mindaddig társtalan délvideki magyar népi elbeszélésnek tehát vizsgálatomnak ebben a szakaszában nagyon közeli szerb²⁸, horvát²⁹, valamint tartalmi jegyeiben és motívumaiban teljesen azonos ukrán változata³⁰ került elő.

A további nyomozás kiderítette, hogy a 20. század harmincas éveiben F. Paudler foglalkozott a kérdéskörrel, s könyve meg is jelent.³¹ Az általa felsorolt szövegváltozatok alapján megállapíthatóvá vált, hogy a „szúptetős” verziók mely hagyományokból ismertek még. Lajstroma igen tanulságos, annak ellenére, hogy 1937-ben sem tudott sem a magyar, sem pedig a nemzetközi kutatás magyar változat(ok)ról.

Strohal és Radovanović gyűjtésén kívül sem akkor, sem pedig később (napjainkig) nem ismer a kutatás további délszláv „szúptetős” változatokat. (E két paralell megállapítása már Degrel bevezető kommentárja alapján lehetséges volt.) Felsorol továbbá Paudler egy-egy *észti* és *lett* változatot, végül nyolc *ukrán* és négy *fehérorosz* változat említése zárja a sort.³² Mint a kérdéskör (az Altentötung) későbbi irodalma utal rá, mindezek a változatok valamiképpen összefüggésben vannak az orosz gabonatermő vidékkel.³³ Néhány elszigetelt ír és szicíliai változat mellett később néhány nyugati szláv változat is előkerült.³⁴ A torontálvásárhelyi magyar változat tehát ugyanúgy távol esőnek tűnt az „orosz gabonatermő vidék”-től, mint a kelet-szerbiai vagy a horvát változat. (Ismét hangsúlyozom, hogy itt csupán a „szúptetős” verziókról van szó.) A Degrel által közölt epikum vizsgálatomnak ebben a szakaszában – szem előtt tartva a virtuális areális összefüggéseket – akár délszláv közvetítésnek is tűnhetett a délvidéki Bánság magyar tradíciójában.³⁵ (A későbbiekben ez az elképzelés nem bizonyult tarthatónak.)

Annak ellenére, hogy sem a nemzetközi mesekatalógus, sem pedig a magyar népmese-katalógus³⁶ nem tud a típus (AaTh 981) magyar változatairól, úgy véltem, hogy azért utána kellene nézni, hátha legalább a lehetséges típusbokor magyar reprezentánsai előkerülhetnek. Innentől kezdve a kutatás és a szakmai konzultáció végül is eredményre vezetett: világossá vált, hogy a mondatípusnak igenis vannak további magyar változatai, a típusbokor többi tagjának ugyancsak, annak ellenére, hogy a magyar mesekatalógus (és a nemzetközi mesekatalógus) nem tartja nyilván. Lássuk ezt közelebről.

Az AaTh 981. *Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot* szövegípus közvetlen rokonainak tekinthető, tehát vele típusbokrot alkotó, további három típusnak: AaTh 980A. *A fél takaró*; AaTh 980B. *Az öreg ember és a vályú*; AaTh 980C. *A hajánál fogva húzott apa*, a magyar folklórban vannak változatai, de ezeket vagy jegyzi a nemzetközi és magyar mesekatalógus, vagy nem. Ezek közül az elsőnek (AaTh 980A) már a 16. században feljegyezte szüzséjét Bornemisza³⁷, a magyar népmese-katalógus nem jegyzi, a nemzetközi igen, Berze Nagyra hivatkozva³⁸, ott azonban nem ennek a típusnak a változatai vannak (összesen kettő); a második rokon típusnak (AaTh 980B) két változatát jegyzi a magyar mesekatalógus, egyiket már Berze Nagy is ismerte³⁹, a nemzetközi mesekatalógus nem tud róla; a harmadik rokon típusnak (AaTh 980C)

Berze Nagy alapján egy változatát ismeri a nemzetközi mesekatalógus, a magyar mesekatalógus két változatát, külön foglalkozik vele Dömötör Ákos is.⁴⁰ Mindezeknek a típusoknak (magyar) változataiban ha ugyan nem is az öregek megöléséről vagy e szokás megszüntetéséről van szó, de az öregemberek iránti kegyetlen magatartásról, legalábbis egy családon belül, s minden változatban (a 16. században is!) a kegyetlen fi rádöbben cselekedetének gyalázatos voltára, és apját újra kitüntető figyelemben részesíti. Mivel a változatok többsége Torontálvásárhelyhez nem is olyan távol került feljegyzésre (Szeged környéke⁴¹, Egyházaskér⁴²), továbbá a torontálvásárhelyiek őseit Hódmezővásárhelyről telepítették a Dél-Bánságba a 18. század végén⁴³, úgy véltem, hogy a délvidéki változat ugyanabból a régióból eredhet, mint a típusbokr további típusainak reprezentánsai. Hogy a Szeged–Hódmezővásárhely–Egyházaskér régióban a délvidéki szöveg (AaTh 981) változata nem ismeretes, az nyilván a gyűjtés kései voltával vagy hiányosságaival indokolható. Ha tehát a rokon típusok zöme ebben a régióban nem volt ismeretlen a 20. század elején és második felében, akkor a torontálvásárhelyi epikum is ismert lehetett azon a területen. E gondolatmenet végkövetkeztetése az a hipotézis volt, hogy Gyülvézi Katalin 1951-ben elmondott epikuma talán mégsem délszláv (balkáni) közvetítéssel kerülhetett be a torontálvásárhelyi magyarok folklórájába, hanem az adatközlő anyja is nyilván felmenőitől hallhatta, akik talán még hódmezővásárhelyi eredetűek voltak. Annál is inkább, mivel – mint fentebb láthattuk – a szöveg legközelebbi változata nem a Balkán, hanem az említett „orosz gabonatermő vidék” felé látszik mutatni. Nagyjából eddig jutottam el a délvidéki szöveg eredetének, kontextusának komparatív vizsgálatának ügyében, amikor a magyar párhuzamok virtuális meglétének ígérete felcsillant.

Itt kell utalni még egy vonatkozásra, melynek alapján úgy véltem, hogy a Degrel által közzétett szöveg mégsem lehet társtalan a magyar prózaepikában. A dél-bánsági változatot olvasva, valamint a hozzá legközelebb álló idegen párhuzamokat is, az okozott gondot, hogy a zsúpnak használt roz- vagy búzaszalma (illetve kévék) miért tartalmazhattak ki nem csépel magot is, hisz a tetőben maradt gabonaszemek – véltem – esetleg később (lásd: eső) kicsírázhattak vagy csalétkül szolgálhattak a rágcsálóknak, ami nagyban veszélyeztethette a zsúptető épségét és tartósságát. Ezért utánanéztem a zsúpfedés irodalmának. Úgy tűnt, az olvasottak engem igazolnak. Egy alapos nyikómenti leírásban ez olvasható: „A rozsszemek minél jobb kiverése nemcsak a kenyérgabonával való takarékoságból fakadt, hanem a tető tartóssága végett is nagyon fontos volt: ha szem maradt a zsúpban, akkor az egerek elrágta a köteleket, és a kévék *lesuvadtak* (lecsúsztak).”⁴⁴ (A kiemelés az eredetiben.)

Úgy tűnik tehát, hogy a zsúptetőben maradt gabonamagvak (népköltési) realitása a mindennapok realitásában erősen kétségbevonható, s inkább a prózaepika népköltészeti realitásának sávjában képzelhető el. Különbösen a szövegtípus (a „zsúptetős” verzió) nem is működik. Balácsi Dénes azonban érdekes magyarózdai példát idéz, mely már a népköltészet, pontosabban a népi hiedelemvilág tartományából hoz kitűnő és elgondolkodtató párhuzamot a torontálvásárhelyi szöveghez.⁴⁵ A hivatkozott eredetiben ez így olvasható:

„Az úgy vót, hogy egy embe úgy bútt e, hogy a marháji nem vették észre. Szegény esztendő vót. Szárazság. Búza még vót, de takarmány, kótnak való elig valami. Hát hajja az embe félécceka után. Azt mangya egyik ökre:

– Éhen pusztulunk, nem érijük meg a tavaszt.

Mangya a másik:

– Ne fé, má nem. A szalmába még szem is van, legalább tizenkét véka. Avas a szalmáva megélünk, amíg fű lesz.

Az embernek se kellett több. Még ecce kicsípelte csippe a szalmát. Hát az ökörnek igazza vót. Hanem má csak a száraz szalmátó nem érték meg a tavaszt!”⁴⁶

A szöveg az újesztendő első napjának éjszakájához kötődik, amikor a hiedelem szerint megszólalnak az állatok. Ezt a pillanatot rögzíti az előbbi hiedelemmonda. Engem azonban ezen a helyen az érdekelt, hogy kapcsolatba hozható-e ez a lejegyzés az itt tárgyalt szövegtípus (AaTh 981) torontálvásárhelyi és más idegen változataival.

A kérdésre több válasz képzelhető el. Például az, hogy a típus hanyatlásával (regressziójával) került a szüzsé alacsonyabb szintre, az „állatok beszéde” világába, s korábban esetleg az „emberi világban” egzisztált, éppen a tárgyalt típus változataként. Ebből következően az adott közegben (Magyarózd) korábban bizonyára ismert lehetett az „öreges megölésének megszüntetése” típus, s annak töredékei, szövegmaradványai épültek bele az „állatok beszéde” kérdéskörébe. Egyébként ugyanis nem lenne logikus a mindennapok realitása szempontjából, hogy az állatok beszélgetését kihallgató gazda éppen tőlük tudná meg, hogy a szalmában igen nagy mennyiségű gabonaszem maradt.

Hogy azonban a zsúptetőben mégis voltak gabonaszemek, azt egy szerelmi jósló eljárás adatai is bizonyíthatják. Ez utal egyébként az itt érintett kérdéskör fölöttébb összetett voltára, s egyben arra, hogy a népi kultúra és benne a népköltészet nemzeti és nemzetközi összefüggéseinek kutatása még sok meglepetést tartogathat az egybevető kutatás számára. Magyarán: a magyar népi kultúra egészéről (és részleteiről) ma is alig tudunk még valamit. Lássuk tehát az alábbi felvidéki adatokat is:

„Mindenekelőtt a lányok végeztek mágikus cselekedeteket, szerelmi jóslásokat.” „Ez abból állt, hogy az eladósorban levő lányok fonó után guzsalyukkal

megveregették a zsúptetőt, s a kötényükbe hullott magvakból jövődöbelijükre jósoltak.” Ez Ipolynyéken – köznyelvi szintre átírva – így hangzik: ha az esztriből búzaszem esett a kötényébe, akkor a lány gazdag legényhez, ha rozs, akkor zsellérhez ment férjhez. Ha döglött légy pottyant a kötényébe, akkor kőműves lett a lány ura.⁴⁷

A magyarórdi (idézett) hiedelemmonda alapján is arra gondolhattam, hogy a magyar folklórban is megvan vagy megvolt a torontálvásárhelyi mondatípus változata, csak jómagam (valamint a magyar és a nemzetközi mesekatalógus) nem tudunk róla, vagy nem került frásos megörökítésre, esetleg nem bukkan-tam a közlésre.

Valóban így volt. Az itt tárgyalt kérdéskör nyilvános bemutatására volt szükség, hogy – ha jó nagy vargabetűvel is – kerülő úton jussak vissza ugyanarra a Magyarórdra, ahonnan az állatok beszéde kapcsán feljegyzett szöveget megismerhettem.⁴⁸ A Degrel István által közölt dél-bánsági magyar mondaszövegnek ugyanis Horváth István örökítette meg kitűnő, szépen elmondott, minden részletet és motívumot tartalmazó Alsó-Fehér megyei (Erdély) változatát. Ugyanennek az epikumnak a kontextusából az is megtudható, hogy a magyar hagyományban is – legalábbis Magyarórdon – megvoltak a nyomai az „öregek megőlése” nemzetközi etnológiai tradícióinak.⁴⁹ Az eddig közölt szövegekhez összehasonlításként íme a magyarórdi változat is:

„A szembat? Az valamika a régi üdőkben igaz vót. Azé vót, hogy nem vót mit egyenek. Elérte a hatvan esztendő, elég vót neki. Kelltt az élelem a fiatalaknak. Akka nem vót annyi gabana, sze te is tudad még, eleget beszélték a vének, hogy elig vót gabana. A marháka jártak. Abbó éltek. Azt mandta nagyapám, hogy vót egy fiatalembe, az úgy szerette az apját, hogy amika ejütt az ideje, bétött a hatvan esztendeje, erejtette. Mika mentek a nagyabbak, hogy keressék, akka nem adta elé. Jütt egy rassz esztendő. Ajan szárazság vót, hogy jófarmán semmi búza se termett. Senkinek vetőmagja nem maradatt. Akka azt mondja az az erejtett vénembe a fíjának:

– Menj ki, szánts meg a búzafödét. Vágja nádat s amit lehet, fedőszúpnak. Szedd le az épületekrő a szalmát s vesd e, széjjesd e a szántófödre. (A búzát, te is tudad, régebb hadarócsíppelel csípelték.)

Az embe úgy csinált, ahagy az apja manta. Hát ajan búzája lett más esztendőbe, hogy saha külemb. Mentek az emberhez, hogy hunnét vót neki vetőmagja, hunnét ez, az? Akka megmanta, hogy né, az apja taníttatta meg, azé van neki. Akka meghagyták a vénember életit, s azótátó fagva maradt el a szembat is. De nagyon régváló üdőkbe lehetett ez.”⁵⁰

E szöveghez legközelebb a Strohal által közölt változat áll, abban sem csépelik ki előbb a gabonamagvakat a leszedett zsúptető szalmájából (mint a torontálvásárhelyi magyar és az idézett ukrán variánsban), hanem a szalmát

„vetik el” a felszántott földre, s így olvashattuk a Pírot környéki, tehát kelet-szerbiai változatban is.⁵¹ Az eddig ismert harmadik magyar változatban gabonamagvakat tartalmazó polyvát vetettek el a szűkös esztendőben:

„Hatvanéves korában agyon kellett ütni az öregeket. Nem lehetett többet tartani. Törvény volt rá, hogy nem terhelnek. Két testvér elbújtatta az édesapját, azt mondta, hogy agyon van ütve. Ott tartották a föld mélyében. Jött egy hatalmas nagy szárazság, elrejtették, ott volt az öreg, élt. Húsz évig rejtegették. Akkor nagy szárazság jött be. Nem volt semmi búzatermés. Van a szalma meg a polyva. Mondták az öregnek, nincsen búza, nincs mit elvetni. Azt mondta az öreg: Vessétek el a polyvát a földre sűrűn, és boronáljátok be. Azok elvetették, és szép búzatermés lett belőle másik évben. Ami volt búza a polyvába, az kikelt. Akkor megkérdezték, az akkori hatóság, hogy ki tanította őket erre. Ők elmondták, hogy az édesapjukat rejtegették. Akkor az akkori kormány megtudta, jött egy törvény, hogy minden öreg élhet, amíg az Isten élteti.”

Ez a szöveg egyébként a három közül a legkésőbbi lejegyzésű: 1981-ben írta le Dobos Ilona egy széki (Erdély) adatközlőtől.⁵²

Végezetül – az izgalmas egybevető vizsgálat után – el lehet azon is gondolkodni, hogy a jelen pillanatban három igen jó magyar változattal reprezentált nemzetközi szövegtípus (*AaTh 981. Az elrejtett öregember bölcsessége megmenti a királyságot*) a mese, a monda vagy pedig a példázat kategóriájába sorolható-e. Magam úgy vélem, hogy valószínűleg az eredetmagyarázó mondák körében kell keresni a helyét. Ezt a feltevést az alábbi okfejtéssel lehet alátámasztani.

Ha sorra olvassuk az ismertetett, s további közlésekben szereplő szövegváltozatokat, az azonosságok és eltérések ellenére minden szövegnek alapján véve azonos az alapstruktúrája: (1) Ínség idején meg kell ölni az öregeket, mert nincs élelem. A parancs később társadalmi intézménnyé válik: hatvanéves korukban az öregeket agyonütik. (2) Egy fiú nem öli meg apját, hanem elrejt, titokban táplálja, fővesztés terhe alatt. (3) Az országot érő aszály idején az életben hagyott öregember bölcs tanácsa által jut a nép vetőmaghoz (zsupfedélből, szalmából, polyvából, hangyabolyból, egérlyukból stb.), s ezáltal az új termés megmenti az országot az éhhaláltól. (4) Amikor kitudódik a tanácsadó kiléte, az (általában fiatal és tapasztalatlan) uralkodó elrendeli a társadalmi intézménnyé kövesedett gerontoktónia megszüntetését. (5) Azóta tisztelik az öregeket.

Az ebbe a típusba tartozó népi elbeszélő szövegváltozatok tehát alapján véve az öregek kötelező megölését előíró rendelkezés (társadalmi intézmény) megszűnésének, illetve: megszüntetésének okát (eredetét) mondják el, s egyben a bölcs öregek tiszteletének eredetét indokolják. Más szóval: a mióta tisztelik az öregeket kérdésre adnak választ. (Ugyanez vonatkozik azokra a

szövegekre is, amelyekben az elrejtett öregember bölcs tanácsa által csak fia tud válaszolni az uralkodó által feltett [találós] kérdésre; csak ő tudja teljesíteni az uralkodó által kijelölt feladatot; ő látja meg elsőnek a napkeltét stb.)

Úgy vélem tehát, hogy az AaTh 981 típuszámú magyar és idegen népi elbeszélő szövegek eredetmagyarázó mondataként értelmezhetőek, egy (hipotetikus) kegyetlen társadalmi gyakorlat megszűnésének eredetét magyarázzák, s korántsem azt bizonyítják vagy dokumentálják, hogy a szövegtípust ismerő közösségben valaha is élt az öregek megölésének hagyománya. Tehát egy virtuális folklórvalóság körébe tartoznak.

Végül el lehet gondolkodni azon is, hogy a tárgyalt mondatípus (AaTh 981) „zsúptetős” verziói körében az eddig ismert három magyar variáns hol foglal helyet. Úgy tűnik, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt az elképzelést, hogy ez a mondaverzió az orosz gabonatermő vidék⁵³ és környéke összefüggésében értelmezhető. A számos ukrán és fehérorosz változat tehát közvetlenül kötődik e gabonatermő terület népi kultúrájának jellegzetességeihez, az észti és a lett változatok felbukkanása a típusverzió nem is olyan távolra történő diffúziójával képzelhető el. Az egyetlen szerb (Kelet-Szerbia, a bolgár határ közelében) változat szalmát említi, de ezt Paudler ugyancsak a „zsúpos” verziók körébe sorolja. Mivel a délszláv folklór kifejezetten gazdag e mondatípus változataiban, nem meglepő, hogy ez a verzió is felbukkan, bár több változatban a hangyabolyban találnak vetni való gabonamagvakat ínséges esztendőben. A Károlyváros (Karlovac, Horvátország) vidékén (környékén) feljegyzett változat kifejezetten szép és teljes „zsúptetős” horvát népi elbeszélés, amely egy összetett epikum része. A horvát szövegek között ez a verzió társtalán, ha azonban tudjuk, hogy Strohal gyűjtésének adatközlői között három Erdeljac családnév is van⁵⁴, e név pedig – nyilván nem véletlenül – „erdélyi” jelentésű, akkor nem lehetetlen, hogy a Stativ nevű faluban (itt folyt a gyűjtés) erdélyi eredetű, elhorvátosodott lakosság is élt. E feltevés alapján nem nehéz elképzelni a szövegváندorlás közbülső tartományát az orosz gabonatermő terület felé.

Ez a virtuális közbülső tartomány pedig Erdély, ahonnan a fentiekben ismertetett három magyar változat közül kettő származik: a legkésőbb (1981) feljegyzett szöveg⁵⁵ székeli eredetű, ez esik egyébként földrajzilag legközelebb az ukrán változatokhoz, ebben szalmából, illetve polyvából nyerik a vetőmagot; a másik erdélyi változat Alsó-Fehér megyéből, Magyarózdról származik, ez tökéletes „zsúpfedeles” variáns, 1971-ben tették közzé.⁵⁶ Úgy tűnik, az sem véletlen, hogy e két szöveg éppen Erdélyben bukkant fel, mint az sem, hogy a fentiekben bemutatott (ugyancsak magyarózdai) „állatok beszéde” szintre hanyatlott verziófragmentum⁵⁷ is innen ismeretes.

A mondavándorlás feltehető útja azonban az előbbieknél sokkal izgalmasabb hipotézis megfogalmazását teszi lehetővé a torontálvásárhelyi változat,

e dolgozat kiinduló szövege, vonatkozásában. Mivel – úgy vélem – az eddig elmondottak alapján nem tartható az a (korábbi) elképzelés(em), hogy a délvidéki epikum délszlávból való kölcsönzés lenne, Torontálvásárhelyre (illetve: Pancsovára) kerülésének útja az alábbiak szerint lenne megkonstruálható.

Ha a Szeged–Egyházaskér–Hódmezővásárhely hipotetikus háromszögben a fentiekben ismertetett típusbokor változatai előkerültek, nem lehetetlen, hogy az itt tárgyalt mondatípus (AaTh 981) „zsúptetos” verziója is élhetett, de ez ismert szöveggel nem bizonyítható. Előkerült viszont Torontálvásárhelyen (pontosabban: Pancsován⁵⁸), melynek magyar lakosságát Hódmezővásárhelyről telepítették a Dél-Bánságba a 18. század végén. Szövegünk gyökerei pedig valószínűleg ide nyúlnak vissza. Mindkét helyszín azonban igen távol esik egyrészt az ukrán változatoktól, másrészt pedig az eddig ismert két erdélyi magyar változattól.

Hogy Szeged környékére és Hódmezővásárhelyre hogy kerülhetett e mondatípus, terjedése során, erre elképzelhető egy lehetséges magyarázat: az a Maros folyó, mely Szegednél ömlik a Tiszába, s amely évszázadokon át a sószállítás hajózó útját jelentette Erdélyből az Alföldre, hosszú útja során az említett Alsó-Fehér vármegyét is érinti, egyben a szellemi kommunikáció útja is volt; a hajósok, s főleg a tutajosok, magukkal hozhatták Erdélyből nemcsak a sőtömböket, hanem a népköltés kincseit is: például az öregek megöléséről szóló elbeszéléseket, amilyeneket Alsó-Fehérben és Székben meséltek.⁵⁹

Mindez túl szépen kidolgozott hipotézis lenne? Lehet hogy igen, lehet hogy nem. Eddigi ismereteim szerint ezt semmi sem cáfolja. Talán további változatok felbukkanása segíthetne.⁶⁰

Záradéku: valószínű, hogy az öregek megölése kérdéskörének, etnológiai és folklorisztikai szempontból, több figyelmet kellene szentelnie a magyar néprajztudomány egészének. Dobos Ilona írja: „... a néprajzi szakirodalomban a tradíciónak (Horváth idézett művén kívül) nyomát sem találtam”.⁶¹ Ami a magyar nyelvű irodalmat illeti, valószínűleg igaza lehetett. Bár nem lehetetlen, hogy vannak adataink, csak nem találtuk meg meg őket. Miként az itt elemzett mondatípus példázhatja, nem teljesen kilátástalan a kutatást tovább folytatni.

JEGYZETEK

¹ DEGREL 1952.

² Az adatközlő neve az eredetiben: Katarina Đilvesi. A magyar személynevek cirill betűs szerb átirásának gyakorlata nem hagy kétséget afelől, hogy Gyülvézi Katalinról van szó. Szülőhelyének (Torontálvásárhely) szerb neve az eredetiben: Debeljača. Ennek nyomán használatos időnként a Debellács elnevezés is a helyi lakosság körében. A Gyülvézi családnév napjainkban nagyon ritka a délvidéki magyar lakosság körében. Ma – mint egy Újvidéken élő azonos nevű személytől megtudtam – ez a név még

- csupán Piroson fordul elő, melynek magyar lakossága (akárcsak a torontálvásárhelyiek esetében) túlnyomórészt református felekezetű.
- ³ Degrel István személyéről hosszú és kitarító kutatásom és érdeklődésem ellenére sem sikerült eddig semmit megtudnom. Mindössze arról szólnak adatok, hogy 1950 táján a dél-bánsági magyarság népművészetével (népviselet, tojáshímzés) foglalkozott, de mese- és mondagyűjtést is végzett. Vö.: BONA 1953. Hozzáférhetőbb kiadásban: JUNG szerk. 1983.13.
- ⁴ Vö.: RADOVANOVIĆ 1930.
- ⁵ Bíró Lajos említi a fogalmat az új-guineai bennszülöttekkel kapcsolatban – tagadólag – a Humanizmus az emberevőknél című tanulmányában, 1903-ban. Lásd: BÍRÓ 1987.224. Továbbá: ASZTALOS 1953.95. Dobos Ilona dolgozatát csak később ismertem meg. (Lásd a 48. jegyzetet.)
- ⁶ A kérdéskör legteljesebb irodalmának felsorolása: JOVANOVIĆ 1999.177–191. A Balkán négy régiójában jegyzi az irodalom a gerontoktónia hagyományát; ezek: Kelet-Szerbia, Dél-Szerbia, Macedónia, valamint a Dinári-hegyvidék régiója. (A II. világháború előtti irodalomban Macedóniát is Dél-Szerbiának tekintették.) Milenko Filipović (1902–1969) maga is gyűjtött számos ide tartozó szöveget a harmincas években Macedóniában, s azt is említi, hogy későbbi gyűjtései során Boszniában, Hercegovinában, Montenegróban és a Vajdaságban is rábukkant a hagyomány szöveges nyomaira. Sajnos, sem gyűjtött szövegeit nem közölte később, sem a kérdéskörrel nem foglalkozott. Vö.: FILIPOVIĆ 1952. Számos délszláv variáns pontos adatait adja: BOŠKOVIĆ-STULLI 1963.327.66.
- ⁷ JOVANOVIĆ 1999.161–162. és TROJANOVIĆ 1926.
- ⁸ ĐORĐEVIĆ (Tihomir) 1923. Több későbbi kiadásban is.
- ⁹ ČAJKANOVIĆ 1924. Több későbbi kiadásban is. Népmese- és mondakiadványaiban maga is közölt variánsokat. Például: ČAJKANOVIĆ 1927.338–340.
- ¹⁰ RADOVANOVIĆ 1930.
- ¹¹ DROBNJAKOVIĆ 1960.130–133.
- ¹² VLAHOVIĆ 1972.16–18. Az öregek megőlésének „hagyományával” kapcsolatos álláspont változását jelzi, hogy a szerző legutóbbi megjelent szerb néprajzi monográfijában e „társadalmi szokást” már nem is említi. Vö.: VLAHOVIĆ 1999.
- ¹³ GAVAZZI 1978. Angol eredetije: Folklore today – A Festschrift for Richard M. Dorson. Bloomington, 1976. című kötetben.
- ¹⁴ JOVANOVIĆ 1999. Korábbi cikkei: JOVANOVIĆ 1987., JOVANOVIĆ 1995.
- ¹⁵ Ilyen adatokat idéz: RADOVANOVIĆ 1930. és a korábbi vonatkozó szerb irodalom; BEAUVOIR 1972., DOBOS 1986., VELECKAJA 1996. és mások is.
- ¹⁶ MOSER-RATH 1977.
- ¹⁷ A nemzetközi mesekatalógus felhasznált lenyomata (1981) utáni időszakból például: ĐORĐEVIĆ (Dragutin) 1988.287–290. Négy szerb változat. Továbbá: TOŠEV sast. 1954.209–212. (Macedón változat.) Kitűnő eligazító irodalom a kérdéskör kapcsán: BOŠKOVIĆ-STULLI 1991.94–97. Friss terepi gyűjtés alapján Montenegróból anekdotaként közölték az alábbi szöveget, mely a típus regresszióját dokumentálja: a gerontoktóniát már nem is említik benne, ezáltal a változat egészen más irányba kanyarodik.

„Élt családjával egy öregasszony. Amíg meg nem öregedett, mindent elvégzett, amit falun szokás. Mikor már tehetetlenné vált, egyre jobban útjában volt a többieknek. Összebeszéltek tehát azok, és beletették egy kádba. Az öregasszony egész nap ott volt. Amikor vacsora körül járt az idő, kiszólt a kádból:

– Ugye, gyerekek, bezártátok a tyúkokat?

A többiek csak összenéztek:

– Ajaj, bizony nem. Futás, zárjátok be őket – mondta a fia.

Kicsit később újra kiszólt az öregasszony a kádból:

– Ugye, gyerekek, megetettétek és megfejtétek a jószágot?

Mire újra a háziak:

– Bizony nem –, s elrohantak, hogy elvégezzék, amit az öregasszony mondott.

S az öregasszony a kádból szólva felsorolta mindazokat a teendőket, melyeket napközben és estefelé el kellett volna végezni. Látták a háziak, hogy az öregasszony nélkül a dolgok felét elfelejtették elvégezni, mire megszólalt a házigazda:

– Gyorsan, vegyétek ki öreganyót a kádból. Nem kell semmit sem csinálnia, eleget dolgozott. Hadd legyen velünk, míg a Jóisten magához nem veszi, hisz nélküle nem megyünk semmire.” MILOŠEVIĆ 1999.36.

¹⁸ Vö.: BOŠKOVIĆ-STULLI 1997.224–266., ĐORĐEVIĆ (Dragutin) 1988.287–290. A nemzetközi katalógus macedón változatokat nem ismer, ezek Radovanović tanulmányában olvashatóak, egy változat adatai az előző jegyzetben.

¹⁹ PAUDLER 1937.

²⁰ MOSER-RATH 1977.

²¹ RADOVANOVIĆ 1930.320. Macedón változat.

²² RADOVANOVIĆ 1930.321. Szerb változat.

²³ STROHAL 1923.80.70. A Mióta engedik az emberek halálukig élni az öregeket, s nem ölik meg őket előbb című szöveg befejező része. (A nehéz, nyelvjárási népi elbeszélés tartalmának pontos megértését Strohal mellékelte szójegyzéke nagyban elősegítette.) Újraemléke: BOŠKOVIĆ-STULLI 1963.198–200.66. Jegyzetek: 327. (E kötet szójegyzéke alapján a népi elbeszélés gyakorlatilag érthetetlen; a kulcsszó – *suhot*, alapvető jelentése: *padlás* – jelentését nem adja meg pontosan.) Károlyváros eredeti neve: Karlovac, a dinári-hegyvidéki régió északi részén, Horvátország.

²⁴ JOVANOVIĆ 1999.89–90.

²⁵ VELECKAJA 1996. Mi sem természetesebb, mint az, hogy a könyv az orosz eredeti pontos adatait nem adja meg. Egy lapalji jegyzetből azonban kihámozható, hogy címe (magyarul): Az archaikus szláv szertartások pogány szimbolikája lehetett. Megjelent: Moszkva, 1978.

²⁶ VELECKAJA 1996.47.

²⁷ Ugyanott: 48.

²⁸ RADOVANOVIĆ 1930.321.

²⁹ STROHAL 1923.80.

³⁰ VELECKAJA 1996.47.

³¹ PAUDLER 1937.

³² PAUDLER 1937.58–65. A „szüptetős” verziók a jegyzékben a következő számok alatt: horvát: 6.; szerb: 13.; észt: 27.; lett: 40.; ukrán: 48., 49., 50., 51., 53., 54., 56.,

- 58.; fehérorosz: 59., 61., 62., 63. (A számok felsorolva MOSER-RATH 1977.46. jegyzetében is.)
- 33 MOSER-RATH 1977.391.
- 34 Ugyanott.
- 35 Torontálvásárhelyt (Debelyacsa) 1795–1796-ban telepítették Hódmezővásárhely, Szentes és Gyoma környékéről. A határőrvidéken ez volt az egyetlen magyar község! 1892-ben kb. 5000 lakosa volt, valamennyien magyarok. Vö.: JEKELFALÜSSY 1892. A később országos hírűvé vált nagyvásárait, elsősorban ló- és jószágvásárát 1873-tól tartották. A nagyvásárokon évente több tízezer (!) ló cserélt gazdát. Mivel a lókereskedelem Szerbia felé is igen nagy volt, rengeteg szerb kereskedő is megfordult a községben. Ennek alapján is lehetett arra gyanakodni, hogy az öregek megőléséről szóló prózai néphagyomány déli irányból jöhetett a helyi hagyományba. Az egyetlen ismert szerb „zsúptetős” változat azonban ezt nem valószínűsíti. Torontálvásárhely telepítéséről, századvégi életéről s nagyvásáraitól gazdag adattárra alapozott színes „népismereti riportot” tett közzé Kalapis Zoltán: KALAPIS 1980.
- 36 BENEDEK 1984.
- 37 BORNEMISZA 1977.62.
- 38 BERZE NAGY 1957.II.436. Típuszáma: 975*. *A hálátlan fiú.*
- 39 Ugyanott.
- 40 DÖMÖTÖR 1992.210–211.385. Fiú és apja. Népköltési változatainak felsorolása: BÁLINT 1975.705.43. (Dömötör Ákos tollából.) A Tombác családnév csak Szegeden és környékén ismert, minden valószínűség szerint dalmata eredetű. A névre már a 18. század elején vannak adatok: HEKA 2000.161–163. Bálint Sándornál változat Ne húzz, fiam, tovább címmel: BÁLINT 1975.623–624.
- 41 Tombác János elmondásában: BÁLINT 1975.623–624. (Mint előbb.)
- 42 KÁLMÁNY 1914.II.42.
- 43 Lásd a 35. jegyzet adatait.
- 44 BALÁZSI 1983.108.
- 45 BALÁZSI 1983.127. 17. jegyzet.
- 46 HORVÁTH 1971.59.
- 47 CSÁKY 1987.15.
- 48 E dolgozat első – jegyzetekből előadott – élıszavas változata elhangzott Budapesten, a Katona Imre emlékére rendezett tudományos tanácskozáson Délvidéki adat a gerontoktónia prózaepikai változataihoz címmel. (Néprajzi Múzeum, 2001. november 26-án.) Az élıszavas előadás végkövetkeztetései eltértek az itt közölt frásos változat végkövetkeztetéseitől: a közben előkerült adatok fényében már nem tekinthető invariánsnak a délvidéki szöveg. A felolvasott délvidéki változat ismerősnek tűnt a jelen levő Nagy Ilona és Küllős Imola számára, de a vélt magyar változat(ok) forrását nem tudták megadni. Küllős Imola Scheiber Sándor vagy Dobos Ilona munkáira gondolt mint valószínű irodalomra és a lehetséges párhuzam(ok) forrására. Valóban: a változatok Dobos Ilona egyik könyvében találhatóak, ezek egyike a kitűnő magyarozdi változat. Vö.: DOBOS 1986.75–76. Ezen a helyen is megköszönöm Küllős Imola szíves segítségét.
- 49 HORVÁTH 1971.52–53. A rövid fejezet címe: *A szentbot*. Bár magát a könyvet korábban is használtam, nem gondoltam arra, hogy a problematika és a szöveg e rejtélyes cím alatt található.

- 50 HORVÁTH 1971.52. Újra-újraközlése: DOBOS 1986.75. Az eredeti közlés és az újraközlés egybevetése azzal a megdöbbentő eredménnyel járt, hogy Dobos Ilona nyolc eltéréssel veszi át az eredetit, ezek közül néhány akkora félreolvasás, hogy szinte összezavarja a szöveg jelentését. (Az újraközlés tehát csak fenntartásokkal használható.) Úgy tűnik, ez is egyik bizonyítéka, hogy Dobos Ilona nem tartozott a legpontosabb filológusok közé. Erről: VOIGT 1993.
- 51 STROHAL 1923.80. és RADOVANOVIĆ 1930.321.
- 52 DOBOS 1986.75–76.
- 53 MOSER-RATH 1977.391.
- 54 Mara Erdeljac (nő) öt szöveg adatközlője; Jana Erdeljac (nő) négy szövegé; Miko Erdeljac (férfi) három szöveget mondott.
- 55 DOBOS 1986.75–76.
- 56 HORVÁTH 1971.52.
- 57 HORVÁTH 1971.59.
- 58 DEGREL 1952.
- 59 A sószállítási útvonalak térképét 1773-ból lásd: ÁGH 1999.111.
- 60 Pancsova közelébe, a későbbi Székelykevére, Sándoregyházára és Hertelendyfalvára 1883-tól bukovinai székelyeket telepítettek. E dél-bánsági magyar szórvány néphagyományait Penavin Olga és Matijevics Lajos gyűjtötte évtizedeken át a 20. század második felében. A tőlük származó néprajzi és dialektológiai irodalomban nincsenek adatok az öregek megőlésének hagyományairól. Hogy Gyűlvészi Katalin kapcsolatban volt-e e bukovinai telepésekkel vagy utódaikkal, nem tudjuk. Ha szövegét tőlük hallotta volna, nyilván emlékezett volna rá. E szórványmagyarság kapcsán lásd: PENAVIN–MATJEVICS 1978. és NAGY SÍVÓ 1999.
- 61 DOBOS 1986.78.

IRODALOM

- AARNE, Antti–THOMPSON, Stith
1981 *The Types of the Folktale*. FFC 184. Helsinki
- ÁGH Zsófia
1999 *Paraszti és polgári hagyományok a Kárpát-medencében*. Szeged
- ASZTALOS Sándor
1953 *Bíró Lajos, a nagy magyar utazó*. Budapest
- BALÁZSI Dénes
1983 Zsúpfedés a Nyikómentén. *Népismereti Dolgozatok* 1983. (Bukarest), 107–127.
- BÁLINT Sándor
1975 *Tombác János meséi*. UMGY XVII. Budapest
- BEAUVOIR, Simone de
1972 Mit mond az etnológia? In: *Az öregség*. Budapest, 1972., 58–135.
- BENEDEK Katalin
1984 *A magyar novellamesék típusai*. MNK 4. Budapest

- BERZE NAGY János
1957 *Magyar népmesetípusok I–II.* Pécs
- BÍRÓ Lajos
1987 *Hat év Új-Guineában.* Budapest
- BÓNA Júlia
1953 A magyar néprajzi gyűjtő-kutató munka nálunk. *Híd* (Újvidék) 17(1953) 126–131.
- BORNEMISZA Péter
1977 *Ördögi kísértetek.* Budapest
- BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja
1963 *Narodne pripovijetke.* Zagreb
1968 Narodne pripovijetke i predaje Sinjske krajine. *Narodna umjetnost* (Zagreb) 5–6(1967–1968) 303–432.
1991 Priča o najboljem prijatelju i najgorem dušmaninu. In: *Pjesme, priče, fantastika.* Zagreb, 1991. 93–107.
1997 *Usmene pripovijetke i predaje.* Zagreb
- ČAJKANOVIĆ, Veselin
1924 Magični smej. In: *Studije iz religije i folklor.* SEZb 31. Beograd, 25–42.
1927 *Srpske narodne pripovetke.* SEZb 41. Beograd
- CSÁKY Károly
1987 *Hallották-e már híret?* Pozsony
- DEGREL, Stevan
1952 Narodno predanje kod Mađara u Debeljači o ubijanju starih ljudi. *Rad vojvodanskih muzeja* (Novi Sad), 1(1952) 13.
- ĐORĐEVIĆ, Dragutin M.
1988 *Srpske narodne pripovetke i predanja iz Leskovačke oblasti.* SEZb 104. Beograd
- ĐORĐEVIĆ, Tihomir R.
1923 Ubijanje staraca. In: *Naš narodni život.* Beograd, 1923. 147–152.
- DOBOS ILONA
1986 Emlékezések és mondák az öregek kényszerű haláláról. In: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség.* Budapest, 1986. 70–78.
- DÖMÖTÖR Ákos
1992 *A magyar protestáns exemplumok katalógusa.* FA 19. Budapest
- DROBNJAKOVIĆ, Borivoje
1960 *Etnologija naroda Jugoslavije.* Deo I. Beograd
- FILIPOVIĆ, Milenko S.
1952 Prilog proučavanju života narodne priče. *Glasnik EI SAN* (Beograd) 1(1952) 1–2. 493–496.
- GAVAZZI, Milovan
1978 Tradicija ubijanja starih ljudi. In: *Vrela i sudbine narodnih tradicija.* Zagreb, 1978. 220–225.
- HEKA László
2000 *A szegedi dalmaták.* Szeged

HORVÁTH István

1971 *Magyarózdí toronyalja*. Írói falurajz. Kolozsvár

JEKELFALUSSY József

1892 *A magyar korona országainak helységnevtára*. Budapest

JOVANOVIĆ, Bojan

1987 Predanje o lapotu. *Polja* (Novi Sad) 33(1987) No. 340. 242–243.

1995 Predanje o lapotu kao fantazmatski ritual. *Etnokulturološki zbornik* (Svrljig) 1(1995) 210–211.

1999 *Tajna lapota*. Tanatologike II. Beograd–Novi Sad

JUNG Károly szerk.

1983 *Jugoszláviai magyar folklór*. Értekezések és monográfiák 3. Újvidék

KALAPIS Zoltán

1980 Egy torontáli vásár aranykora. In: *Balladaénekesek, mesemondók, vásárosok*. Népmisemeri riportok. Újvidék, 1980. 115–179.

KÁLMÁNY Lajos

1914 *Hagyományok II*. Szeged

MEDIĆ, Mojo

1883 Zidanje Vavilona. *Javor* (Novi Sad) 10(1883) 305–310.

MILOŠEVIĆ, Darko

1999 Anegdote iz Kljakovice (Oputne Rudine) u Crnoj Gori. *Raskovnik* (Beograd) 24(1999) 95–98. 34–36.

MOSER-RATH, Elfride

1977 Altentötung (AaTh 981). *Enzyklopädie des Märchens*. Band 1. (Berlin–New York), 1977. 388–395.

NAGY SÍVÓ Zoltán

1999 *Bukovina, mit vétettem?* Újvidék

PAUDLER, Fritz

1937 *Die Volkserzählungen von der Abschaffung der Altentötung*. FFC 121. Helsinki

PENAVIN Olga–MATIJEVIĆ Lajos

1978 *A jugoszláviai székyelepek nyelvátlasza*. Újvidék

RADOVANOVIĆ, Vojislav

1930 Narodna predanja o ubijanju starih ljudi. *Glasnik skopskog naučnog društva* (Skopje) 7–8(1930) 309–346.

STROHAL, R(udolf)

1923 *Hrvatskih narodnih pripovijedaka knjiga I*. Svezak II. Ed. 4. Zagreb

TOŠEV, Krum sast.

1954 *Makedonske narodne pripovijetke*. Sarajevo

TROJANOVIĆ, Sima

1926 Lapot i umorstvo dece. *Narodna enciklopedija* S. Stanojevića II. Beograd, 1926.

VELECKAJA, Natalija N.

1996 *Mnogobožačka simbolika slovenskih arhajskih rituala*. Niš

VLAHOVIĆ, Petar

1972 *Običaji, verovanja i praznoverice naroda Jugoslavije*. Beograd

1999 *Srbija. Zemlja, narod, život i običaji*. Beograd

VOIGTH Vilmos

1993 Dobos Ilona halálára. *Múlt és Jövő* (Budapest) 1993.4.118–120.

TRAKTÁTUM A KÉZRŐL

RANKO MARINKOVIĆ

Erazmus írja, hogy Cicero, a mesterszónok, reszketett, mint a nyárfalevél, és hebegett-habogott, mint a kisgyerek, minden beszéde elején. Bizonyára azoktól a kegyetlen átejtésektől félt, melyeket a nyugalomban háborgatott, kényelmeskedő, egyébként pedig közömbös vagy makrancos „lajhárunk” tud rendezni szárnyaló gondolatainknak. Ilyennek képzelem a közönyébe süppedt kezét, amely dacol „urának és parancsolójának” akaratóval: egyszerűen nem akar dolgozni, vagy – jobban mondva – „valami mást” szeretne csinálni, valamit, ami abban a percben őt érdekli. Képtelen vagyok elhinni, hogy a kéz csupán végrehajtó szerve a Szellemnek, a Tudatnak, az Értelemnek, a Képzeletnek, a Tehetségnek (ki-ki ahogy nevezi), s ezek mind, egy mindentudó bíró, egy mindenható demiurgosz teremtő, felsőbb akarataként rajta kívül, felette leledzenek.

A Magas Intelligencia agykéregi központjainak nem is tudom, mennyi idő kellene egyetlen igen banális, semmi kis mozdulathoz, egy úgyszólván szintiszta értelemben vett „testi” munka elvégzéséhez, ahhoz, hogy miután minden szükséges információt összegyűjtöttek valamennyi külső körülményről, testük állapotáról meg a kiszemelt tárgyhoz való viszonyáról, majd a megragadás, a megtartás (a hüvelyk- és mutatóujj között), a szorítás, a két ajak közötti megnedvesítés, a beirányítás, azaz egy igen finom, precíz mozdulatsor minuciózus összehangolása után – végre befűzzünk a túbé. Márpedig a kéz mindezt gyorsan, precízen és eredményesen elvégzi, még hozzá megerőltetés nélkül, játszi könnyedén és kész örömmel. Mintha a kéznek a tú volna a próbatétel porondja, az a piciny lyukacska (a tú foka) pedig valamiféle morzsányi boldogság diadalkapuja.

Neves horvát író (1913–2001)

Ismerni kell a munkálkodó kéz örömét. Érzésem szerint ebben rejlik az ún. „szakma” egész misztériuma, ezen az örömon kívül pedig minden egyéb merő „szakszerűség”, az iparűzés körüli ködösítés.

A dolgozni vágyó kéz meg (a plátói értelemben) erotikusan kihívó papír fehérsége közé azonban belopakodik a tudat, a képzelet és a tehetség. Simogatják, hízelegnek neki, s megvesztegetik a munka örömeire meg mindenféle apró irkafirkákra hivatkozva, melyekre nekik szükségük van, a kéznek pedig örömeire szolgálnak. A dolgozó méh öröme ez talán, a méhecskéé, amely úgy építi meg szabályos hatszögekből a lépet, hogy fogalma sincs, mire való ez a szabályosság. A kéz sem tudja, mért kell olvashatóan papírra vetnie azokat a fránya jeleket, de azt igen, hogy melyik az „a” és melyik a „b”, meg hogy az „i”-re pont kerül, a „t” szárát pedig át kell húzni. Valamiféle mániákus gyakorlottságból kifolyólag minden kéz a maga sajátos ritmusát és rendjét követve működik. Az egyik előbb leírja akár a leghosszabb szókígyót is, s csak utána teszi ki a pontot meg a többi melléklelet, ahová kell, ellenben, ha egy másikat kényszerítünk ugyanerre, összekever mindent, elakad, megbontja a rendet, mint az a katona, amelyik a menetoszlopban eltévesztette a lépést. A kéznek szokásai és szeszélyei vannak, no és Uruk, még a legzseniálisabb is, jól teszi, ha aláveti magát ezeknek. Alighanem Oblomov, a világ lustája is Goncsarov „ráérős” keze nyomán nyújtózkodott naphosszat a heverőn, s Mitja Karamazov lelkét is egy kéz, Dosztojevszkij szenvedélyes keze dúlta fel.

Valaki netán kétségesnek, elhamarkodottnak, szeszélyes ötletnek minősítheti, hogy ekkora szerepet tulajdonítunk a kéznek a szellem dolgaiban. No de hát a szellem, ha mégoly fölényről és invencióról tesz is bizonyosságot leleményeiben, mégis a kezét fogja munkára maga helyett. Igaz, feltalálta az írógépet (azt is kéz állította elő!), s ekképpen ujjmozgató gépezetté fokozta le végtagunkat, mint amely testedző vagy a reumás fájdalmakat enyhítő gyakorlatokat végez. A kezét egyszerű dobverőnek, madárijesztő kereplőnek degradálta. Nem elég, hogy csupán az (ügyeskedő és kíváncsi!) ujjak (igen gyakran csak a két meredező mutatóujj) alázatos, kopogató szolgálatát várja el tőle, hanem ráadásul kétségbe vonja, hogy egyáltalán ért a munkához, melyet végez, sőt megfosztja az alkotás örömétől és a méltóságérzettől, az ember azon három adottsága – az Ész, a Beszéd meg a Kéz – velejárójától, amivel (legalábbis némileg) elrugaskodtunk a Természet „beprogramozott” rendjétől.

Igyekszem megérteni, az írónak, aki az ujjait használva ír, aki daktilográfál (ő, a daktülografikus), hogyan sikerül határvonalat húznia képzeletének törékeny és gyakorta halk, sőt némaságba merült képei, illetve a maga egészen bensőséges, tépelődő, búskomor, kedveszegt, érzelmes gondolatvilága meg a zajos, agresszív zakatolás között? A csillagos éjszaka csendje – a hanghatások keltette képzettársítások tortúrája alatt – miként nem tűnik át egy bürokra-

tagálya-jelenetbe: „minekutána e kifényesedett billentyűkhöz szegeztek engem” . . . (hogy a Gályarab dalát parafrázáljuk itt)? Hallószervei „odafönt”, a „Legfelső Helyen”, vajon nem referálnak neki ezekről a tompa, rendszertelen, unalmas koppanásokról, amelyek egy-egy árok, bucka, kelepceként vetnek gáncsot a verssor vagy mondat dallamos, ritmusos ívelésének? Csendesded, okos kezébe hogy nem nyom inkább hallgatag ceruzát vagy tollat (még ha percegőt is)? Elképzelhető, hogy Sylli Prudhomme, az első Nobel-díjas író (1901)¹, az eltört vázáról szóló „szimbolista” versét (*Le vase brisé*) írógépen kopogtatta le², ellenben Baudelaire *Harmonie du soir*-ját (*Esti harmónia*) vagy a *Le jet d'eau*t (*Szökőkút*) már az alkotó kéznek kellett papírra vetnie. Képzeliük el Tint³, amint ujjaival böködi a betűket (még ha értene is hozzá), hogy megírja egyedülálló négy sorosát:

*E szavakban itt a mélység sötétlik,
hírverés nélkül is versem megérik.
A homályból, úgy, magától szökellik,
s kinyújtott kézként mostan esenkedik.*

Vagy Dobriša Cesarićot⁴, amint „lekopogtatja” versét:

*Elhomályosul, vagy csillog-e szemünk,
Mit a szél leráz, oly' levelek leszünk.
Honnan, merről fú? Bérc vagy tenger üzen? –
A levél csak azt tudja: rezegni kell.*

Vagy Tadijanovićot⁵:

*Süket téli éjszaka, későre jár,
fehér vásznát szövi édesanyám.*

-----
*Szegény édesanyám, te, ó, mondd, ó, mondd,
mi ragyog szemedben
e kései órán, fehér, téli éjszakán?*

Az óra tiktakolását, nevezzük így durva hangutánzással lefordítva a fül számára, amely képtelen hallgatni a diszkrét ketyegést, pedig az lopja be hozzánk a csendet, s egyesít teret és időt, nos, a lét édesbús káprázatában úgy hallgatjuk ezt a poétikus gépezetet, mint a tulajdon szívverésünket. Az írógép zakatolása, ellenben, paródiája azoknak a hangoknak, amelyeket a masina betűi éppen beszédfonémákként próbálnak eladni, holott az, egyszerűen, tom-

pa leütések sorozata, amivel az időt szegezi fel a reménytelenül kíméletlen monotonia keresztfájára.

Ez az „ujjböködésellenes” kitérő csak arra jó, hogy visszakanyarodhassunk az imént feltett kérdésre: mármint, hogy mestersége gyakorlásában az íróféle mért ragaszkodik annyira a kéz munkájához? Mért nem fordul más „szolgáltatókhoz”, példának okáért – a beszédhez? No de hát a beszéd igen megbízhatatlan szolga. S a lélek roppant bonyolult instrumentuma. Megbízhatatlan, mert – mint minden műszer – bármikor felmondhatja a szolgáltatást, már a kezdet kezdetén dadogóssá válhat (mint Cicerónál). S ha megered is (a szó), ámbár kitaposott, biztos utat követ, mégis az akusztikus képek agyonkoptatott ösvényeit járja, azt is csupán egy nyelvre korlátozva. Nemcsak a gyakran felkészületlen (és ügyetlen), indiszponált, begörccsölt vagy egyszerűen komótos és lusta artikuláció „technikai” problémái merülnek fel, hanem nyakunkon az akusztikus képek kolonca is, amelyek az ötlettelen és lusta szellemek számára réges-rég előre gyártott, s a használattól megkopott, elcsépeelt frázisokkal kísértének szakadatlanul, csupa konvencionális és nemritkán értelmetlen szóképekkel, metonímiákkal, szinekdochékkal (főleg az ún. „népköltészetből” merített) kétértelműségekkel, rosszul megválasztott szinonimákkal, egyszerűen – kész átverés, ami maga is a hangmegjelenítés egyik sablonja.

Mindez azonban még mindig egyetlen nyelv „honi” gondja. Ha azt mondjuk, „čovjek” („ember”), ez a hangsor továbbra is az adott fogalom képzetét (konceptusát) keltheti mindazokban, akik maguk is hasonlóan jelölik a fogalmat (csalovjek, cslovek), viszont egy olasz, francia, német vagy angol számára bármiféle képzetet kelthet, mert nem idézi fel tapasztalati világuk egyetlen jelentéstartalmát sem.⁶

No de ha tolmács gyanánt itt beavatkozik, a kéz akkor a világ összes nyelvén „megszólal”. Egyszerűen ceruzát ragad, néhány vonalat húz (az öt legszükségesebbet), a tetejébe egy köröcskét, s kész egy konceptus legszerényebb grafikai ábrázolása, de amely éppen elég ahhoz, hogy Jehova akaratával dacolva, megoldódjék a Bábel tornya körül keletkezett zűrzavar. „Nosza, szálljunk alá, és zavarjuk ott össze nyelvöket, hogy meg ne értsék egymás beszédét”, mondá a sértődött és haragos Jehova, ám a kéz, egy egyetlenleges tollvonással, megoldotta az összes nyelveket, s a hevenyészett rajzból mindenki „kihallotta” a hangot, amely az ő nyelvén az „embert” jelenti.

A kéz nemcsak írni tud, hanem olvasni is (a Braille-írást!), s ha beszélhetne, az hangban is megnyilvánulna. A kéz tud figyelmeztetni, megmutatni, kimutatni (a tiszteletet valaki iránt); bagatellizálni, kinevetni, megsérteni, kitasztani, fölmagasztalni és megalázni; köszönteni, azt viszonzni, hívgatni, elzavarni, fenyegetni, megdicsérni, gratulálni; tisztogatni, mosni, elfogadni, elutasítani, csipkedni, simogatni. Megáldani és megátkozni. Egy-egy mozdu-

lattal jelzi az örömet és a bánatot, a sírást és a nevetést, a nyugalmat és a csendet (az ajak elé emelt ujjal), a zajt, a zeneszót, a forte-fortissimót, a piano-pianissimót. A kéz komponál, zenél, vezényel, operál, manipulál; tol, húz, ver, fest, ír, mintáz. Ha az ember tüszent, orrot töröl, ahol viszket, ott megvakarja, tetszést nyilvánítva tapsol (esetleg „fügét” mutat a zsebben). Védi az arcunkat, a szemünket, a szájunkat, a fülünket, az orrunkat. Megvéd bennünket, ha elbotlunk, elcsúszunk, elesünk, egyensúlyban tartja az egész testet. Észleli a teret, a dolgokat – a szemnél megbízhatóbban. Tudja, mi a kemény, mi a puha, az éles, a tompa, a sima, az érdes. Mi a tűz, mi a víz, mi a jég. Mintegy szeme a vaknak, nyelve a siketnémának, elővédünk a sötétben. A kéz megjegyzi a tárgyak helyzetét meg a távolságokat, a térfogatokat és kiterjedéseket. Nem bízunk a lábunkban, a kéz nyúl ki előttünk. Ő tudja, hol az ajtó, az ablak, a fal, a korlát, a forró fedő, a gyufa, a csengő meg a villanykapcsoló.

Az embereket a fizionómiájukról ismerjük fel. Már maga a szó bizonyos szabályosság, törvényszerűség igényét feltételezi, azt, hogy az adott természeti jelenség (*fisis*) megfeleljen az embermodell követelményeinek (*nomos* = törvény). De az azonosításhoz mintha nem volna elegendő az arcbereendezés. Valami egyedi sajátosságra, megbízhatóbbra, eredetibbre van szükség. A kéz tanúbizonyságára. Az ujjlenyomat kétségbevonhatatlan hírt ad a kéz fizionómiájáról. Egyszerit és abszolút eredetit.

Azt mondják, Kínában már i. e. háromezer évvel ismerték a tenyérjósást. A kiromantia (vagy chiromantia, *heir* = kéz + *manteia* = jövendőmondás, kézjósás) igen elterjedt volt, Ázsiában pedig a brahmanok meg a héber kabalisták gyakorolták különösképpen. Európá területén a XVI. meg a XVII. században „dívott”, mi több, a XVIII. században a német egyetemeken külön kollégiumok foglalkoztak a kiromantiával.

Persze ma már ritkaságszámba megy az olyan (épeszű), aki odanyújtja tenyerét a kiromantának vagy jósnőnek fekete hollóval a vállán; de hát akkor a Természet mért írta tenyerünkbe azt a három „sorsvonalat” (az élet, az ész meg a szerelem vonalát), nemkülönben azt a hét (a Napról és a bolygókról elnevezett) „jellembeli” domborulatot, melyeket „esetleges” sorsunkról árulkodó billogként viselünk tenyerünkön? A sorsunkról, ami iránt éppen elég iróniával viseltetünk ahhoz, hogy bármiféle jelentőséget tulajdonítsunk neki.

A kéznek megvan a saját *kézírása*. Aláír, azaz leírja „Urának” családi és utónevét. Amikor „Ura”, mindegy milyen indítékból, bűnrészesévé teszi a hazugságban, akkor rákényszeríti a kezét, hogy másképpen húzza a vonalakat, olyan betűket rójon a papírra, amelyek nem az övéi, hogy bűjtassa és elbűjtassa, hogy hamisan tanúskodjék. Igen ám, de minden írásszakértő, aki egy kicsit is jártasabb a szakmájában, könnyen átlát az ügyetlen műkedvelő kisded játékain,

hiszen az álarc mögül egyszerű lélekre valló, őszinte szemek kandikálnak a világba. A kéz nem tud hazudni.

Amidőn a test, a beszéd segítségének kiiktatásával (mondjuk, egy némajátékban) magára van hagyatva, a törzs, a végtagok, sőt magának a gondolkodó fejnek a mozgását is a kezek irányítják. Ők hangolják össze a test egész kinetikáját. „Hangszerelik” a részleteket, „tételenként” artikulálják, vezénylik az „együttest”, a mozdulatokat ún. „cselekménnyé”, beszéddé, sőt verbális értelemben vett beszéddé hasonlítják át, kifejtik a fabulát, elbeszélik a történetet, s a kinetikai jelzésből mi ezt úgy olvassuk, mintha írott szöveg volna. Az „eszmék világának” személytelen aszkéziséből a kezek emelik át a gondolatot a „dologi világ” egyénített és fényűző sokféleségébe, hogy osztozzon a létezés bűnében. Ők sodorják, viszik bele a szót egészen váratlan jelentéstani kalandokba, kifogyhatatlan leleményességükkel ők veszik rá, hogy elárulja a már „jelzett” tartalmat. Zabolátlanul tobzódva az igenlés, a tagadás, a gyanú, a kétely, az irónia, a csúfolódás, a humor, a groteszk végtelenül árnyalt jelrendszerének gazdag választékában ők jelenítik meg a szó egyébként absztrakt és személytelen jelentéstartalmát.⁷ Egyetlen ujj a legmagasabb röptű, leghatásosabb, legfensőségesebb beszédet is a visszájára fordíthatja és nevetséges, üres dumát csinálhat belőle.

Bernhard Berenson „taktilis értékekről” beszél a képzőművészetben. Focillon szerint ki kell bővíteni a fogalmat. „A taktilis érték nemcsak a relief és a kiterjedés illúzióját kelti bennünk” . . . , mert a művész „a tapintásérzet nyelvét használva végül a látásérzet nyelvén szól hozzánk”.⁸ S ezen a ponton a kéz megelőzte és elkápráztatta a szemet. Már amidőn „kipattintgatta” az első kőbaltát, a szemnek nemigen vagy sehogy sem vehette hasznát. Látószerünknek egyszerűen nem volt semmi vizuális tapasztalata róla, még kevésbé tudott bármit is e „készítmény” tulajdonságairól, rendeltetészerű alakjáról, egyáltalán használhatóságáról. A kéz mindezt ismerte: mind a kő keménységét, mellyel ellenállt erőfeszítéseinek, mind pedig „végső”, egyébként durva alakját (aminthogy maga is durva volt), ilyenformán aztán felajánlhatta Urának, hogy sorolja be szegényes szerszámai közé, együttal pedig abba a napról napra gazdagodó (verbális?) jelrendszerbe, amely az emberek közötti megértést szolgálta. A „világ kitapogatásának” magasabb fokán a kéz felfedezte, mennyire „érdekes” az emberi és állati test a tapintás szempontjából. A szem, amikor odatekintve, a gömbölyded kebleket, térdet, vállat simogatta, vagy amikor elbűvölték a diszkoszvető feszülő izmai, olyankor csupán a kezét követte nyomon.

Michelangelo Atyaúrístene az embert nem logoszával, hanem – a művész saját tapasztalatai nyomán – a kezével teremti meg (a bibliai Isten agyagból gyúrja, akár a szobrász). A mindenható mutatóujjból életet adó szikra ugrott

át Ádám mutatójára, és lőn az ember. Nem ige gyanánt (amely János evangélista szerint „kezdetben vala”), hanem erőteljes férfi alakjában, atlétatermetéhez képest éppenséggel nem gondolkodóra valló, aránylag kis fejfel és teremtojére függesztett, hálás tekintettel. Vagyis ugyanarra az illetőre, aki – az asszony könnyelműsége miatt – kiűzi majd az édenkerti semmittevésből, és munkával meg az élet minden más keserűségével fogja büntetni. S a kéz lesz az, amely túrja a földet: amely szánt, kapál, forgat, amely követ fejt és fúr, amely fát dönt, fűrészrel és ácsol, hajlékot épít magának. Az ismeretlen és barátságtalan, csupa fenyegetésből álló hatalmas ég alatt kiseded saját eget galabint feje fölé, a maga védelmére. Hiszen odafentről meg nem enyhülő harag sújtja a Fej megbocsáthatatlan kevélysége miatt, miután Prométheusz, Zeusszal dacolva, lehozta neki a tüzet, Lucifer pedig, Istennel ujjat húzva, világot gyújtott. No de hagyjuk a prométheuszi fáklya szimbólumát, s maradjunk annyiban, hogy az első tüzet mégis a kéz gyújtotta meg. Véletlenül-e, úgy, hogy időtlésből egymáshoz dörzsölgetett két fadarabot, vagy pedig tudatosan, miután felfedezte, hogy dörzsölés útján hő keletkezik, a kéz rendkívüli kitartása, mindenesetre, elismerésre méltó. Nem fáradt bele, és nem fogta el kishitőség a sikert illetően.

S minthogy tántoríthatatlanul szembeszállt mindenfajta ellenállással, idővel megváltozott a természete, többé nem tudta elviselni a nyugalmi állapot semmilyen formáját. A tapasztalati világgal való érintkezésben lett ilyen, vagy pontosabban szólva aközben, hogy szüntelenül le kellett gyűrnie a dolgoknak a „keménységben” és „hajthatatlanságban” megnyilvánuló ellenállását, azt az okatlan törekvésüket, hogy változatlanok és örökkévalóak legyenek, mely ellenállás mindannyiszor egy-egy kihívás volt számára. Valamiféle furcsa, szinte megmagyarázhatatlan készletésből, spontán, „felülről” érkező sugallat nélkül (még akkor is, amikor „odafönt” teljes érdektelenség, apátia uralkodik), a kéz elsimít, feszesre húz, megráncigál, megigazít, áthelyez, rendbe rak egy terv szerint, melyet egy szemvillanásnyi idő alatt maga ötlött ki szabályként, utána pedig pedánsan, mániákusan ragaszkodik hozzá. Freud ezeket a kényszerű gesztusokat neurotikus jelenségnek tekintette, és az ún. „kényszerneurozisosok” közé sorolta.

Vannak azonban kezek, amelyek a felfordulást kedvelik. Destruktív, romboló, elvetemült kezek. Egyszerűen nem tudnak elviselni bármiféle formát, elrendezést, rendet, szerves egészet, semmilyen átgondolt és célszerű kombinációt. Olykor talán csak azért, mert kíváncsiak, mert szeretnék kipuhatolni, mi volt „előtte”, mi van „alatta”, „mögötte”, vagy egyszerűen azért, mert elégedetlenek a meglevő állapotokkal, s új (nem mindig jobb) megoldásokat keresnek, hogy a darabjaira tört alakzatokat más kombinációban rendezzék újjá? Máskor tiltakozás és lázadás is talán valamely „felülről” erőszakolt, elvon-

tan száraz, fantáziátlan elképzelés ellen, melyben nincs helye meglepetésszerű fordulatnak, játékoságnak, s amelyben egy másik kéz csupán mint a kényszernek szolgálja engedelmeskedő végrehajtó vett részt? Talán. Igazában mégis úgy tűnik, itt a kéznek csak a fékevesztett, vad, kíméletet nem ismerő agresszivitását érzük tetten; a rombolás örömét, a pusztítás gyönyörét. Nem kaptuk-e rajta magunkat is, hogy dühödten reszkető kezünk törni-zúzni vágy? A gyilkos is, gyakran, olyasmit hoz fel mentségül, hogy „maga sem tudja”, hogyan került kés a kezébe, meg hogy a revolver „magától sült el”. Néha van is igazság abban, amit mondanak. A kéz igencsak jól tudja, mire képes a kés a nála „puhább” anyagok ellenében, azt is tudja, mi történik, ha az ujj ráfeszül a puská ravaszára. De nem a jó szem, hanem a biztos kéz teszi a jó lövőt. Amikor a feldühödött Othello „valami gyors halál szerének beszerzésén” tépelődik Desdemona, „e szép ördög számára”, Jago kéjes gyönyörrel sugallja: „Fojtsd meg!”, vagyis, hogy közvetlenül a kéz élvezzen a bosszú meg az igazságszolgáltatás elégtételének örömeiben. Mi dolog az, hogy a hóhér keze meg nem remeg, egy pillanatig sem tévovázik, el nem téveszti a szörnyűséges aprómunka sorrendjét? De hiszen hozzáér ahhoz a még meleg fejhez, még meleg bőrhöz, meglehet, az ujjai érzik a nyaki verőér rémült dobolását . . . s olyan felkészülten, olyan ügyesen, mi több, pedánsan, mindennek az elpusztításán ügyködik? Mi ütött abba a császári kézbe Rómában, hogy lefelé bök a hüvelykjével? Hogy olyan készségesen szót fogad egy zavarodott elme (igen gyakran csupán) pillanatnyi szeszélyének, amikor a fej talán nem is tudja, mit csinál a kéz? „Öld meg!”, adott jelt a lefelé fordított hüvelykujj, de ez a mozdulat nem magában az ölésben való részvétel gyönyörének kifejezése is némiképp?

Valamennyi civilizáció élt a taglejtés kifejezőerejével (mondta egyszer valaki), az effajta „jelbeszédet” azonban igen tágra kellene értelmezni. Amidőn a gót meister bárminemű használati tárgyat készített, például egy kulcsot, ebben az egyszerű eszközben, gyakorlati használhatóságán túl, a „megőrzés”-eszmény³ jelképét is látta, így aztán a mester egyszerűen nem adhatta ki kezéből ezt a vasdarabot, amíg olyan „művesség” nem tette, hogy kitessék belőle készítőjének stílusfelfogása, szépérzéke, civilizáltsága, azaz – amire egyre megy – a világnézete. A kardmarkolaton át is a kéz szól hozzánk (hogy keressz alakú-e vagy leveles-virágos arabeszkre formázik), az ágyúcsöveket díszítő, a nevezetes csatákat, nagy diadalokat és híres-neves vitézeket ábrázoló, „ihletett” domborművekről nemkülönben. Mert mindig a kéz „üzent”, akkor is, ha rombolt, meg akkor is, amikor híres civilizációk homlokzatait építette. Hogy festene ma a világ látképe, ha a kéz nem fedezi fel magában a destrukció szavát is? Talán még ma is Szemiramisz függőkertjeiben sétálgatnánk Babilonban. Igaz, a rodoszi Kolosszust, „irigységből”, maga a Természet (földrengés) döntötte

romba, ellenben az egyiptomi piramisokon kívül az összes többi „világcsodát” emberkez pusztította el.

A kéz csodálatos módon hatolt be a Nagy Jövő Birodalmába. Emberfejen kívüli intelligenciát konstruált. Az anyagot memorizálásra kényszerítette. Lelket és értelmet lehelt egyes élettelen szubsztanciákban lezajlott rejtélyes eseményekbe, számunkra egyelőre még okkult energiákat szervezett igen-igen rafinált, kombinatorikus ügyeskedéssé, olyan leleményessé, amely a képzeletdús jövőbelátáshoz hasonlatos. S hagyta, hogy ez a számítógépes alteregó a Mindentudás Birodalmából érkezett szuperintelligens jövevényként éljen közöttünk, és lépten-nyomon csodálkozzék (hogy ne mondjam: gúnyolódjék) rutinosan felületes, tévedésekkel megtűzdelt, kezdetleges gondolkodásmódunk miatt.

Téves és kezdetleges gondolkodásmód, de a mienk. Egyedül ez a mi „tudatzavarunk” volt képes kigondolni a „kötelességteljesítésről” szóló, felülmúlhatatlan kanti eszményt, melynek csupán egy robot tudna kifogástalanul eleget tenni. Hibátlanul betartani a lépésrendet úgy, hogy közben szigorúan alávetjük magunkat „a bennünk levő morális törvénynek”, ámde a képzelet gondolati mesterkedései és csapongása meg anélkül, hogy egyéni kitérőket tennénk és szeszélyesen kiszakadnánk a Történelem Fő Sodrásának összefüggéseiből, azaz kételyektől, hitetlenkedéstől, elviselhetetlen szenvedésektől és szorongásoktól gyötört, egyszóval a mindenféle kockázatnak kitett, saját „megbízhatatlan” lelkiismeretünk nélkül. Ha majd a Mindentudó Nagy Robot, nyomorult, száználmas tudatlanokként, akik reszketve aggódnak csöppnyi kis emberi boldogságukért, végérvényesen megvet minket, s elfújja még ezt a pislalángot is, és helyette elektronikus kanócot gyújt bennünk, akkor talán a megteremtése óta leigázott, de még mindig alkotni képes kéz, az öngyilkos keserű cinizmusával atombombát készít, csillag alakút, vöröset vagy fehéret (az éppen érvényes doktrína szerint), s a Hatalmas Halál trónusa fölött hadd ragyogjon akkor a Kéz utolsó Alkotása.

BORBÉLY János fordítása

JEGYZETEK

¹ A még élő Ibsen és Tolsztoj mellett! – (A szerző megj.)

² Az első használható frógépet a Remington-cég állította elő 1867-ben. – (A szerző)

³ Tin Ujević horvát költő (1891–1955). – (A ford.)

⁴ Dobriša Cesarić horvát költő (1902–1980) – (A ford.)

⁵ Dragutin Tadijanović horvát költő (1905) – (A ford.)

- ⁶ De Saussure: „A jelzés meg a jelzett dolog összefüggése teljesen véletlenszerű” (*Linguistique générale*). Az „ökör” szó jelzete a francia–német határ egyik oldalán *boeuf*, a másikon *Ochs*. – (A szerző)
- ⁷ Valamikor régen, több mint harminc évvel ezelőtt, a párizsi *Rose rouge* kabaréban „kosztümös”, azaz kesztyűbe bújtatott kezek játékát láttam. Egy női és két, egymással vetélkedő férfikéz játszott el egy rendkívül szellemes, egy cseppet sem humoros, sőt izgalmasan groteszk szerelmi jelenetet *Les mains seules* (Csak a kéz) címmel, valószínűleg ironikus célzasként Sartre *Les mains sales* (Piszkos kezek) című drámájára (csak a címére!), melyet akkor Párizsban játszottak.
Ez is egyik indítéka e fejtegetésnek, egyáltalán a kéz csodálatos élete megfigyelésének. Ekkor előkerestem Focillon *L'éloge de la main* című nevezetes esszéjét, amely a kéz szerepével foglalkozik a képzőművészetben, azzal, hogy mit tud és mire képes a formaalkotó kéz (Focillon: *Vie des formes* [A formák élete]).
- ⁸ Úgy vélekedik, akárcsak Bergson: „A látás érzékszerve hovatovább jelképessé válik a tapintás számára” (*Evolution créatrice* [Teremtő fejlődés] – (A szerző).
- ⁹ Legyen az akár a szimbolikus értékű „mennyország kulcsa” Szent Péter kezében, vagy az „erényöv” valóságos kulcsa, melyet a keresztes háborúba induló lovag a nyakában hordott. – (A szerző)

ÚJVIDÉK VÁROSFEJLŐDÉSÉNEK KÖZÉP-EURÓPAI MULTIKULTURÁLIS TÖRTÉNELMI MEGHATÁROZÓI

Ó Z E R Á G N E S

Újvidék városfejlődésére és annak történetére a kivételesen kedvező földrajzi helyzetén kívül nagymértékben azok a történelmi események is kihatottak, amelyek a majdnem két évszázados török uralom alóli felszabadulást követően a középkori Magyar Királyság déli határterületeinek tájain lejátszódtak. Ezért Újvidék város története sem nyúlik messze évszázadokba, nem vész el a történelem homályában. A mai, modern város a középkori Ó-Péterváradja és Vásáros-Váradnak is nevezett elpusztult települések helyén, a folyó túlsó partján lévő romos péterváradinak az osztrák–török háborúk idején való javításakor majd felújításakor keletkezett (1692–1780), a dunai átkelőhely bal parti révénél. A vár újjraépítése és a török végleges kiűzését elősegítő osztrák hadműveletek, a Dunán lévő hajóhíd hídfőjének, Bruckschantzának építése az a történelmi pillanat, amellyel nemcsak a Pétervárad-sáncnak nevezett település, hanem a körülötte létrejövő, tevékenységükben az osztrák katonasághoz fűződő kisebb civil települések a Ratzendstadt és Croatendorf sorsát is szinte a kezdettől a városias fejlődés irányába határozta meg.

Az ekkor létrejövő „városmag” földrajzi fekvésénél fogva Duna menti jellegét, lakóinak vallási és nemzeti hovatartozása pedig nemcsak a multikonfesszionális és multikulturális mivoltát, hanem sajátos és különleges „közép-európaiságát” is biztosította.

Az így kialakult Pétervárad-sáncnak nevezett település lakói, mesterségük szerint legnagyobb számban kereskedők és kézművesek, rendkívüli ügyességgel használták ki azokat a lehetőségeket, amelyeket az északról délre és keletről nyugatra vezető utak kereszteződése a dunai átkelőhely és a mind gyakrabban és hosszabb időre megvalósult békés időszakok biztosítottak nekik. Nemcsak személyes javaikat gyarapították, hanem a település gyors fejlődését is, így a

Pétervárad-sánc már 1699-ben külön településsé vált, 1741-ben pedig mezővárosi rangot kapott. A Pétervárad-sánc demográfiailag is állandóan változott. Legnagyobb számban az osztrák katonai szolgálatban lévő szerbek lakták, akik 1690-től több ízben tömegesen települtek a városba (1717-ben, 1738/39-ben), így jelentős volt a németek számaránya is különösen 1739 után, majd nőni kezdett a vissza- és újraköltöző magyarok száma, de sokácok, zsidók, görögök és örmények is szívesen települtek az élénk és forgalmas városba, miközben domináns nemzeti tömböt a szerbek alkottak. Az utóbbiaknak nemcsak a Pétervárad-sáncban, hanem a Birodalom összes városában császári rendelet biztosította a szabad letelepedést, a magyar vármegyékben pedig adófizetési mentességet és függetlenséget élveztek katonai szolgálatuk ellenében. A Karlócai békétől, 1699-től a Pétervárad-sánc a dunai határőrvidékhez tartozott, ekkor már szervezett városi tanáccsal és városkapitánnyal, majd a felújított, de soha életre nem kelt Bodrog vármegye központja lett, melyben 1718-ban és 1719-ben megyei gyűléseket is tartottak. Így a Duna mocsaras és holt ágaiból kiemelkedő gátakra épített város a XVIII. században Magyarország egyik leggyorsabban fejlődő települése lett.

Jómódú kereskedői és kézművesei már 1746-tól komolyan tevékenykedtek a szabad királyi városi rang elnyerése érdekében. Ezt Érdujhelyi Menyhért, Újvidék első történésze a Pétervárad-sánc polgárai „vallási és nemzetiségi különbözőségének ellenére” a közügyekben való összetartásának, a társadalmi béke „példás jóakarattal való ápolásának” tulajdonította. Az ilyen közhangulathoz nagymértékben hozzájárult az a szerződés, amelyet 1747. szeptember 24-én kötöttek meg a város nem szerb és szerb lakói „tekintettel arra, hogy a város lakosságának többségét szerbek képezik, kik hathatósan közreműködtek a város felszabadításának kieszközlésében, akarják és követelik, hogy a szerb polgárok is minden jogban, szabadságban és mentességben éppúgy részesüljenek, mint a katolikusok”. E jogok, melyek legtöbbször a vallási különbözőség tiszteletben tartására vonatkozott, míg a városi hatalom gyakorlásában a „teljes paritás” biztosítására kötelezték magukat Újvidék katolikus polgárai.

A Pétervárad-sánc, a későbbi Újvidék polgárai tehát a XVIII. századtól kezdve tudatosan rendezték egymás közti viszonyaikat, amivel a békés polgári élet előfeltételét is megteremtették. Ilyen szellemről tanúskodik annak a szerződésnek a szövege is, amelyet a Pétervárad-sánc lakói Zaigar (Zeiger) György nemessel kötöttek 12 000 forint hitel felvételéről, melyre a szabad királyi városi rang 80 000 rajnai forintban meghatározott árának kifizetéséhez volt szükség. A hitelre vonatkozó szerződést a város nevében a város jegyzője, bírójája, tizenkét tanácsosa, a városi céhek képviselői és néhány jeles városi polgár hitelesítette aláírásával és pecsétjével. Ennek a szerződésnek van egy

záradéka is, amelyben David Rackovics, a városi tanács tagja és a város bírása szintén aláírásukkal és pecsétjükkel bizonyították, „hogy én alab meg nevezett a fölülírt obligationak Contextussat Szóruł Szóra minden nemű Czikelyeivel együt az egész Péterváry Sánuban lakó Communitasnak és Kösségnek nemcsak magyarul és Németül de ráczul is Kinek Kinek értelmire Világosan megmagyaráztam és Elibe teriesztetem”. Talán természetesnek tűnik ezek után, hogy az 1748. február 1-jén 80 000 rajnai forintért megszerzett szabad királyi városi rangot biztosító császári és királyi diplomában a státusbeli és gazdasági rendelkezések mellett még ha nem is olyan módon, ahogyan azt a már említett okmányok rendezték, a toleráns városi életet biztosító rendelkezések szintén bekerültek. Ezek szerint a szabad királyi városokat megillető jogok alapján „szabadon válasszon magának városi hatóságot, városbírást és tizenkét tanácsost, azonkívül egyéb városi tisztviselőket és szolgákat, valláskülönbség nélkül, mindazáltal csak katolikusokat s görög egyesülteket és nem egyesülteket”, majd a Diploma 8. és 13. pontjában arról is, hogy nemcsak a vallási egyenjogúságról, hanem a „görögkeleti szertartású szerbeknek a régi császári-királyi kiváltságaik megmaradhasanak és ne háboríttassanak”.

Még akkor is, ha ezek a kései elibertációk, a feudális jogrendszer maradványai, a húsz pontba foglalt rendelkezései a Pétervárad-sánc urbánus fejlődésére döntő hatással voltak. Különösen azok, amelyek a város jövedelméről és polgárainak előjogairól rendelkeztek, mert ezek közvetlen hatással voltak a településre és lakóinak anyagi helyzetére.

Ekkor a város új nevet is kapott: Mária Terézia császárnő és királynő döntése alapján ezentúl latinul Neoplantának, magyarul Újvidéknek, németül Neusatznak hívták. A név szerb változatát a szabadságjogokról rendelkező okmány nem tartalmazza, de az az ugyanazon év március 15-én végrehajtott több nyelven megírt beiktatási okmányok szerb nyelven, cirill betűs változatában már Novi Sadként szerepel, így a város életét szabályozó ekkor meghozott Statumban is. Ezért a név szerb változata ettől a pillanattól kezdve hivatalosnak tekinthető.

Ennek a diszkontinuitás teremtette új városnak nemzeti és vallási tarkaságából eredendően, ha nem is állandóan, de történetének legnagyobb felében lakosai érdekeinek állandó egyeztetése és tiszteletben tartása mellett sikerült igazi várossá válnia. Olyan várossá, amelyben számbeli fölényben lévén a szerbek, azok magyarországi legnagyobb központjává válhatott. Egy másik ország területén, gazdasági erejüknél fogva a modern szerb polgári kultúra és művelődés megalapozói lettek, és a még török uralom alatt lévő nemzeti corpusuk felé is képesek voltak az európai, közép-európai polgári kultúra,

oktatás és művelődés áramlatainak a továbbbítésére. S ebben a közvetítésben Újvidéknek és az újvidéki gazdag szerb polgárságnak nem kis szerep jutott.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején a különböző nemzeti érdekek összeegyeztethetlensége miatt Újvidék történelmének legnagyobb rombolását élte át, mert a péterváradai erődöt elfoglalni szándékozó Jelačić bán a városból ágyúztatta a dunai hajóhidat és az erődöt, ahonnan a forradalom mellett felsorakozott legénység 1849. június 12-én ágyútűz alá vette a várost. A rombolás olyan volt, hogy azt Kozma Lajos pirosi plébános, aki családjával a városban tartózkodott, „Újvidék végnapjaként” emlegeti. A 2812 házból épségben csak 808 maradt, a lakosság közül, aki tehetett, elmenekült, és az egykoron 20 300 lelket számláló városban még 1857-ben is csak 15 822 lakost írtak össze. A pusztítást a város lakossága egy 1 500 000 ezüst forintnyi kincstári kölcsön megszerzésével 1852-től folyamatos javításokkal és újraépítésekkel hártotta el. A nemzeti kedélyek is lassan lecsillapodtak, és az 1852-es városi tisztújításon már ismét megjelentek a magyar és német képviselők is.

A mai városkép a XIX. század második felében alakult ki, amikor az osztrák–magyar kiegyezést követő fokozatos gazdasági fellendülés a déli határon lévő városban is érezte hatását. A Duna volt a szárazföldi közlekedés mellett az egyedüli kapcsolat a fővárosokkal (Pest-Budával és Béccsel), amelyen 1831-ben indult meg a gőzhajóforgalom, majd 1883-ban a Budapest–Zimony vasútvonalon felépült a Dunát átívelő vasúti híd Újvidéknél, a modern kor eljövételének az előhírnöke ezeken a tájakon. Nemcsak a fogadóiban megszálló átutazóktól és megkésve az Újvidéken megjelenő német, szerb és magyar nyelvű újságokból és folyóiratokból lehetett tájékozódni a világban történt eseményekről, hanem frissen és naponta is. A gazdag újvidéki kereskedők boltjaiban az igényes újvidékiek megvásárolhattak majdnem mindent, amit a nagyvárosok üzletei kínáltak. Az Újvidéken korán beérő gyümölcs és főzelékféle is vonaton jutott el Budapest, Bécs és Németország piacaira. A gázvilágítást 1885-ben vezették be, 1893-ban az új városháza épületét avatták, 1910-ben villanytelepét nyitották meg, majd 1911-ben az első villamos robogott végig két vonalon Újvidék utcáin.

A város lakosai, valamilyen iratlan szabályhoz tartva magukat, egyenrangúan használták a szerb, a német és a magyar nyelvet, és a boltokba belépve is anyanyelvükön köszöntötték és szolgálták ki őket. A ma „boldog békeidők-ként” ismert Osztrák–Magyar Monarchiára jellemző modell az, amelyhez az újvidékiek gazdasági, társadalmi és kulturális élete igazodott, és ha nem lettek volna különböző vallási ünnepek és szokások, a másságok sem lettek volna észrevehetőek. A keletről hozott életmód és szokások az első világháborút

megelőző időkre eltűntek vagy közép-európaiassá váltak, és ezek a változások az életmódtól kezdve a lakáskultúráig észlelhetők voltak.

Az első világháború befejeztével Újvidék ugyanúgy mint Bácska, Bánát és Baranya nagyobbik része, az újonnan megalakult délszláv állam határai közé került. Az 1921-ben végrehajtott népszámláláskor a városnak 39 122 lakosa volt, nemzetiségi hovatartozásban körülbelül 1/3-os volt a szerb, a magyar és a német lakosság megoszlása. A két világháború között Újvidék 1925-ben elvesztette szabad királyi városi rangját, és körzeti központ lett. 1929-től a Jugoszláv Királyság új közigazgatási rendszerében a Dunai Bánság központjává avatták, ami nemcsak a délszláv lakosság számának megnövekedését jelentette, hanem jelentős építkezések színhelyévé is vált. A modern Újvidék városképe alakult akkor ki, amelyről Đorđe Tabaković és Dragiša Brašovan építészek tervezte modernista épületek, a tisztviselőtelepek, a gazdag újvidékiek villái vallanak.

Az új állam megalakulásával Újvidék elveszti a szerb nemzeti kultúrában betöltött szerepét, mert a szerb nemzet kulturális központja Belgrád lett. Az újonnan beállt helyzethez nehezen alkalmazkodtak mind a vajdasági szerbek, mind a kisebbségi sorsba jutott magyarok. A szerbek életét ebben az időszakban a céltalanság és apátia jellemezte, hiszen a két évszázados cél, a szerb nemzet egyesülése megvalósult, az egyház is elvesztette nemzeti összetartó szerepét, és ez az elégedetlenség egy specifikus „vajdasági patriotizmust” szült, amely az újonnan betelepülőktől való megkülönböztetésként a Monarchia-beli értékrendet, ízlésvilágot vallotta magáénak. A magyarok tevékenysége pedig a „politikai színtérről a gazdaság és kultúra berkeibe vonult vissza”.

A második világháborúban a várost nem érte nagyobb méretű rombolás, viszont az 1942-es „hideg napok”, a 3000 újvidéki zsidó deportálása, majd 1944-ben az ártatlan, több mint 1500 magyar, német és szerb lakos kivégzése mély sebeket hagyott a város lakóinak lelkében.

A háború befejeztével Újvidék Vajdaság Autonóm Tartomány gazdasági, politikai, kulturális és oktatási központja lett, amivel a vajdasági magyar értelmiség nagyarányú koncentrációja vált lehetővé, és így a jugoszláviai magyarság központjává vált. Számos magyar nyelvű sajtótermék, a Forum Kiadóház, az Újvidéki Egyetemen a Magyar Tanszék, majd a Hungarológiai Intézet, a Híd és az Új Symposion című folyóiratok a XX. század hatvanas és hetvenes éveiben az egyetemes magyar irodalomnak is továbbították a modern áramlatokat, és közlési lehetőséget adtak a „még meg nem értett”, de ma már a magyar irodalom és gondolkodás klasszikusainak számító egyéniségeknek.

Több mint két és fél évszázados történetében Újvidék két nemzet és kultúra számára tudta biztosítani azt a közvetítő szerepet, amely egy nemzet gazdasági,

társadalmi és szellemi előrehaladását jelentette. Ezzel eleget tett azoknak a követelményeknek és elvárásoknak, amelyekkel magán viselheti a közép-európai jelzöt. Erre a közvetítő szerepre pedig azok a történelmi körülmények készítettek fel, amelyek Újvidéket többnemzeti, többvallású és multikulturális közegként definiálták és determinálták. Lakóit az élet egykoron megtanította és megtanítja ma is a máság elfogadására, valamint az ebből következő szellemi nyitottságnak és fogékonyságnak a történelmi feltételeit biztosítani tudta és biztosítja ma is.

JEGYZET

2000 év a Duna mentén – A közös múltból a közös EU-jövőbe, Fejezetek a Duna mente történetéből címmel rendezték meg Pécssett május 16-a és 19-e között azt a nemzetközi tudományos konferenciát, amelyen tizenhét referens értekezett a Duna mente történelméről, földrajzi, gazdasági és regionális jellemzőiről. A konferencia szervezésének oroszánrészét a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága vállalta magára, míg társszervezőként a Pécsi Tudományegyetem, az Osztrák Köztársaság Tiszteletbeli Konzulátusa, Baranya megye önkormányzata, Pécs megyei jogú város, valamint osztrák részről Stájerország történelmi bizottsága és a grazi Landesmuseum Joanneum szerepelt.

A konferencián a beszámolókat magyar és német nyelven hangzottak el a patinás és történelmi jelentőségű Baranya Megyei Önkormányzat Közgyűlésének dísztermében, ahol a konferencia résztvevői, szimultán fordítás biztosítása mellett kísérhették a magyar és német nyelven elhangzó tizenhét referátumot. A konferencia Inge Morath osztrák fotográfusnak a Duna mentén készült fényképeiből válogatott kiállítását megnyitójával és a záradéknak szánt, a pécsi Európa Házban megszervezett pódiumi beszélgetéssel ért véget, ahol a Baranya megyében élő kisebbségi önkormányzatok képviselői, a Pécsi Tudományegyetem képviselője és a kereteiben működő Európai Tanulmányok Központjának igazgatója vett részt.

Az ünnepélyes megnyitót követően a konferencia tudományos munkáját négy ciklusban szervezték meg, amelyekben téma szerint csoportosítva hangzottak el az előadások.

Az első előadássorozat a Duna menti régió kialakulásának folyamatáról szólt, majd Visy Zsolt régész a Duna római kori jelentőségéről, Diether Kramer grazi muzeológus a Duna és a Dráva közötti népekről és kultúrákról, Font Márta pedig a 11. és a 13. században a Duna mentén megforduló kereskedők, keresztesek és zarándokok útjait ismertette, de szó esett a grazi páncélról, Wolf Huber késő középkori passai festőről és városépítőről, majd Othmar Pickl osztrák akadémikus értekezett Steiermark szerepéről Baranya visszafog-

lásában 1684 és 1688 között. Szász Zoltán történész, egyetemi tanár, az Osztrák–Magyar Monarchia továbbfejleszthetőségének kérdésével foglalkozott, majd egy nem szokványos módon prezentált előadásban a régió törésvonalait és az együttműködés lehetőségét taglalta Gál Zoltán a múltban és a jelen vonatkozásában. Itt hangzott el az az előadás is, amely Újvidék városfejlődésének közép-európai multikulturális meghatározóit ismertette. A Duna mentének gazdaságtörténeti kérdéseiről Huszár Zoltán történész és Ormos Mária akadémikus beszélt. Huszár Zoltán a tájainkon is ismert Duna Gőzhajózási Társaság helyéről és szerepéről értekezett, Ormos Mária pedig az 1920 és 1930 közötti mezőgazdasági válság hatását vizsgálta a Duna menti államokban. Érzékeny és ma is időszerű témát boncolgatott Tilkovszky Loránt egyetemi tanár, amikor a nemzetiségi identitás megőrizhetőségének lehetőségeit ismertette Magyarországon a XX. században. Szó esett a Duna Bizottság munkájáról is, amelyet a leköszönő elnök, Helmuth Strasser ismertetett, majd két geográfus: Hajdú Zoltán a Duna-völgy területfejlesztésének kihívásairól, Mirko Pak ljubljanoi egyetemi tanár pedig a szomszédos államokkal határos területek hatását vizsgálta Szlovéniára, befejezésként pedig Gerhard Schüsselbauer mérlegelte kritikusan előadásában az Európai Unió kibővítésének lehetőségét és a Duna-medence csatlakozási esélyeit.

Mint ahogyan a tudományos konferencia ismertetéséből is kitűnik, nem kis feladat hárult a szervezőkre, amikor ennek a nemzetközi tanácskozásnak a megszervezésébe kezdtek, hogy ne csak zökkenőmentes lefolyásának feltételeit biztosítsák, hanem a bejelentett előadások témáiból olyan üzenetet hordozó ciklusokat állítsanak össze, amely ha teljességében nem is, de a címként megjelölt kérdés sokoldalú megközelítésével tudományosan és színvonalasan a Duna mentén eltelt és leélt 2000 évről és azokról a lehetőségekről, de buktatókról is beszéljenek, amelyeket az Európai Unióhoz való csatlakozás kínál és rejteget. Erről tanúskodott az a pódiumbeszélgetés is, amelyben nemcsak a csatlakozás felkínálta előnyökről, hanem a még meg nem oldott, vagy az Európai Unió tagországai számára nem kellő komolysággal kezelt kérdéseket vetették fel a résztvevők. Ilyen volt elsősorban a kisebbségek jogainak a szabályozása, és a csatlakozásra váró nem eléggé fejlett középkelet-európai államok egyenrangú feltételek melletti bekapcsolódása árnyoldalainak ismertetése.

Tanulságos volt tehát részt venni ezen a nemzetközi konferencián, hiszen hosszú évek után számunkra is lehetővé vált annak felismerése, hogy az elzárkózás és elzártság éveit milyen hatással voltak ránk. Alkalmunk volt hát felmérni esetleges gondolkodásmódbeli lemaradásunkat és azt a tény is, hogy a tömörked nyomorúság mellett is, ami Jugoszlávia szétesésének pillanatával

kezdődött, amilyen a kisebbségi kérdés problémájának kezelése, még mindig jó alapul szolgálhat és példaértékű lehet az Európai Unióba való csatlakozásunk kérdésének felvetésekor, mint ahogyan érdemes volt meghallgatni azokat a felszólalókat is, akik a csatlakozás megszabott feltételeinek hiányosságaival foglalkoztak. Jó érzés volt tehát a tudós szellem aktív jelenlétének érzékelése, a jövővel való foglalkozás meggondolt és megfontolt tervezésének bizonyítása.

A múltból a jövőbe való haladásról és 2000 évről a Duna mentén vallott tehát ez a pécsi tudományos konferencia, eredményesen.

Ó. Á.

[LASZLO KERESKES – SECOND HAND]

a munkacíme annak a független tévéprodukcióként készített negyvenperces beszélgetésnek, melyet Iris Elhanani tel-avivi szerző 2002. március 12-én folytatott Kerekes Lászlóval a vajdasági nemzetközi művész berlini műtermében.

A beszélgetés magyar átdolgozása az angol nyelven folytatott interjú felvétele alapján készült.

ELHANANI: Mire szolgált eredetileg a műtermed?

KERESKES: A régmúlt időkben benne egy nagy pékség működött. Látni a kemence maradványát. A pincén keresztül e műhelyből alagút vezetett az utcára nyíló üzlethelyiségbe. A II. világháború előtt, ill. az azt követő berlini fal felépítése előtt, a környék igencsak forgalmas lehetett. Azonban az innen mintegy ötszáz méterre húzódó fal létezésének időszaka megtette a magáét.

ELHANANI: Melyik oldalon vagyunk? Ez itt Kelet-Berlin volt?

KERESKES: Nem, éppen fordítva. A néhai Nyugat-Berlin egy holt szögletében húzódik az utcám. A városrészben nem létezett ellenőrzőpont, azaz nem létezett határátkelőhely a túloldalra. Amikor megérkeztem Nyugat-Berlinbe, éppen ide, Kreuzberg és Neukölln találkozásának e csücskében vendégeskedtem. A legelső berlini emlékeim tehát pontosan az itteni falszakasz nyugati szektorához fűződnek.

ELHANANI: Honnan jöttél Berlinbe? Mikor?

KERESKES: Az ex-Jugoszláviából – ha ezt még mindig így mondhatnám, ahonnan 1988-ban, a nacionalista hatalomátvétel idején kényszerítettek el. Berlinbe Novi Sad (Újvidék) városából érkeztem, melyet jóval később, a Jugoszlávia elleni légiháború során, erős bombázásnak vetettek alá. A több-

nemzetiségű város a Dunán fekszik. Mindhárom hídját lerombolták. Szerencsére, nekem még a változások lelegején el kellett hagynom. Berlinben azonnal új barátokat szereztem, és immár tíz éve, hogy ez a különös műhely az otthonom. Itt dolgozom, itt lakom, egyben itt az irodám és a raktáram.

ELHANANI: Melyek az alkotómunkád legfontosabb területei?

KEREKES: Az idő vonulásának különböző periódusaiban a művészi megnyilvánulás különböző területei érdekelték. Időnként festő vagyok, időnként performer vagy médiaművész. Az utóbbi évtized során azonban főképpen installációművészettel foglalkoztam. Ilyen értelemben a műtermem egy olyan technikai tér szerepét is betölti, ahol az installációim alkotóelemeit halmoztam fel.

ELHANANI: Úgy tartod, hogy egy olyan egzisztenciális helyzet megteremtése volt a célod, melyben nem találni semmi értékeset, semmi hasznavehetőt . . .

KEREKES: Korábban, amikor a reális értékeket jelentő anyagi javak gyarapításának értelmében valahogy még hinni tudtam, váratlanul mindig valami törés állt be az életemben. Olyankor legelőbb a tárgyakról mondtam le. Később meg, a balkáni háború közeli tapasztalata megmutatta számomra többek között azt is, hogy pillanatok alatt el lehet veszíteni azt, amibe az ember az élete legjavát beleöli. E felismerések tudatában tehát sikerült felülkerekednem az anyagi értékek iránti szolgaság formáin. Mivel egyébként is az ideiglenesség és az improvizáció jegyében alakult az életem, a műhelyemben egyedül csak olyan tárgyakat látni, melyeknek valami közük van a munkámhoz.

ELHANANI: Erősebbé tudott-e tenni az anyagi kötődöttség felhagyásának állapota vagy pusztán arról van szó, hogy ezáltal az alkotásod szabadságának mozgásteret szélesedett ki?

KEREKES: Ezt a körülményt tulajdonképpen a függetlenségem dimenziójaként kell felfogni, hiszen az említett tárgyaknak aligha van értéke. Azaz csak olyan értelemben, hogy mindig valami spontán elképzelés ürügyén váltak az elraktározott gyűjteményem részévé, amelyben a talált tárgyak egyike-másika furcsa energiákat hordoz magában. A talált tárgyak ugyanis nemcsak az előállításuk idejéről vagy pedig a használatuk történetéről tanúskodnak, de mielőtt a művészi idea hordozóivá lettek volna, ismeretlen emberek tulajdonát képezték. És ki tudja, mi történt ezekkel a ki tudja miféle emberekkel. A tárgyakban pedig minduntalan nyomot hagy a használóik szelleme. Néha nagyon is rossz energiák sugároznak ki belőlük. Amikor teszem azt, a világvárosi mellékutca vagy a konténerek hulladékai között lelek rájuk, leginkább a formájuk vagy az állaguk ragadja meg a figyelmemet. A tárgyak mindig valami lényegeset mondanak a jelenbe és a jövőbe vetíthető múltból. Létezik

egy összefüggés az ily módon meghatározott erők, a jegyeik, valamint a tapasztalaton épülő képzelet között.

ELHANANI: Inspirációt jelent-e a gyűjtés folyamata? Nálad például számos fényképalbumot látni. Mennyire van közük a munkádhoz?

KEREKES: A fotóalbumok természetesen a munkámmal állnak kapcsolatban, de leginkább azokat az albumokat szeretem, melyeket jóllehet a kilakoltatottak, ill. a rokontalan elhalálozottak maradék holmijának konténeri mélyéről bányásztam ki. Vagy azokat, melyek padlásokról és pincékből kerültek a hulladékba. Amikor érdekes tárgyakra lelek, rendszerint intenzív ötletekkel ragadom őket magamhoz, de idővel nálam is feledésbe merülnek, és nem történik velük semmi. Jelenleg éppen ezektől a sorsukat többszörösen túlélt talált tárgyaktól igyekszem megszabadulni. Végül is, nálam sincs örökre szóló „értékük”. A tárgyak mulandóságával valahogy úgy van, mint magával a művészetével, én pedig azon alkotók közé tartozom, akik mindig a jelenvalóság legaktuálisabb pillanatára koncentrálnak.

ELHANANI: Miben látni a munkád lényegét? Egyes művészek „belső kényszerből” alkotnak, mások „valamit mondani akarnak” stb. Szerintem azok a munkák a legfontosabbak, amelyek az egyetemes érthetőség fokán tudnak párbeszédet serkenteni a közönség tudata és a bennük megfogalmazott ideák között. Például az itt látható *World Wide Travel* vagy pedig a *Plain Air* című tábládat nagyon érdekeseznek tartom. Milyen indítékkal készülnek az alkotásaid?

KEREKES: Az én munkáimnak is van egyfajta esztétikájuk; nem tudom. Nem vagyok szakértő. Ám számomra a pusztán az önmaguk okáért létrehozott műalkotások produkálásának egyszerűen semmi értelme nincs. Éppen ezért – elsősorban a Fluxust szem előtt tartva, amely a kezdet kezdetén hatással volt a munkámra –, az alkotásom szervesen a valósághoz kötődik. Más szóval abból ered. A valóság s a kódjai meg állandóan változnak. Ezáltal a munkáim is különböznek egymástól: mindig másmilyenek. Jóllehet csak a látásmódom logikájának egyazon „kézjegye” azonosítható valamennyiükben. Az alkotásaim belső elemeinek elrendezése, az újrafeldolgozás és az újrahasonosítás módszerével valósul meg (*Recycling Memory*). Olyképpen, hogy a konstellációjuk visszahatólag a jövőre tud reflektálni, miközben a valóság jövője sohasem úgy alakul, ahogyan azt az egyéni és a kollektív képzeletünkben szeretnénk.

ELHANANI: Ezek szerint az is lehetséges, hogy a művész valamit a jövőből is képes a jelenre rávetíteni. Ilyen értelemben különlegesen vízióerejűnek tartom a szeptember 11-ével kapcsolatos munkádat . . .

KEREKES: Vannak művészek, akik kifejezett érzékkel rendelkeznek a jövő áttételes megsejtéséhez. Ez a képesség nem azonos a látnokszággal, de mégsem a kitanulható tehetségbeli adottságok tartományába tartozik. A va-

lóság összefüggéseinek racionális látása, a komplex gondolkodásra való képesség és az intuíció vegyületéből ered. Ilyen értelemben nekem sincsenek üzenetszerűen megfejtendő vízióim, de már többször is megtörtént, hogy tulajdonképpen megmagyarázhatatlan módon a munkáimban megjelent a „jövő előreflexiója”. Persze e jelenség a művészet alapvető lényegére és szerepére vezethető vissza: a civilizáció és a kultúrák kialakulásának hajnalán például még nem léteztek betanított esztétikagyapartíók, hanem a sámán volt egy személyben a művész is. Az általad említett különleges táblaképet mindössze két héttel a szeptember 11-én történt események előtt improvizáltam, miközben a spanyolországi Zaragozába készülve, a majdan ottani realizációra tervezett installációmhoz, lézerekkel kísérleteztem. Az elutazásom előestéjén alkalmi fogadást rendeztem a műtermemben. Az estély vendégeinek persze bemutattam az új munkámat is, melyet egyikük úgy értelmezett, hogy „aki gyakran repül, végül nem mást, mint repülőket fest”.

ELHANANI: És szerinted? Miért jelenik meg a képen éppen a repülőgép motívuma?

KEREKES: A kérdésre, sajnos, nem tudok egyértelmű választ adni. Hasonló előjéről van ugyanis szó, akárcsak a *Plain Air* című ismert alkotásban, amely közvetlenül a Jugoszlávia elleni, 1999-es NATO-légiháború előtti időből ered . . .

ELHANANI: Mindkét alkotásodon ugyanazon emberi figura látható.

KEREKES: Igen. A figura a saját figurám. A *Hamis tájképek / False Landscapes* című projektem egyik programatikus fényképéről származik. Az ábra a fénykép grafikai leegyszerűsítésével jött létre. Hogy a szeptember 11-én történetekkel kapcsolatos munkámon tehát ugyancsak megjelenik, bizonyára nem tekinthető a véletlen dolgának. Zaragozában egy vendéglő mennyezetére felszerelt televíziókészülékeken láthattam nem sokkal később a New York-i és a washingtoni eseményeket. A váratlan délutáni televíziózásra az utcáról hívogatták be az embereket azzal, hogy valami szokatlan történik . . .

ELHANANI: Milyen befolyások jellemzik a jelenlegi tevékenységedet a tavaly szeptemberi terrorakció következményeinek fényében? A világban szüntelen számos szörnyűség történik. Mégis, te személyesen úgy tartod-e, hogy a Twin Towers elleni támadásnak rendkívüli jelentősége volt?

KEREKES: Bizonyosan így van, de csak a saját szubjektív látásom szögéből tudom igazából megítélni, mennyire és hogyan változtak meg az emlékezetes történések óta eltelt fél évben az életem és a pozícióm, vagy az emberi kapcsolataim általában véve. Bár Zaragozában örökre tudatomba vésődött, a direkt közvetített médiaképek különösképpen hatottak rám, a kiütköző pánikus félelem pillanata nálam egyszerűen elmaradt. Így utólag sem

tudnék már a témával művészileg mit kezdeni. A művész egyébként sem tehet sokat, nem tudja megváltoztatni a világot. Azaz bizonyos fokon csak szellemileg, ha képesnek mutatkozik kialakítani a személyes, létező és működőképes alkotói modelljét. Azt a bizonyos kis modellt, amely jóllehet nem felel meg a nagy rendszerek hatalmi központjai ízlésének, de a példák megfogalmazásának saját törvényei vannak. Ha tehát egy alkotói modell létezni képes, az már valami fontosat jelent. Mégpedig abban az összefüggő hálózatban, amelybe mindannyian beletartozunk.

ELHANANI: Érdekes, hogy éppen erre a pontra jutottál el. Tegnap, miközben Berlin központjában gyalogoltam, az abszolút személytelenség és az ismeretlenség furcsa érzése vett erőt rajtam. Mivel telefon nem volt nálam, egyszerre szükségét éreztem annak, hogy egy internet-kávézóból e-mailezzek néhány, a bolygónk különböző pontján élő barátomnak. Gyakran felteszem magamnak a kérdést, vajon valóban egybetartozunk-e mindannyian, vagy csak az egyéni energiák koncentrált összességéről van-e szó? Az energiák mindenképpen összekötnék bennünket, de olyképpen, hogy persze mindig azonosítani lehet az erővonalak kereszteződéseinek helyeit. Például a te műhelyedről azonnal fontosnak láttam tévédokumentumot készíteni, mert azonnal éreztem, hogy az összpontosított kommunikáció egy különleges helyéről van szó.

KERESKES: Hogy ez valóban így van-e, belülről tekintve nemigen tudom felmérni. Azonban nyilvánvaló, hogy a műtermemet még véletlenül sem lehetne valamiféle fényűző szalonnak nevezni. Éppen az ellenkezője mondható rá, viszont tény, hogy az utóbbi évtized során ide hozzám a jenevilág számos jelentős nemzetközi kortárs egyénisége is ellátogatott. Visszatekintve a múlt század kilencvenes éveire, mondhatom, hogy nálam jóval többen fordultak meg, mint a berlini műtermek legnagyobb többségében. A nagyvárosban élők egyébként is bezárkózva, jobbra eseménytelenül és magányosan léteznek. A műtermemben lejátszódott nagyszámú látogatások okát illetően ugyancsak nem tudnék sima válasszal szolgálni, de az emberek különféle nyomai valami módon itt maradtak; és különböző körülményekbeni helyzetekre – „telekre és nyarakra” emlékeztetnek. Egyben az eredményes vitákra és a hangulatokra, az ismeretségekre és összetűzésekre, gyakran a legkülönfélébb nyelvek bábeli zűrzavarára. Valahogy úgy van, hogy a látogatóim szerencsére sohasem érzik magukat lekötelve a munkáim megbámulásával. Többnyire nem is mutattam túl sokat, hiszen mit is látni tulajdonképpen a műtermemben. Valójában csak „elemeket”. Akárcsak egy automechanikusnál a gépalkatrészek halmazait . . . A világ pedig, amelyben élünk, összefüggő, komplex és összetett. Bár egyes tendenciák nem véletlen azt igyekeznek bizonygatni, hogy e szükségszerű felfogás helyett mindenkor fontosabb a teljesség, tehát az egész, elszigetelt

részeinél leragadni. Főképpen ott van ez így, ahol a rikító félrevezetés éktelekedik a konkrét szabadság formái helyén.

ELHANANI: Hogyan nyilvánul meg ez a gondolat az alkotásodban? Tudnál-e valamit mondani a kutyákat ábrázoló nagyméretű fotómunkádról?

KEREKES: A fényképen két azonos, szemben álló német juhászkutya látható. Meg az is világosan, hogy a Vöröskeresztnél teljesítenek szolgálatot, azaz hogy a segítség fogalmát képviselik. Másrészt, miközben ez az ismert kutyafajta különböző asszociációkra adhat okot, számomra egy gyermekkori emlék szépségét hivatottak jelenteni. A szolgálati kutyáknak egyébként eleve sok közülük van a természetellenesség fogalmához is. Például az országhatárok létezését juttatják eszünkbe. A munkámban megjelenő kutyákon persze már bizonyosképpen az is természetellenes, hogy a testükre a Vöröskereszt nemzetközi jele van felszójazva.

ELHANANI: És a *World Wide Travel* című reklámszerű tablótát hogyan kommentálnád?

KEREKES: A munkám nyersanyagára, a feliratos plexiüveglapra is, az utcán leltem rá. Az idegenforgalmi szlogen feliratához ikonográfiai elemeket kombináltam. A háttérükben pedig gyászjelentéseket látni, a vajdasági *Magyar Szó* napilap vasárnapi kiadásaiából. Az alumíniumkeretbe szerelt plexifelület tulajdonképpen egy installáció központi részét képezi. A lámpafénnyel megvilágított keret, a kiállítóterem közepén, a mennyezetről lóg le. A terem falain pedig tapétaszerűen az egy évtizeden keresztül gyűjtögetett gyászjelentések megannyija. Ezer meg ezer arc, köztük sok ismerős, az elmúlás koncepciójának egy meghatározott idejéből. Az ex-jugoszláviai Vajdaságot pedig a globális világhálózat egy végleg jelentéktelen tájának tekintik.

ELHANANI: A teljes egész és a részek viszonyáról már beszélünk. Az összefüggések értéke következtében tehát az derül ki, hogy a világ bármely pontján egy egészen más részének valóságáról új valóságkép hozható létre.

KEREKES: Persze, hiszen a különböző valóságoknak a globális hálózatban belül közvetlen és kölcsönható közük van egymáshoz. Te például a jelenleg tobzódó erőszakkal terhes Izraelben élsz, de mégiscsak közöd van Berlinhez, ahol e pillanatban beszélgetünk. Én egy természetellenesen eljelentéktelenített tájról származom, miközben nekem is közöm van Berlinhez, egyetemben Izraellel. Éppen ezért úgy tartom, hogy a napjainkban már egyáltalán nem beszélhetünk az izolált helyek létezéséről. A világ minden pontjának ugyanis kikövetkeztethető köze van egymáshoz. E realitásfelfogás a tudatállapot fokával mérhető. Akik úgy hiszik, hogy nagyobb biztonságban lehetnek, ha a kis univerzumaik feletti, úgymond ellenőrizhetőbb, azaz a jobb rálátás érdekében izolálódnak a szélesebb közegetől, nyilván illúziókban ringatják magukat. A

világ általánosan befolyásoló „nagy” realitását immár a mi egyetlen realitásunknak muszáj tekinteni, miközben érzelmileg úgy is oda tartozunk, ahová már tartozunk.

ELHANANI: Szerintem a szeptember 11-én történtek is bizonyítják, hogy világon az összefüggő dominóeffektus hálózatának korát éli. Tehát ha valami valahol történik, az ma már nemcsak az adott földrajzi térség problémáját jelenti. Hiszen itt Berlinben is érezni a valóban súlyos izraeli konfliktus hatását. Éppen ma ott hét ember esett a terror áldozatául. Ezek a tények pedig minduntalan azt a gondolatot vetik fel az emberben, hogy egy ilyenfajta helyzet bárhol a világon előállhat. Elméletileg itt is, de ugyanígy másutt is. Könnyen el lehet képzelni valakit, aki egyszerűen felszáll a földalattira, és az ártatlan utasokkal együtt felrobbantja magát. A félelmet a levegőben érezni, mintha csak egy nagy és újszerű háború készülődne, melyet a hatalmasok fenyegető szótára napról napra gerjeszteni törekszik. Az emberiségnek reagálnia kellene az erőszak minden jelére, hiszen a rossz végül is mindig csak rosszat szül.

KERESKES: Teljesen egyezem veled, miközben emlékeztetnék arra, amit a művész kis szellemi-alkotói modelljéről említettem, melynek még akkor is példaszzerű jelentése van, ha a nagy rendszerekkel szemben úgyszólván semmi esélye sincs. Ugyanakkor úgy tartom, hogy ha bármimód azonosulunk a negatív erővel, azok könnyen ránk is lecsaphatnak. Hiszen azokat éri legelőbb betegség, akik rögeszmésen foglalkoznak az egészségükkel. Az ilyenfajta erők reflexív kölcsönhatásainak törvényszerűségeiről is tudunk már egyet s más, de a makro- és mikrovilágaink sorsának kulcsa a létmeghatározó gondolati erők jövőbeni felhasználásának módjában rejlik.

JEGYZET

IRIS ELHANANI, Tel Aviv / kultúrmenedzser és nemzetközi kiállításrendező, békeharcos. A *Milestones for Peace* című jelképes internacionális kiállítási projektumába eddig több mint négyszáz művész kapcsolódott be a világ minden tájáról. A nagy sikerű projektum tavaly a 49. Velencei Biennálé keretében is bemutatásra került. Legutóbb pedig, ugyancsak 2001 decemberében, az Aacheni Dóm Kincstárában.

www.creatingpeace.org

KERESKES LÁSZLÓ, (48) / 1988 óta Berlinben élő vajdasági nemzetközi művész. A munkája néhány szempontjára vonatkozó értesítések az interneten tekinthetők meg a beszélgetés során említett *Hamis tájképek / False Landscapes* című projektumra vonatkozó információkkal egyetemben.

www.geocities.com/laszlokerekkes

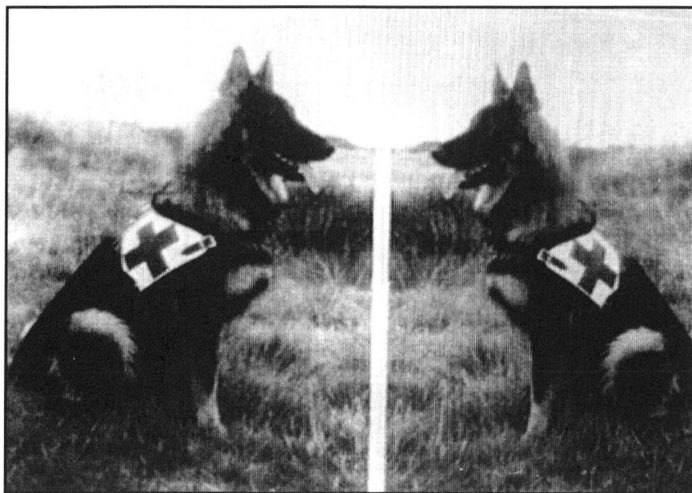
Plain Air

1999 (február) / kombinált technika / akril / falemez / beépített óraszerkezettel ellátva / 70x100 cm

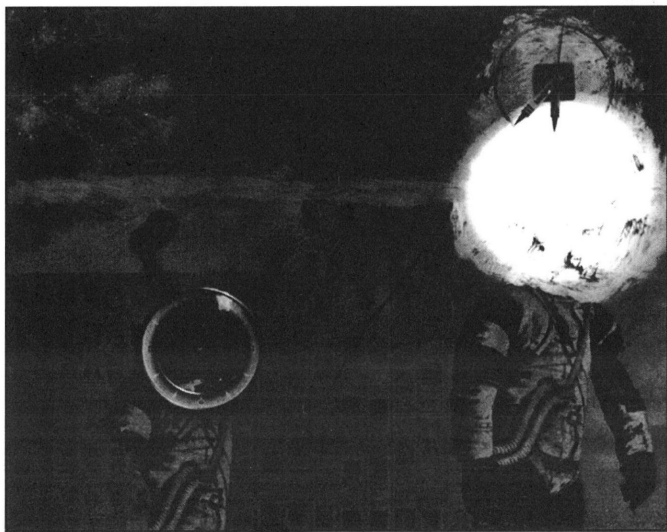
Plain Air 2

2001 (augusztus) / kombinált technika / akril / farostlemez / beépített lézerdiodával ellátva / 102x84 cm

Motívum a Hamis tájképek albumából

1999 / Digitálisan feldolgozott fénykép vöröskeresztes kutyákkal / Variáns

World Wide Travel

1998 / kombinált technika / akril / plexi-üveglap / installációs elem /
beépített óraszerkezettel ellátva / alpméret: 88x96 cm

AZ OLVASÓ VÉRE

V A R G A I S T V Á N

Már eddig magyarul megjelent műveiből is „kiolvasható”, hogy Michel Tournier az elvont gondolatok világa, a filozófia irányából közelíti meg a szépirodalmat. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy könyvei mintegy szemléltetik a filozófiai gondolatot (tételregények egy fajtája), de valahol, legmélyebben igenis ott bújnak meg a filozófia tanulmányozásakor adszorbeált gondolatok, de ugyanakkor Michel Tournier nagyon is tudatos alkotó, aki tisztában van azzal, hogy az „olvasó alkotói szabadságát nem szabad hogy csábítsa írói okvetetlenkedés. Mert az üzenet felfedezése, az értelmezés az olvasó hatásköre”. A francia író mindig számít az olvasó közreműködésére, ahogyan azt világosan kifejezi könyvének bevezetőjében, amely címe egyben a kis gyűjteményes kötet címadója is egyben. Michel Tournier tehát sokat olvasó író azzal, hogy érdeklődési köre nemcsak filozófiai műveket ölel fel, hanem kiterjed szépirodalmi művekre is. Úgy tűnik, szívesen olvassa más írók műveit, mindig tanul belőlük valamit, amit aztán saját műveinek írásakor kamatoztat. Ebben az esszékötetben csak szépirodalmi művekkel foglalkozik, számára létezik még a tényirodalom (például emlékiratok), de ennek vizsgálata, úgy tűnik, nem érdekli. Mint aztán olvasás közben kiderül, ez az irodalmi bolyongás Michel Tournier vezetésével izgalmas utazás. Nem fedeztet fel velünk új alkotásokat, helyette egyéni és sajátos észrevételeit közli rendkívüli tömörséggel már klasszikussá vált alkotásokról, úgyhogy a már régóta ismert egyszeriben egy merőben új oldalát láttatja velünk. A mű olyanná válik, mint egy sokoldalú drágakő, amelynek egyik eddig megvilágítatlan töréspontjára vetít fénynyalábot Michel Tournier, és ezzel mintegy utal arra, hogy az igazi mesterművek valójában örök értékű drágakövek.

A művekről írt esszéket a szerző *A vámpír röpte* (Bp., 2001) című kötetében az illető művek keletkezésének sorrendjében közli azzal, hogy összesen tizenöt írást tartalmazó könyvecske kerekedett ki belőle. Ebből a szempontból nézve a kivételt az utolsó esszé jelenti (*Kant és az irodalomkritika*), amely egyéb miatt is elüt a többi írástól. Egyébként a tárgyalt művek sorrendje valójában időrendi, vagy ahogyan a könyv alcímében áll: a Trisztántól Günter Grassig. A tanulmányozott alkotók és művek mondhatni két nyelvterületről származnak: az író anyanyelvén, azaz franciául és németül íródtak. Michel Tournier a német filozófia és irodalom szerelmese (némi túlzással szólva), gondoljunk csak *A Rémkirályra*.

Első írása (*Trisztán és Izolda*) egészen a mítoszok világába kanyarodik vissza. A végzetes kimenetelű történet számára „annyira vegyészeti románc, mint amennyire szerelmi történet”. Értelmezésében a mítosz nem más, mint a lázadás kifejezésének egy formája „államérdek” ellen, vagy ahogyan tömören kimondja: „Akárhogy is, a nagy mítoszok azért vannak, hogy a fojtó szervezetség ellen lázadásra sarkalljanak. Trisztán és Izolda meghökkentő paradoxona, hogy ők is a házastársi hűség ellen lázadnak, csakhogy nem a szabadság, hanem egy mélyebb, tartósabb hűség, a végzetes szenvedély nevében.”

Ezen rövid kirándulás után a mítosz világába, a szerző azonnal a 18. századba kanyarodik, és útja napjaink irodalmáig vezet. A címben szinte mindig egy író neve és annak egy műve szerepel, és ez szemlélteti Michel Tournier megközelítési módját is: az író egy művén keresztül próbálja meg jellemezni. Így van ez Goethe esetében is, akinek nevéhez *Vonzások és választások* („nincs ennél szebb regénycím”) című alkotását csatolja. Véleménye szerint „sokgyökerű, összetett és érdekesítő könyv”. Miután felvázolja keletkezésének történetét, cselekményét, igyekszik kimutatni összetevőit. Számára ez a regény társadalomrajz, szerelmi regény, a klasszicizmus és a romantika keveredése. Egy olyan „hibrid regényvállalkozás”, amelyben Goethe igyekszik összevonnai a szépirodalmat és az egzakt tudományokat, vagy ahogyan a francia író a maga olvasatában állítja: „Mert ez bizony a kémia regénye . . . a természet vált pengét a civilizációval”. A természettudományos ismeretanyag és törvényszerűségei Michel Tournier más, itt olvasható esszéjébe is betörnek. Ez műértelmezésének egyik ismerve, valamilyenfajta utalás az univerzális regényre. Egy másik német alkotó, Hermann Hesse esetében a szerző az *Üvegöngyjátékra* összpontosít. A bevezető részben röviden elbeszéli Hesse életútját, felsorolja alkotásait azok megjelenési sorrendjében, később idéz Hesse nyilatkozataiból, foglalkoztatja közéleti szereplése, viszonyulása a világeseményekhez. Tournier úgymond igazat ad Hessének, amikor az kivonult a társadalomból, mert az „író remetesége is vallásos elhivatottság, csöppet sem meddő vagy önző”. Az írás második része foglalkozik Hesse főművével, amelyben a szerző értelme-

zésében a „történelmi és a tudományos-fantasztikus regényt gyúrja egybe”. Izgalmas Tournier azon gondolatsora, amelyben kifejti véleményét, miszerint Hesse tulajdonképpen Leibniz régi óhaját igyekezett realizálni könyvében... Mert Leibniz terve az volt, hogy egy olyan nyelvet keressen, amely a „matematikai műveletek érvényét kiterjeszthetné a tudomány minden területére, sőt a művészi alkotásra is”. Tehát hasonló jelenséggel állunk szemben, mint Goethe fent idézett művében: a szépirodalom és a természettudomány összefüggését véli felfedezni a francia író. Merőben újszerű azon észrevétele, hogy az *Üveggyöngyjáték* és Kafka művei között hasonlóságok állnak fenn azzal, hogy Kafka hősei be akarnak hatolni egy olyan körbe, amely Hesse művében létezik, míg Hesse főhőse életével fizet azért, hogy elhagyja e kört. Valóban újszerű, különös párhuzam.

Tourniernek megvan a saját véleménye Thomas Mannról is. Igaz, hogy ez csak részben eredeti. Róla az a véleménye, hogy „hattyúdalokat” írt: a „Buddenbrook ház a kereskedődinasztia, A varázshegy az európai nagypolgárság, a Doktor Faustus pedig Németország hattyúdala... Thomas Mann-nak szinte teljes munkássága egy bizonyos társadalom sírfeliratának tekinthető”. Van azonban még egy észrevétele, amely talán még nagyobb figyelmet érdemel: Thomas Mann ugyanis írásaiban arra utal, hogy, Tournier szavaival „a művész az örült és a bűnöző édestestvére. Csakhogy a művészt egyvalami elválasztja az örülttől meg a bűnözőtől: az alkotása, mert az örült meg a bűnöző nem alkot”. A vizsgálódó francia író egy mondatban kísérli meg kifejezni Thomas Mann munkásságának lényegét, bár tudja, hogy ez természetesen „hívásos dolog”:... lényegében tűnődés e különbség, azaz önmaga felett. A különbség szóval a fentiekben idézett gondolatra utal a művésztől, az örültől és a bűnözőről. Tagadhatatlan, hogy ez az egymondatos rövid jellemzés szerves része Thomas Mann munkásságának, de lehetne még néhányat kimondani, amelyek szintén érvényesek lennének. Válgják Tournier dicséretére, hogy ezzel tisztában van, és ezt ki is mondja. Következő írásában Thomas Mann fiának, Klausnak sorsával foglalkozik. „Amíg csak élt, Thomas Mann fia maradt”, mondja ki azonnal, amivel arra utal, hogy apja árnyéka valósággal agyonnyomta fiát. Az írás érdekessége és értéke Golo Mann 1973-ban Tournierhez írt levele, amely Klaus Mann *Mephisto* című regényének főhősére vonatkozik. Mert a *Mephisto* a francia író számára „mesteri művészportré”, amelyet épp az ő tanácsára fordítanak le és adják ki franciául. Az írás végén említést tesz arról, hogy a műnek elkészült a filmváltozata a „magyar Szabó István” rendezésében, azzal, hogy magát a filmet nem minősíti. A modern német próza vizsgálatát a szerző Günter Grass-szal „és az ő bádogdobjával” zárja le. Röviden felvázolja Grass életútját, említett művét világsikernek tartja, „bár távlatosan már megfontoltabb az ítékezés”. Tournier felismeri, hogy a „regény mélyen gyökerezik a

hazai földben, és a mitologizálás-szublímálás merőben idegen tőle”. Immár műfajelméleti területre teszi át vizsgálódásait (mint a továbbiakban ezt más írók és művek esetében kimutatjuk), amikor kitér Grass fantasztkumának elemzésére („tündéri, mágikus elem”). Szerinte Grass valamilyen „rút fantasztkumot” teremtett meg, a regény nagy újítása ez, mert a „lapos – sőt porban kúszó – realizmus és a fekete tündérvjáték káprázatosan robbanékony elegye”.

A kötet tartalmaz két remek arcképet is: az egyikben Germaine Necker de Stael, a másikon Émile Zola. Az előbbi egy erős, különös jellemű, korára igen jellemző nő rövid életútja számos anekdotikus elemmel tarkítva, akiről „megfestője” valójában sokat tud. Végső jellemzése de Staelről elgondolkoztató: „Elementáris személyiség, aki mindenestől a jelenben él, a múlttal, a jövővel nemigen törődik . . . telhetetlen, a kielégülés derűje soha nem jut neki osztályrészül.” Elgondolkoztató ez a megállapítás azért, mert a jellemzés megegyezik Milan Kundera a mai fiatalságról kimondott jellemzésével (csak a jelenben élni, Kundera szerint ez a jelszava), úgyhogy de Stael a maga módján korunk egy szellemi előfutárának tekinthető talán. Émile Zoláról Tournier abból az alkalomból ír, hogy kiadták annak fényképeit, azaz csak töredékét, mivel Zola majd háromezer negatívot hagyott maga után. Tournier szerint Zola összehasonlíthatatlanul nagyobb író volt, mint fényképész, bár a fényképezés szenvedélyévé vált. Ahogyan a szerző mondja: „a fotográfia elsorangú mesterembere lett” csak, nem létezik Zola az alkotóművész fényképész. Felvelelei nem kutakodnak, a „fotográfia számára a rögzítés és a megőrzés jámbor eszköze, pillantás és emlékezet”. Tehát ez az írás nem más, mint portré Émile Zoláról, a fotográfusról.

A kötet legizgalmasabb (azaz újszerű elképzeléseket tartalmazó) és legeredetibb írásai azok, amelyek egy-egy alkotás műfaji vizsgálódásával foglalkoznak. Ezek mind a francia irodalomból származnak. Egyik esszéjében Tournier Perrault osztályozását mérlegeli a rövid történet három válfajáról. Perrault szerint a „titkon nevelő a mese, a valóságyszerűségével ígérő novella és a tanulságot hordozó rege”. Tournier szerint ez az osztályozás még ma is érvényes azzal, hogy az ő kiegészítésében a „novella hű a valósághoz, a rege oktatás, a novella brutális sötétje és a rege kristályos áttetszősége között helyezkedik el a mese”. A szerző itt-ott fogalmi zavarokkal küzd, ami az esztétikai kategóriákat illeti, írása egyértelműen nem tudományos dolgozat, inkább alkotói ráérzés, kísérlet a tudományosat írói megfogalmazással körüljárni. Amikor Stendhal *Vörös és feketéjét* vizsgálja (benne Julien Sorel Tournier szerint Byron alteregója – egy újabb merész megállapítás), akkor egy új regénytípust vél felfedezni: „A regényhősnek és környezetének szöges ellentéte jól körvonalaz egy regénytípust, szembesülésregényt, amelynek párja az ellentétes logikájú fejlődésregény”. Julien Sorel a regény folyamán nem változik, marad, aki volt,

mert egyszerűen nevelhetetlen, a szembesülésregény pedig tulajdonképpen nevelhetetlenségregény. Tournier szerint például Cervantes *Don Quijotéje* is remek példája a szembesülésregénynek. A szerző ezen felfedezése természetesen bőven ad lehetőséget a vitára, de kétségtelen, hogy némi igazság rejlik észrevételében, viszont a szembesülésregény, mint regénytípus, enyhén szólva, megkérdőjelezhető. Amikor pedig Balzac *Goriot apóját* tanulmányozza, akkor Tournier egy újabb regénytípust vél felfedezni: a zoológiai regényt. A kulcsot ehhez az értelmezéshez az adja a kezébe, hogy Balzac a *Goriot apót* egy zoológusnak ajánlotta, és ez szerinte nem volt véletlen, mert „ez a regény a zoológiai, az állatkert fogalomkörét az emberre viszi át... a hősök egyszerre emberek és állatok... emberállattan”. Mert Tournier tisztában van azzal, hogy az emberi jellem két körülmény függvénye: az öröklött tulajdonságoké és a szerzett társadalmi tapasztalatoké. Úgy véli, Balzac e regényének hőseit csak az előbbiek irányítják, ők csak a gének termékei. Tetteik nem a választás eredményei, hanem a belső kényszeré, bár Balzac sok más hősenél a választás lehetősége adott, mert Tournier hisz a környezet jellemformáló erejében: „Vagyis az öröklődés és a környezet viszonyáról nem adunk hamis képet azzal, ha kijelentjük, hogy a személyiség kibontakozása a környezet térnyerése, az alkotottnak az adottal, a szabadságnak a végzetel szemben.” Ez a megállapítás rendjén van, de annál jobban támadható a szerző végső következtetése, miszerint Balzac *Emberi színjátéka* zseniális „regényes” szemléltetése e tételnek. Tovább lépve Flaubert *Bovarynéját* olvasva Tournier arra jön rá, hogy az nem igazán realista mű („ez a regény nem pincebogarak története egy rovartanász tollából”), hanem mélységek húzódnak meg mögötte: a romantika jellemzői. Szenvedélyek, a tudomány és a technika vívmányaival szemben érzett rögeszmés ellenszenv és egyéb jellegzetességek Tournier szerint a romantika ismérvei („a felszíni realizmus alól megint kilóg a lólába”). Tournier a realizmus kanonizált előfutárából romantikus író akar faragni, mert értelmezésében Flaubert-nek igaza volt, amikor hősnőjével azonosította magát, ő is „lángoló, misztikus, a végtelen nagyságban szerelmes lélek” volt. Leplezetlen az elismerés, amely Tournier Sartre-ról szóló írásából árad felénk, amely egyébként a kötet legterjedelmesebb írása. Ezt többször nyíltan kimondja: „Sartre-nál nincs számomra fontosabb ember a földtekén... nincs szerző, aki közelebb állna hozzám, akit jobban ismernék”. Talán azért, mert Sartre is a filozófia felől közeledett az irodalomhoz, aki a „XX. század önmagáért való óriása, legjellegzetesebb tanúja, gondolkodója, írója lett”. A dicsérő mondatokat az utolsó koronázza meg: „A XX. századi francia eszmetörténetben első helyen illeti említés.” Mindezt Sartre műveinek és hőseinek elemzésével igyekszik bizonyítani. Ez az írás részben a filozófia tartományába tolódik el, a kötet záróírása (*Kant és az irodalomkritika*) pedig már abban mozog. Ez talán a kötet egyedüli

tisztán elméleti írása. Mindenesetre itt is akadnak „gyakorlatias” mozzanatok, például a kétféle irodalomkritika létezéséről szóló részlet.

Ez a könyv azonban nemcsak műelemzés és műkritika, ahogyan alcíme szól, hanem sok szempontból vallomás az írásról és az író-olvasó kapcsolatáról is. Ami az előbbi témát illeti, Tournier a tudatosan alkotó írók közé sorolja magát (ezeket az írócéh tagjainak nevezi), őt a „vérbeli kézműves tisztessége és szakmai lelkiismerete fűti”: jó „árut” akar kezéből kiadni, „ha a publikálás szóba se jönne, egy betűt le nem írnék”, mondja ki kereken. Ő és író társai „bonyolultan és ingatagon vagy éppenséggel csalárdul viszonyul a valósághoz”, ezzel kapcsolatban idézi Jean Cocteau szavait: „Hazugság vagyok, de mindig igazat mondok.” Nemhiába mondta Flaubert, hogy „Bovaryné én vagyok”, Tournier szerint ez a kijelentés összegezi a regény esztétikáját. Véleménye szerint minden író a magánéletéből veszi regényanyagát, és azt vagy nyersen ömleszti az olvasó elé, vagy a felismerhetetlenségig átalakítja. „A filozófus, a történész vagy éppenséggel a festő áthatolhatatlan válaszfalat húzhat a munkássága és az élete közé. Nem így a költő meg a regényíró. Ők a személyükkel szavatolnak, kiadják arcukat, szerelmeiket, adóbevállásukat. Innen az óhatatlan ferdítések, színjátékok.” Ez az idézet Tournier legbensőbb vallomása az írásról, mint alkotási folyamatról. Tehát ő is arra a végső megállapításra jut, hogy a regénybeli valóság nem egyezik meg a valós valósággal, annak csak egy lehetséges változata, maga a regény pedig egy csodálatos illúzió, amelynek befogadása az író partnerének úgymond feladata. Az író partnere pedig az olvasó. S ezzel már áttértünk az író-olvasó kapcsolat témájára. „Mindig oda lyukadunk ki, hogy az olvasó az írónak nélkülözhetetlen munkatársa”, vallja be Tournier. Így aztán a könyvnek tulajdonképpen annyi megteremtője van, ahány olvasója, mert a „megírt könyv, míg olvasatlan, nem született meg egészen”. A könyvet vámpírnak tekinti, amely az olvasó véreből él. Innen a kötet címe. A könyv szerinte így aztán két dolog eredménye: egyrészt az író szándéka, másrészt az olvasó olvasáskor kialakult látomása szüli meg. Épp ezért a szépirodalom alkotó jellegű: az olvasó alkotja meg a maga módján, vagy ahogyan a szerző leszögezi: az olvasó a „maga olvasatának invencióival gazdagítja a regényeket”. Tournier tovább lép a recepciót vizsgálva, és metaforikusan állapítja meg, hogy „egy könyv annál értékesebb irodalmilag, minél feldogabb és termékenyebb a násza az olvasóval”. A recepció folyamán két folyamat zajlik le: az olvasó először is azonosul a szereplőkkel, majd a könyvön át közvetített érzelmek, ahogyan Tournier mondja, „nemesítően hatnak rá”. Épp ezért: „a műremek ismerve: olvasóját részlelteti az alkotás örömeiben”. Végeredményben tehát az olvasó olvasata teszi zseniálissá annak szerzőjét. Ezzel a végső megállapítással zárta le Tournier könyvének előszavát, és nyújtotta át könyvét az olvasónak. Mert könyvét a kölcsönihlet reményében írta.

A könyv franciául 1981-ben jelent meg, de vagy húsz évvel később is rendkívül izgalmasnak, frissnek és értékesnek hat. Magyar kiadása érdemes vállalkozás volt. Tournier kritikusként is megállja helyét. Elemző-megkülönböztető írásai az előző korok műveinek mélységes tiszteletén alapul, stílusa olvasmányos, élvezetes, nyelvezete egyértelmű. Egyes megállapításával vitakozhatunk (itt elsősorban sajátos műfajelméleti észrevételeire gondolunk), de még azokat is végeredményben elfogadhatjuk azzal a kikötéssel, hogy a jelenségeket úgy is lehet látni és értelmezni, mint ahogyan azt Tournier tette. A könyvet átítatja a szépirodalom jellemformáló hatásába, a regényírás értelmébe vetett hit. Legyen ez a szerény írás tanújele annak, hogy könyve (a vámpír) újabb „áldozatra” talált e sorok írójában. Reméljük, hogy annak vérével feltöltve röptét folytatja és újabb olvasókra lel.

IRODALMI MÚZEUM

MALI IDJOSI SZOMORU DÉLUTÁN

CSÉPE IMRE

Sulyos, nyomasztó csend nehezedett a falura, mint egy mérlegelhetetlen bánat s megfeküdte a sziveket. A nap szomoruan sütött s fáradt sugarai csekély meleget kevertek a fátyolos délutánba. A főuccán megszámlálhatatlan tömeg sodródott az állomás felé, mint egy egybeolvadt szeretet, kiknek szive egyet és egyéert dobban. Az ajkak elcsöndesültek és helyettük a könnyek beszéltek, melyek nagy csöppekben gurultak végig a fájdalom szántott arcokon, mintha végtelen horizontban kikiáltott jajok, elsiratott bánatok gyötrő fájdalma, elvesztett remények, egybetalált gyászmenete lenne, oly lassu, utolsó utra lépő halálos bágyadsággal haladt a tömeg. A mellre hajtott fejek, befelé néző sötét szemek s csikos arcokon ott ült a parancsra váró átok és az elvesztett remény halálos fájdalma. Könnyes zsebkendők úgy lebegtek a kezekben mint egy súlyedő hajóról a segítség-hívás. A tömeg között visszanyelt sirást titkoló fiatal pap haladt erőltetett kedvvel, de szívének minden fájdalomával az arcán. A nép gyermeke, a nép öröme, kedélye, a kihamvadó katolikus vallás ujjá élesztője. Ő. És most élő halottja, elvesztett öröme, bánattá vált kedélye és kimoszhatatlan emléke lett. Elfeledhetetlen, kimoszhatatlan az emberi szivekből az Ő Krisztusi működése, mintha maga az a szomorú délutáni nap véste volna kikophatatlan bevéséssel a szivekbe, hogy mindegyiket megpecsételte az élet nagy ajándékának emlékével, hogy mindegyiknek szívében éljen emléke s annak a délutánnak is melyen elment tőlünk annak a különös délutánnak melyen a nép az örömet, védszentjét, hangulatát, jókedvét és megnyugtató hitét élő halottként temette. Leirhatatlan, kifejezhetetlen az a szomorú délután mikor látni kellett azt, hogy akit legjobban szerettünk ki atyai védelemmel terjesztette ki karját megrémült nyájfal felett, bármily bajba esett, és most elragadta tőlünk az irigy messzeség. Sándor János! Istenem tégy csodát add

vissz nekünk őt. Hogy irjam le, hogy fejezzem ki azoknak kik nem látták annak a délutánnak a történetét. Hogy tudjam leírni annak a percnak hangulatát mikor a Novisád felől bedübörgő vonat magával ragadta a nép szívét, a nép szeretetét. Akaratlanul a Szentírás szava és története jutott eszembe mikor a lomha lokomotív bedübörgött az állomásra és a halálos veszélyekke mit sem törődő tömeg körül fogta szeretet lelkipásztorát, egymást gázolva csak azért, hogy ruhája szegélyét megérintse mint hajdan Krisztusét mikor az inaszakadtat- és a bélpoklosokat gyógyította. Mikor fellépett a vonat lépcsőjére a könnyes zsebkendők egy utolsó Istenhozáddal lebbentek meg a levegőben mint ezer színű sisszahívás és a visszanyelt sirástól keserű ajkak egy jajos „Meglátunk e valahát” halattak amely összekeveredve az indulás füttyével úgy terült szét a falu felett mint egy kétségbeesett magára maradt halálos jajkiáltás, melyet elnyel a fültelen pusztaság. Leírhatatlan az az érzés amit éreztünk mikor a vonat elment. A közelgő est mint egy mindent befödő végtelen gyász terült a falura ami az arcokat még sötétebbé tette. A könnyek zsilipje örök időre feltárult átengedéssel nyílt félre a zuhogó könnyek elől és itt ennél a záporral felérő könnyeknél és az egybe torlóddó tengerré vált fájdalomnál mely ellen bármely reményt kecsgetető szósem tud gát lenni, megint a szentírás szavai jutnak eszembe: A jeruzsálemi siránkozó asszonyok és Jézus. Ne sirassatok engem sirassátok magatokat és fiaitokat. És itt igen nagy helyet engedek Krisztus igazságos igéjének, kit az ellenségei feszítettek Golgotára mint a Jugoszláviai kerékpáros kongresszisták utmutató csillagát: Sándor Jánost a volt mali-idjosi káplány az élet nagy ajándékát, akit soha el nem feledünk.

Heti Híradó. Topolya, 1939. február 5., 4. p.

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

VÁLTOZATOK FÖLTÁMADÁSRA ÉS TÚLÉLÉSRE

– avagy „*mítoszokat kevertem a Bibliával, és mindkettőt a hétköznapjaimmal*”

Orbán Ottó: *Ostromgyűrűben*. Versek. Magvető, Budapest, 2002

Ha jelenünk/közeljövőnk irodalomtörténet-írása az Orbán-lírának a század-, illetve ezredforduló magyar líratörténetében betöltött, lényeges szerepét nemcsak tanulmányok, könyvkritikák szintjén konstatálja, hanem például e líra monografikus feldolgozására is rászánja magát, nemcsak azt kell majd megállapítania, hogy Orbán Ottó költészete a magyar későmodern líra egyik megkerülhetetlen, fontos fejezete s hogy – különösen most lezárult, kései szakasza – a század-, illetve ezredforduló lírakánonjának egyik hangsúlyos szólámát alkotja, hanem azt is, hogy a költői pálya alakulásrajzán belül a szerző három utolsó verseskötete (*Hallod-e te sötét árnyék*, 1996; *Lakik a házunkban egy költő*, 1999; *Ostromgyűrűben*, 2002) külön egységet, szakaszt, költői korszakot jelent. Nemcsak amiatt, mert a költői pályát lezáró mindhárom verseskötet a kései Orbán-líra antológiadarabjait adja hozzá e költészet előbbi időbeli szakaszainak szellemi hozadékához (l. a *Hallod-e te sötét árnyék* című kötetben a *Hatvanadik évére*, a *Cantio optima*, az *N. N. Á. az égben* című verseket s a *Shakespeare-ből* című ciklus költeményeit, továbbá a *Lakik a házunkban egy költő* című kötet címadó versét, a Hrabalt idéző, *Táncóra kezdő halandóknak*, *A szó meghal kassák kirepül*, *A bölcsesség korába érve*, a *Fürdés*, a *Vojtina recepciõesztétikája*, a *Mi van Schubert dalában*, a *Sirató*, a *Holtak*

szellemével társalog című költeményeket), hanem amiatt is, mert összefüggéseik, egybehangzásaik részben nyomatékosítják, részben átrajzolják e líra egészének vonulatait, meghatározó vonásait. Azaz: Orbán lírájának hangsúlyai e három utolsó kötetben valamelyest átrendeződnek, az állandóan finoman megmutatja magát a változó.

E költészet egyik ilyen állandónak tételezett, kezdettől meglevő, a mai lírai kánonon belül rendhagyónak tűnő vonása a leplezetlen önéletrajziság. „A legújabb kritikusi nemzedék néhány tagja például úgy beszél arról, hogy én életrajzi költő vagyok, hogy szinte érezni azt a riadalmat és undort, amit akkor érez az ember, ha egy svábbogarat tart a kezében” – vallotta a költő Peer Krisztiánnak egy interjúszövegben (*Ragaszkodás a mesterséghez*. Peer Krisztián beszélget Orbán Ottóval. Könyvpiac, 2000. 3. sz., 6. l.). Míg ezt az ívet a pálya korábbi szakaszaiban/köteteiben az árvaság, a háború, az üldöztetés tematizálása teljesítette ki, a három utolsó verseskötet az életvilág részleteinek, nüanszainak módosulása következtében, az új életepizódok eredményeképpen a hangsúlyokat mindinkább az öregség, a betegség, a halál témaváltozataira helyezi át, nem feledve és nem kerülve meg a gyermekkor, az ifjúság, a múlt s a jelen eddig hangsúlyos tematikus területeit sem. A *Hallod-e te sötét árnyék* című kötetben mindez ily módon szintetizálódik: „Voltak valaha az élet, az édes, / a kezdet méze, a téboly, az ostrom, / a tigris test, a gyönyörre éhes – / a bujaság klastroma most rom . . .” (*Hatvanadik évére*), a *Lakik a házunkban egy költő* címűben pedig a „párzó párdúc-emberpár”-t új útítársaik váltják fel: „egy hallgatag, aszalt szilva arcú, cserzett bőrű, szíjas indián, az öregség, / és a bomló test szagába burkolódzó, láthatatlan szellem, a halál” (*Romantikus festő képe: Kiűzetés a Paradicsomból*). Az utolsó kötet is az ifjúság tigris-metáforájával indul, már-már ódaian („Tigris, tigris, ifjúság . . .” – *A tigris*), ám már a következő költeményben az öregedés metaforájaként a denevérember ad jelt magáról, s a „rákmenetben hátrál az élet” kijelentés a megsejtett, közelgő halál képeit vetíti előre (*A denevérember*).

Az Ostromgyűrűben című, legújabb kötet középpontjában két versciklus áll (a *Tudósítás a kés alól – változatok a föltámadásra* és az *Ostromgyűrűben – változatok a túlélésre*). Mivel az Orbán-lírában az önéletrajzi vonulatnak kezdettől fogva kitüntetett szerepe van, nem véletlen, hogy az életvilágban beállt új mozzanatok, módosulások tematikusan, közvetlenül is beépülnek a versekbe. A költő „civil” életében beállt új fordulatot az az életepizód képezi, hogy sokévi betegség után olyan műtétre (sőt, többre is) került sor, amelyek (ideiglenes) gyógyulást, a négy fal közé zárt, sok évi mozdulatlanságot követően az életbe – az élet tereibe – való visszatérést, a kényszerű izoláltságból való kiszabadulást – miként a két versciklus alcíme is jelzi: a *föltámadást*, a *túlélést* – jelentették. (Orbán publicisztikájában a technika csodájaként a koponyájába

épített „csip” felemlítése s az „agyafúrt költő” ironikus metaforája által valamelyest meg is teremti ezen életrajzi fordulat mítoszt.) E két iker-ciklus ugyanakkor szinte iskolapéldája annak, amit e líra egészének tapasztalata is alátámaszt: hogy az önéletrajziség Orbán lírájában nem szó szerint veendő önéletrajziséget, nem csupán az élettényeknek való megfeleltethetőség pusztá tényét jelenti. Orbán az előbbieken idézett interjú szövegének folytatásaként arról beszél, hogy verseiben az életrajziség „éppen a távolságtartás, az elidegenítés eszköze”. A *Tudósítás a kés alól* című versciklusban e távolságtartás, elidegenítés leglátványosabb költői eszköze a mitologizáló hajlam. A mindennapi önéletrajzi mozzanatokra ugyanis kultúrhistoriai allúziókként, analógiákként Kírké, Kalüpszó, Hádész, Akhilleusz, Agamemnón, Homérosz, Zeusz, Héra, Sziszüphosz sorsképletei, Trója és Olümposz stb. mitológiai részletei kopfrozódnak, íródnak rá, minek következtében a közvetlennek tűnő önéletrajziség mitologizálódik – általánosul, egyetemes emberi/kultúranropológiai dimenziókba fut ki. E költészet szintén hangsúlyos reflektáltsága révén a magán-életkór mozzanatai ezen általánosítási és egyetemesítési folyamat következtében olyan filozofikus, kontemplatív, axiómaszerű – és minden esetleges illúziót eloszlató önironikus – felismerésekbe torkollnak, miszerint a gyógyulás nem több, mint „haladék”, melyet a lírai én a csúcstechnikától kapott, másodszori megszületés (l.: *föltámadás*), másodszor megszületni pedig „azért jó, mert érett fejfel látjuk a teremtést: / minden csiricsáré, mint a vursliban vagy a *fauve*-ok festményein . . .” Az orbáni önironia tarol a magán-életkór legújabb létélményét reflektáló önmetaforákban is: a lírai én, aki „a világvége durdefektje, / a költészet szívrepesztő, fekete pátosza” volt, most verset cirpel, „hejehujázó, nyári tücsök a fűben”, „a belé ültetett varázsdobozból / az ifjúság és egészség fehér galambjait bűvészkedi elő”, s Odüsszeusz képében/szerepében „egy véget nem érni akaró, görög szappanopera daliás megasztárjaként” jeleníti meg önmagát.

A másik versciklus (*Ostromgyűrűben – változatok a túlélésre*) eltekint a magán-életkór mitikus átlényegítésétől, ám az (ön)ironia itt is megteszi a maga elidegenítő, távolító hatását. E versciklus a „hatvan fölött”, az öregség, öregedés, a halál témaköreit helyezi előtérbe, ám oly módon, hogy a mégélt életnek, a halálba, elmúlásba tartó, egyre torzabb részletekkel telítődő létnek nemcsak magándimenziói vannak. A lírai én egyben egy „törpe korszak”, egy „javíthatatlan világ” része, belakója is – mint ahogyan az *ostromgyűrűben* is egyszerre foglalja magában a (történelmi) ostrom s a betegség mint az egyént bekerítő erő, ördögi kör jelentésváltozatait. Orbán Ottónak ugyanis korunkról – közelmúltunkról s jelenünkről – köztudottan elítélő véleménye van. A „ha nem ma élek, már rég nem élnék” felismerésén túl az alig lezárult huszadik századot technikai vívmányai ellenére (vagy épp ezekkel együtt) rossznak,

becsvágyónak tartja, oly kornak, mely „bármely szörnyettre kész, de e közben szépnak is kívánja láttatni magát”, mely szőnyegbombázást, napalmot, gombafelhőt hozott. A minősítések az előbbi két kötetből valók. A legújabb verseskötet *Tudósítás a kés alól* című versciklusából az is kitűnik, hogy a címbeli kés nemcsak a műtét indexe, hanem a háborús gyilkolás eszköze/metaforája is – miként a megélt élet sem csupán önéletrajz, hanem egyben Franco tábornok, Hitler, Sztálin, Varsó, Kína, Japán, a tengerészkatona közös sírjának, a tömeges víz-, gáz- és tűzhalál, a „napalmmal megszórt erdő fekete-fehér füstjé”-nek kora is, jelezvén, hogy Orbán lírájának ilyen jellegű részleteiben az önéletrajzi vonulat emblematikusan funkcionál. (Az Orbán-lírában tartósan meglevő, ezen korkritika-részletek révén tartják a költőt egyes kritikusai Petrihez hasonlóan korának kérdéseire szenvedélyesen reagáló, „politikus” költőnek.) A magán-életkör ugyanakkor nemcsak a történelmi diskurzus része, hanem a költészet világától (diskurzusától) is elválaszthatatlan. Az Orbán-líra önreflexiójában élet és költészet mindig is szorosan összetartozott. Az *Ostromgyűrűben* című kötet legalább olyan mértékben szól a költészetről, a versről, a mesterségről, mint a betegségről, a gyógyulásról, az öregségről, a halálról, a korról. E legújabb versek értelmében a költészet „a koponyánkba férő végtelen”, „a föl nem fogható furfangos fölfogása”, varázslás – s persze, az ironia alulstilizáló hatásának eredményeképp „szánalmas hazugság” is, mely „nem hajt anyagi hasznot” s nem más, mint egy foglalkozásszerű túlélő elegyes életműve.

A két központi versciklus 15-15 rímtelen, szakaszolás nélküli, egy tömbből faragott szonettje egyrészt a *Hallod-e te sötét árnyék* című kötet *Shakespeare-ből* című versciklusának hasonló költői eljárását, gyakorlatát idézi fel, másrészt arra utal, hogy e lírában bármiről (gyermekkorról, múlttól, betegségről, gyógyulásról, öregségről, halálról, történelemről, korunkról) legyen is szó, költőjük mindent vérbeli költőként jelenít meg. Mégpedig oly módon, hogy a retorikai emelkedettséget a későmodern szellemének megfelelően az ironia, az alulstilizálás ássa alá, szállítja le. A költői mestermunka nyomai a kötetben a jambikus, rímtelen sorú szonettek retorikai emelkedettségében, a költői bravúrt előhívó limerickek, a retorizált, szabálytalanságukban is feszes ritmusú szabad- és prózaversek, a népdal- és táncdalimitáció változatos regisztereiben érhetők tetten. A klasszikus formahagyomány esztétizáló vonulatát, az emelt dikciót azonban az Orbán-lírában a stílus alsó szintjeit megcélzó, naturális, szókimondó, tüntetően köznyelvi és ironikus nyelvi regiszterek ellenpontoszák. A betegség, az öregség, az öregedő test romlása és nem épp esztétikus megnyilvánulásai, a dicsőnek nem mondható múlt és jelen nyers, szókimondó, „öncsalás nélküli” és illúziómentes megjelenítése kellő táptalajt nyújt a groteszk és a nyelv antipoeitikus regisztereinek felvonultatásához. Az Orbán-líra

ezen vonása mutatkozik meg a kötet egyéb költeményeiben is: az ún. álom-versekben, az „alkalmi” költeményekben, a limerickekben, a képzőművészeti ihletésű versciklus (*Hajnal Gabriella gyapjából szőtt, piros-kék emberfejei*) erősen retorizált prózaverseiben, miként a közelmúlt és a jelen történelmi-politikai történéseire (talán a kellőnél közvetlenebbül) reflektáló, kötetzáró versszövegekben is.

Ennek a kötetnek is vannak antológiadarabjai: *A tigris*, *A denevérember* című versek s a két említett versciklus költeményei akár az Orbán-líra, akár a huszadik század második felében íródott magyar líra egészének legszebb teljesítményeit – egy jelentős költészet kivételes pillanatait – jelzik. E költeményeket, miként Orbán Ottó líráját általában – s annak különösen a nyolcvanas évektől íródott szakaszát – jelen költészetünk kontextusában a műves költői tudást átjáró székszezsiben megmutatkozó illúziómentes intellektus versebe projektált alakja, súlyos retorikájú versbeszéde teszi vonzóvá és olvasói kíváncsiságot kiváltó olvasmánnyá. Legyen szó akár betegségről, gyógyulásról, az újrakezdés kínjáról, öregségről, halálról, a huszadik századról, történelemről, a költőtárs Petri György haláláról, az ország helyzetképéről, Budapest jelenéről, a New York-i világkereskedelmi központ két tornyának drasztikus lerombolásáról, javulásról, haladásról és meghátrálásról, a lírai én mellére telepedő Rémkirálynő hajnali négykor azt szajkózza, hogy „Minden, ami történt, megtörténhet újra, ugyanúgy”, s „csak vákuum porszívózza a végtelen sötét fekete szőnyegét”. Orbán Ottó költészetének utolsó szakaszát, s ezen belül legújabb kötetét a világról s a költészetéről való ezen tudás teszi jelentőssé.

HARKAI VASS Éva

„ÁLL A HÁZ” – HÁROM KÖNYV A NEMZETIRŐL

Koltai Tamás: *Nemzeti történet, avagy színház a cethal hátán*. BIP, Budapest, 2002 – Havas Henrik (szerk.)–Kaiser Ottó (fotók)–Veress Krisztina (riporter): *Kihívás és látomás*. Egy próbafolyamat dokumentációja. Alexandra, Budapest, 2002 – *Nemzeti Színházi Emlékkönyv*. Szerk.: Gajdó Tamás. Korona Kiadó Kft., Budapest, 2002

A közelmúltban megjelent színházi tárgyú könyvek közül három a Nemzeti Színházhoz kötődik, ami természetes is, mivel felavatták a nemzet újonnan épült színházát („Áll a ház”, mondta avatóbeszédében többször Magyarország köztársasági elnöke), s ilyenkor a múlt és a jelen szükségszerűen együtt, egyszerre kerül a figyelem homlokterébe. A három könyv azonban rendeltetése, jellege és műfaja szerint is lényegesen különbözik. Az egyik (Koltaié) lényegében a rendszerváltás óta eltelt jó évtized alatt írt, zömmel a Nemzetivel

kapcsolatos cikkeit tartalmazza, a másik (a Havas szerkesztette) kötet az avatóra készült *Tragédia*-bemutatónak állít fotós/szöveges emlékművet, míg a Gajdó Tamás szerkesztette harmadik, bársonyba kötött díszkiadvány minde- nekelőtt – de nem csak – színház- és színész- és *Tragédia*-történet, azzal, hogy zárófejezete az új Nemzetit mutatja (az építész, Siklós Mária tollából), s így a miniszterelnöki előszóval mintegy keretbe zárja a múltat.

Mindhárom könyv fontos, egymást kiegészítő, de inkább egymással vitat- kozó, dialógust folytató, s ezért (is) fölöttébb tanulságos kiadvány.

*

Gyilkos könyv a szó leleplező, feltáró értelmében a színikritikus Koltai Tamás mintegy negyven cikket tartalmazó színházi publicisztika kötete. Hogy az írások szinte háromnegyedének címében szerepel a legkülönfélébb szó- összetételekben a Nemzeti szó (titok, játszma, értéklerakat, illúziók, átok, gödör, háztáji, mementó, politika, vircsaft, színész, stikli, etika, imázs, prog- nózis, muszáj, tragédia, alap, üzlet, kirakat, büdzsé, trabant), jelzi, Koltai a Nemzeti Színház nevű magyar színházi jelenséggel foglalkozik, ezt járja körül. Elvi kiindulópontja hogy milyen legyen, pontosabban milyennek kellene lennie a Nemzeti Színháznak, amelyet a kötetbe felvett első, 1979-ben írt cikk szerint elevenségnek és nyitottságnak kell(ene) jellemeznie.

Ennek, az ilyen Nemzetinek érdekében cikkezik Koltai, kezdetben naiv bizakodással, majd egyre fokozódó, leplezetlen dühös kiábrándultsággal, kivált miután az 1998-as hatalomváltással a Fidesz pimasz arroganciával nyilvánvalóvá tette, hogy számára a színház, kivált a Nemzeti, nemzeti jelkép, „Olyan / . . ./, mint a címer vagy a Himnusz”, ahogy a bársonyba csomagolt aranybetűs díszkiadás előszavában Orbán Viktor írja. Koltai számára a Nemzeti Színház, amit másfél évszázad alatt „Lentről a hazafias fölbuzdulások, fentről a min- denkori kurzus nyers »elvárásai« szorítottak harapófogóba”, nem jelkép, nem is kultuszkegyhely vagy templom, s nem is épület, „amelybe majd »belevisznek« *valamilyen* Nemzeti Színházat”, hanem „az érdekelt szakmák és a befogadói közeg által meghatározott *színházi szellem* (kiemelés: G. L.), amelyet ennek megfelelően kell működtetni”. Ahogy erre az angol vagy a spanyol példa is utal, ahol a színházat „szakmai kérdésnek tekintik”, s nem, mint Magyaror- szágon, politikainak. Vagy ha mindenáron jelképnek vélik a Nemzeti Színhá- zat, akkor „nem a nemzeti befelé fordulás, hanem az Európa-konform nyi- tottság szimbóluma / . . ./, nappal is átjárható tereivel a »beavatási szertartás« része” kell hogy legyen. Koltai elképzelése szerint a rendeltetését betöltő „Nemzeti Színház értékeket kínál és értékeket fogad be, vendégyütteseket hív, és a legjobb művészeket foglalkoztatja. / . . ./ nem biztonságra játszik, hanem minőségre; nem a nagy repertoár és a nagy előadásszám foglya, nem

piacorientált, nem kénytelen hajszolni a kommersz sikert. / . . / nincs kiszolgáltatva az ideológiának, a politikának, a színházon kívüli eszméknek – egyedül és kizárólag esztétikai színvonala minősíti”.

Ennek a vízióknak (mert, tudjuk, vízió volt, és sajnos, annak ellenére, hogy újonnan épült épülete van a nemzet színházának, vízió is maradt) a legteljesebb leírását abban a cikkben kapjuk (*Nemzeti kirakat*), amelyben a kritikus elképzeli, mit kínál a betévedt érdeklődőnek az igazi Nemzeti Színház:

„A napfényben megcsillanó üvegfal mögött már messziről láttam a teraszon, lépcsőkön járkáló embereket. A transzparencia feltárta a lüktető életet. A könnyűszerkezetes előcsarnok tágassága, levegőssége most is, mint mindig, vidámmá tett. Végigfutottam az időszakos tárlaton – egy sosem hallott belga tervező díszleteit állították ki, különösen tetszett a Crommelynck *Csodaszarvasához* készült makett –, és beültem az egyik kávézóba, amely Gobbi Hilda nevét viseli. Kávézás közben átnéztem egy-kettőt a szabad polcokon sorakozó színházi folyóiratok közül, fizettem, benéztem a könyvesboltba, érdeklődtem, megjelent-e már Kúnos László Ibsen-összes fordítása, még nem, de várható, addig is ajánlják MGP (Molnár Gál Péter kritikus – G. L.) könyvét (így mondták a nevét) a pesti mulatókról, köszöntem, megvan, éppen most olvasom, azért vettem egy Eric Bentley-t, ami korábban jelent meg, de elkerülte a figyelmemet. A közönségszolgálati iroda ajtaján plakát hirdette Peter Brook *Hamletjének* vendéjátékát (már tudtam róla, hetekkel korábban kellett szakmai jegyeket igényelni), bent glédában álltak az információs anyagok Brookról, továbbá a következő hónapok esedékes külföldi előadásairól egy finn, egy venezuelai és egy dél-afrikai társulatról. Kilépvé az irodából, az emeleti teraszon zenészek bontogatták tokjaikból a hangszereiket, csakugyan láttam a bejáratnál az aznap délelőtti kamarakoncert hirdetőjét, három konzervatóriumi fiatal fúvós-trióját; a körülöttük gyülekező hallgatóság is többnyire fiatalokból állt. A pénztárnál néhányan méltatlankodtak, hogy Márton László *A nagyratörő* című trilógiájához csak decemberre van jegy, így látatlanban kell eljönniük a novemberi vitára, amelyet a bemutató kapcsán »Nemzetszemlélet és történelmi dráma« címmel hirdettek meg. (A résztvevők listáján számos jeles író, történész és filozófus szerepel.) Elmenőben még vettem egy pillantást a Peter Stein video-retrospektív dátumaira, többre is érdemes lenne eljönni. / . . / A bejáratnál fellökött egy svinggal érkező, bukétás fiatalember / . . /, látszott rajta, hogy lekéste a randevút, délre ma várták a Nemzetinél.”

Természetesen mindaz, amiről ezúttal a krónikás szerepét választó kritikus ír, még nem a színház, sőt, mindezen adottságok nélkül is van/lehet színház, mi több, nagyon jó, kiváló színház. Viszont Koltai azon körülmények hálózatról ír, amely a színházat egész napos vonzó szellemi térré teszi, s amelynek naponta történő művészi beteljesülése az esti előadás (néha egyszerre több

színpadon is!). De hogy a színház, kivált a Nemzeti erőteljes vonzású szellemi központ legyen, ahhoz „mindenkori vezetésének maximális autonómiával kell rendelkeznie”, alapföltétel ez, hogy a színház tevékenységét „kizárólag a művészi minőség” határozza meg. Minőség nélkül nincs becsülete a színháznak.

A minőség érdekében perel a kritikus/krónikás a politikával, s a politika kiszolgálóival, nem csak akkor, amikor arról ír, milyen legyen a(z új) Nemzeti – kívül éppen úgy, mint „belül” –, hanem akkor is, amikor az új színház tervrajzáról és felépítésének helyéről mond véleményt. A Nemzeti Színház körüli történések fordulópontja, amint Koltai cikkeiből látni, az a pillanat volt, amikor a kormányra jutott Fidesz – politikai ellenfeleivel dacolva, mégha ez másfél milliárd kidobott forintba is kerül – leállította az Erzsébet téri munkálatokat, létrehozván Pest központjában a „Nemzeti Gödör”-ként elhíresült pártlétesítményt („Százhatvan évig a magyar kormányok csak fölépíteni nem tudták a Nemzeti Színházat. Orbán Viktor kormánya az első, amely azzal írja be nevét a színház- és építészettörténetbe, hogy a szó szoros értelmében földdel tesz egyenlővé egy épülő Nemzeti Színházat.”), s egyrészt némi keresgélés után a város szíve helyett az „expo-prérit” jelölte ki az épülő színház számára, másrészt Bán Ferenc „kongeniális” tervét (mely szerint az új Nemzeti Színház nemcsak épület, hanem nemzeti színházi központ lett volna Pest központjában!) elvetve, s etikailag nem éppen elfogadható mesterkedések után Siklós Máriát, a Nemzeti építésével és beüzemeltetésével megbízott kormánybiztos, Schwajda György „magánépítészét” hatalmazta fel a magyar színháztörténet során először a Nemzeti számára állítandó „ház” felépítésére. Az eredmény, amint Koltai több, szokatlanul, de jogosan éles (vita)cikkéből látszik, illetve a dicstelen avatás után valósággá vált, hogy az építészeti ízlésficam Nemzeti Színház (nevezik: salátabárnak, nagyméretű zöldségesstandnak, Mari néni Barbie-baba színházának) „államilag finanszírozott magánszínház”-zá degradálódott. Nem csoda tehát, hogy a nyitóelőadásnak is az akkori (még) aktuális hatalmi párt dicsőségét kellett hirdetnie, a 2002. március idusán történt avató is politikai és nem színházi esemény volt, ismét bebizonyítva, hogy a „politika a színházban csak politikát tud csinálni, színházat nem”. Legfeljebb – s ebben a színházi szakma, elsősorban a színészek is ludasak! –, „médiaszínház”-at, amelyet Koltai azzal különböztet meg a „színháztól”, hogy „nem történik meg, csak beszélnek róla. A kirakatba teszik, ámbar nem jött létre. Ünneplik, noha nincs. / . . / A médiaszínház virtuális színház, amelynek nem kell léteznie ahhoz, hogy hírt adjanak róla”.

De a találóan „médiaszínház”-nak nevezett reklámszínházról sokkal többet tudhatunk meg a *Kihívás és látomás* című ünnepi kiadványból.

Legszívesebben albumnak nevezném az „egy próbafolyamat dokumentációja”-ként jegyzett szép és drága, de szakmailag igencsak vitatható kiadványt. Nem tudom, Freud bácsi gonoszkodott-e velem vagy a gép ördöge úzított-e trefát, de az előző mondatban levő album szót, véletlenül /?/ albumnak írtam!!

Önmagában dicséretes, példamutató vállalkozás, hogy az új Nemzeti Színház avató előadásának előkészületeiről díszkiadás jelenik meg. Csakhogy a látszat csal, ez a kiadvány ugyanis mindenekelőtt reklámkönyv, sok részletében megengedhetetlenül nemcsak csevegő, hanem egyenesen intim is, s ezáltal az alkalomhoz nem illő, komolytalan, ugyanakkor viszont a könyvet életre hívó, felismerhető szándék – lássék, a színházavató előadás készítésének alapossága, elmélyültsége – ellenére naivul (ön)leleplező is.

Természetes, hogy a felvételek dokumentum- és reklámfotók is, de az iskolás aláírások („Olvasópróba Madách dolgozósobájában – Alföld Róbert egy busznyi újságíró előtt próbálja megtalálni az ihletet”; „Alföldi Róbert a huszadik interjú közben is tud mosolyogni”; „Szarvas József arcán Adámhoz méltó komolyság és gondterheltség uralkodik – esetleg egy színészhez illő fáradtság”; „Most csönd legyen! Márta István ihletett állapotban”; „Az első fontos lépés, hogy a szöveggel ne legyen probléma”), éppen úgy devalválják ezeket, mint a szöveget a jókedv, a felhőtlen hangulat erőltetése és a bizalmaskodó intimeskedés.

A sztregovai Madách-kastélyban tartott első olvasópróbáról szóló rész a művészi munka kezdetének bemutatása helyett szakszervezeti kirándulást idéző üzemi lapi beszámoló (kivált a pincebeli állófogadás leírása). Nem valószínű, hogy a könyv értékét növelik az efféle intim részletek: „Még rajta (Szikorán) a nagykabát, amikor a díszletes szobába lép, de nem zavarja a meleg.” – „Az önbizalmát kell növelni (Pap Verának), el kell hinnie, hogy a fenéke le fog fogyni. Panaszkodik, hogy hiába jár aerobikozni, már mindene lement, de a fenéke nem akar eltűnni.” – „Szikora borostás. Ma először, mióta megkezdődtek a próbák. A ritkás ősz szálak hangosan sercegnek, ahogy végigsimít az állán.” (Semmi izgalom: másnapra „eltűnt a tegnapi borosta”).

Már-már neveltséges az a nagy igyekezet, amellyel a könyv szerzői megnyugtatón szeretnék az olvasókat („A színészek bólogatnak, a kaszkadőrök egymásra mosolyognak” – no problem!). A jelmezrajzokat néző/rakosgató tervezőről például ez olvasható: „Nem mintha gondterhelten lenne /á!/, látszik, mindent átgondolt, már ezerszer is, a képek nem csupán vázlatok, hanem részletesen kidolgozott tervek. /Sőt!/ Valóságos remekmű mindegyik, tele meghökkenítő kiegészítőkkel” /mikkel?/. Kell persze, érzik, némi kétely (lehet műalkotni dilemmák nélkül?!), de ezt mégsem kell komolyan venni, amint erre a dramaturg „hiányérzete” is utal: „Nekem az tetszik ebben, hogy most megfordul a hagyományos koncepció. Eddig ugye az volt, hogy az ideát hangsúlyozták,

mintha ez pusztán egy filozófiai mű lett volna, történelmi keretbe ágyazva. Most viszont megmarad a történet, s az elveket képekkel meséljük el, ahelyett, hogy kimondanánk őket. Végre.” Ez hiányérzet? Ez egyenesen dicséret! Munkatársi vallomás, amelyből érezni: Szikora, amikor arról ír, hogy „élővé és maivá” akarja tenni a szöveget, valójában hollywoodi látványosságot, szuper-produkciót képzelt el, melyben, ha nem tévedek, a rendező a szöveget úgy vélte maivá tenni, hogy a múlt, a történelem borzalmai mellé a huszadik század rémségeire utaló mozzanatokkal idéz (az eretnekek kivégzését az auschwitzi hullákkal hozza összefüggésbe, ami merő formalizmus).

A könyv bevezetőjében a szerkesztő Havas Henrik egy vitaest emlékét idézi fel, melynek végén Szikorának sikerült meggyőznie, maga mellé állítania a tamaskodókat. Nekem is volt hasonló élményben részem, a könyvben is említett Madách-konferencia résztvevőjeként hallva a rendező okos szavait Madách fénydramaturgiájáról, amivel eddig senki sem foglalkozott, arra gondoltam, íme, Szikora *Tragédia*-olvasatának kulcsa. Az előadás azonban erre a reményemre alaposan rácăfolt. Ennek oka/magyarázata szépen kiderül az albumból.

Hogy a próbák megkezdése előtti egyik interjúban így nyilatkozik a rendező: „Nem félek attól, hogy a színészekből nem fogom tudni kihozni, vagy ők nem tudják hozni a maximumot, de azt, hogy a technika tud-e hatásos lenni, tud-e szolgáltató maradni, és nem nő-e fölénk, azt nem tudom” –, akár rokonszenves alkotói töprengésnek is tekinthetnénk, ha a későbbiek során nem válna rögeszméjévé a technika. A január 24-i keltezésű naplórészletben már felismeri: „... a jelenet lényegéről szép lassan áttevődik a hangsúly a technikára. Tudtam, hogy ezt nem fogom megúszni, egyszer csak el fogunk jutni egy olyan fázisba, ahol csak a technikáról, a kilókról, centiméterekről és a percekről lesz szó, és nem a jelenetről, a Madáchról, a színészről”. S hogy ez reális veszély, arról a bemutatót pontosan egy hónappal megelőző naplórészlet tanúskodik: „A legsúlyosabb megoldatlan színházi probléma az Úr hangjának animációja.” Akkor szüret, mondhatnánk, ha arra a riporteri megjegyzésre, hogy „Jánost most (egy hónap sincs a nagy premierig!, de már két álló hónapja folynak a próbák!) főként a technikai gondok foglalkoztatják, a lelketekre nem igazán ér rá”, nem olvasnánk Pap Vera kifakadását: „Hát sokat nem törődik velem.” Éva alakítója arra vár „nagyon”, hogy „elérkezzen az idő”, amikor az előadás „színészi részével is foglalkozik”. Ritka őszinte megnyilatkozás, amelyből ebben a nagyon szép és drága könyvben, sajnos, elég kevés van. Szikora minden próbanapot bevezető naplójának olykor töprengő részletei mellett a Lucifert alakító Alföldi szerepértelmezési dilemmája és a vállalkozásban való részvételének megindoklása érdemel ilyen szempontból figyelmet. Arra a kérdésre, hogy „milyen lesz” Lucifere, „érdeklődő, cinikus, gonosz, unott”, a színész így

válaszol: „Fogalmam sincs! Reményeim szerint mindegyik benne lesz. Szerintem kicsit olyan lesz, mint én. Azt vettem észre, közös bennünk, hogy a saját szemével akar látni. Nem gonosz ember ő, csak nem akar beállni semmilyen nyájba és nem akar semmit sem elhinni addig, amíg nem látta, amíg saját maga nem tapasztalta. Nem egy eszményi ember, de én sem szeretek semmilyen általánost vagy mindennapit, ami a világban vagy az országban körülvesz. Nem érdekel, hogy mi kell, mi illik és miben ildomos megjelenni. Szeretem nagyon konkrétan magam látni a dolgokat.” Az utolsó sorok már akár arra is magyarázatul szolgálhatnak, miért vállalt Alföldi szerepet ebben a sokat támadott vállalkozásban, amiről – ugyancsak a könyv lapjain – így beszél: „. . . valljuk be, hogy az épület születése nem tiszta ügy, ezt tudjuk mindannyian. Azzal, hogy főszerepet játszom a nyitó darabban, nem legalizálom a létét, de azt gondolom, hogy ha már egyszer fölépült, akkor próbáljunk meg benne színházat csinálni és ha már a politika építette fel, akkor csináljunk belőle színházat úgy, hogy tűnjön el belőle a politika”.

Sajnos, nem tűnt el. *Az ember tragédiájának* bemutatója éppen koncepciótlanságával (ezt a szerzők és a rendező szándéka ellenére az előadás mellett a könyv is igazolja) szolgálja a politikát. Ha viszont az előadás végén felszökő, mindent és mindenkit megtisztító, némi kétértelműsége ellenére is az Úr optimistának minősíthető záromondatát („Mondottam, ember: küzdj és bízza bizzáll!”) helyettesítő/szimbolizáló/tárgyasító gejzír, ahogy a rendezői napló utolsó bejegyzésében áll: „az elemi erővel feltörő tiszta forrás” jelentené az előadás koncepcióját (erre utal Szikora megjegyzése: „erősen erre a képre gondoltam, amivel majd befejeződik, amihez húznom kell az egészet”), abban az értelemben, hogy a jövő velünk most kezdődött, ahogy a színházavatás pillanatában aktuális politikai hatalom fennen hirdette, akkor jobb, ha a Tragédia-előadás koncepció nélküli, ha csak technikát demonstráló csoda, látvány. Sőt az is megbocsátható, hogy az egész könyvben egyetlen árva szó sem hangzik el az előadást létrehozó rendezői elvről, mert az, hogy „nem egy rendezői ötletet vagy egy ideát” akart húzni „az egész produkcóra”, inkább hagyta, hassanak rá „azok a műből érkező sugallatok, tanácsok, amiket tulajdonképpen Madách is beleírt”, éppen úgy a koncepció hiányára mutat, mint amikor a „hihetetlenül precízen előkészített” koncepciót említi, és elvi kérdések helyett „Te itt gyere be, ott annál a mondatnál ülj le, ott dobd magad hátra . . .”, típusú instrukciókat fogalmaz meg, melyek, ha „nagyon precízen” meg is indokolja őket, alig többek pusztán technikai rendelkezéseknél.

Így egészíti ki egymást *Az ember tragédiájának* médiaszínházi előadása és a színházat csupán médiatárgyként kezelő díszkiadás.

Merőben más jellegű a színháztörténész Gajdó Tamás szerkesztette emlékkönyv, amely képekkel, dokumentumokkal és színházi emberektől (színészek, rendezők, írók, kritikusok) vett idézetekkel mutatja be a Nemzeti Színház történetét, idézi fel ötven örökös tag színészi portréját, tekinti át a Madách-mű száztíz éves, 1883 és 1993 közötti Nemzeti Színház-beli útját. Alapos, szak-szerű, s ugyanakkor az alkalomhoz illő munka, melynek értékét még a kiadvány jellege szerint itt illetéktelen, leplezetlenül nemzeti érzelmekre játszó miniszterelnöki előszó sem tud devalválni (nem inkább egy író, pl. Hubay Miklóst, színészt vagy rendezőt kellett volna felkérni?!). Hogy pedig a könyv zárófejezete a Nemzeti Színház adatai mellett a tervező Siklós Mária színházleírását is tartalmazza, az természetes gesztus, bár az épületet ért, jogos, szakmai bírálatokat nem cáfolhatja, ellenkezőleg, adatokat szolgáltat a kritikára.

GEROLD László

SZÍNHÁZ

NEMZETI TRAGÉDIA

Új színház, sőt Nemzeti Színház épült Pesten, amelyet 2002. március 15-én (!) nyitottak meg/avattak fel Madách Imre *Az ember tragédiája* című drámai költeményének Szikora János rendezte előadásával, melyben a három főszerepet Szarvas József (Ádám), Pap Vera (Éva) és Alföldi Róbert (Lucifer) alakítja.

Ennyit érdemes megjegyezni. Többet aligha. Mert az, hogy a politika ismét a színház, sőt a Nemzeti Színház elé állt – magyarhonban szakállas történet, s hogy *Az ember tragédiája* a színpadon ismét revü, ugyancsak nem újdonság, akkor sem, ha a látvány nem égi vagy történelmi, hanem posztmodern jelzót kap(hat). A lényegen ez mit sem változtat. Azon, hogy a politika – nem is csak úgy általában, hanem saját választási sikere érdekében – használja fel a színházat (hogy ez sem segített rajta, az legkevésbé a színházon múltott), illetve azon, hogy (a politikához hasonlóan) a technika is a mű elé állt. És színházi előadásról lévén szó, ez a pipiskedés bántó és ártalmas, sőt egyenesen otromba és ízléstelen, akkor is, ha tudjuk, a politika jön/megy – múltékony, talán igazán szóra sem érdemes, de – ezt is tudjuk – képes megkeseríteni az életünket, határon bévül és kívül, színháztól függetlenül. A politikával és a politikusokkal ellentétben a színházi előadás fennmarad: hivatkoznak rá, felidéznek, a nemzeti kultúra történetévé válik, kivált *Az ember tragédiája* esetében. Madách műve ugyanis, annak ellenére, hogy világdráma, nemzetibb drámánk a legnemzeti-ebbnek tartott *Bánk bán*nál is (mondjon róla akármit irodalmunk huszadik

századi Gyulai Pálja Lukács György), ahogy az utóbbi húsz év jobb *Tragédia*-előadásai tanúsítják Páal István 1980-as szolnoki rendezésétől errefelé, mert olyan kérdések fogalmazhatók meg általa, amelyek emberi/nemzeti létünk lényegét érintik.

Szikora János mostani Nemzeti Színház-beli rendezése – sajnos – nem sorolható a jobb *Tragédiák* közé. A színpadi technika magamutogatása ugyanis nem színház. Szikora viszont nem *Tragédiát* rendezett, hanem műszaki bemutatót tartott. Félreértés ne essék: nem a technika zavar, működjön, demonstrálja, mit tud. De legyen értelme: célja, iránya. Ne a technika legyen a koncepció, de segítse a koncepciót. Ehhez persze koncepció is kell. Sőt elsősorban az kell. Ha van technika is, annál jobb, ha nincs, nem baj.

A Nemzeti Színház ország-világ előtti politikai *Tragédia*-demonstrációjának nincs rendezői koncepciója, a bábeli látvány, hogy ezzel a hasonlatficammal éljek, ugyanis nem koncepció, bár lehetne, de ahhoz célratörőbben kellene alkalmazni a csodálatos, úgy hírlík, egész Európában pillanatnyilag legcsodálatosabb színpadtechnikát (ezeket a „leg”-eket mindig balkáni/mucsai pöffeszkedésnek érzem). A színházi előadás ugyanis nem műszaki bemutató, ezért nem kell összetéveszteni a BNV-t a színházzal. Vitathatatlan, hogy Szikora rendezésének, melyet a színházi szakma okulásául ajánlatos lenne jelenetről jelenetre leírni (mint az esztelenség elriasztó példáit!), minden egyes technikai részlete külön-külön akár eredetinek, ötletesnek is tekinthető, de mind csak önmagában létezik, nem szervesül egy átfogó koncepcióba. Szinte jelképes az a fotó, amely a Havas Henrik szerkesztésében a bemutatóra megjelentetett, ott ingyen osztogatott, különben méregdrága, de nyomdatechnikailag valóban pazar kiadói/színházi szélhámiakönyvének (*Kihívás és látomás*) belső címlapját követő két teljes oldalán látható, s amelyen a „kilövőállomásra emlékeztető”, a színpad fölött hétemeletnyire magasodó zsinórpadlás félelmetes dróthuzal/vasrúd-rendszeréből a mélybe, a semmibe kissé megszeppenve tekintő rendező látható, aki mintha tekintetével azt fürkészné, hogyan szabadulhatna ebből a szigorú tárgyi valóságból, hogyan tudna a művészet emberibb világába menekülni vagy legalábbis kijutni ebből a végenincs lent-fönt-jobbra-balra sötétségből (ez nem a *Csongor és Tünde*-beli Ej említette „Sötét és semmi”, melyből „Az ember feljő”), ahová beállították, amiben azonban ő sem vétek nélküli. Sőt! Mert aki egyszer önként alávetette magát a technika tárgyi realitásának, annak számára nincs felmentés, az ne fürkészsze, merre menekülhet. Mert számára nincs kiút. Kivált, ha a politika kihívását is elfogadta, akkor eleve le kell mondania arról, hogy önálló koncepciót dolgozzon ki és fogalmazzon meg a színpadon. Aki az ördöggel köt szövetséget, az mást nem tehet, mint hogy lemond önmagáról. Mert, hogy rendezőként nem *Az ember tragédiájának* saját egyéni értelmezését adja, hanem megelégszik azzal, hogy or-

ság-világ elé tárja a színházi technika utolsó csodáját, lényegében a politika pöffeszkedő hatalomdemonstrációját szolgálja. Kirakatrendező, ahogy a Nemzeti Színház körüli több évtizedes bonyodalmakat feltáró könyvében (*Nemzeti történet, avagy színház a cethal hátán*) Koltai Tamás nevezi. Képmutogató. Nem alkot, hanem kiszolgál. Művészként a politikai klientúra katonájává lett. Holott talán éppen a Madách-mű segíthette volna a rendező szellemi/alkotói magáratalálását. De Szikora János nem mert az önmagát kereső Ádám lenni. Ahelyett, hogy Ádámként szellemi/alkotói próbatételnek tekintette volna a vissza nem térő alkalmat, hogy Madách világdramáját rendezheti, vitette magát a technika árján.

Egyáltalán nem véletlen, hogy az előadásról írt kritikák kivétel nélkül legtöbbit a színpadtechnikával foglalkoznak ahelyett, hogy a rendezői koncepciót vizsgálnák, technika ugyanis van minden mennyiségben, koncepció viszont egyáltalán nincs. Mert az ugyanis, amit jószándékúan a *Kritika* recenzense felhoz, mintegy mentségül is talán, hogy „Szikora posztmodern látvány-színházzá transzformálta Madách történelmi vízióját”, az látványként igaz, csak hogy hiányzik belőle/alóla/mögüle a gondolat, ami – posztmodern eklektika ide, posztmodern eklektika oda – mégsem mellőzhető, kivált olyan mű színházi előadásából, amelynek mai irodalmi (Poszler György, Eisemann György, Szegedy-Maszák Mihály, Németh G. Béla stb.) és színházi értelmezései egyre inkább, s végre, az aktuális létértelmezés jegyében születnek. Ha rendezés közben Szikora csak a legutóbbi *Tragédia*-előadások közül a semmiből és semmivel (ohne technika) a kisebbségi, de egyben általános emberi létkérdést („... e zúr között / Hová lesz énem zárt egyénisége”) döbbenetes erővel színpadra fogalmazó beregszászi vagy a valóban (ön)ironikus posztmodern Mozgó Ház-beli változatra gondolt volna, nem vállalkozhatott volna a technika diktálta mostre monstrum-előadás elkészítésére, mert fel kellett volna ébrednie művészi lelkiismeretének: ilyen műszaki adottságok között, amelyek az ölébe pottyantak, bűn ennyire üres és koncepciótlan *Tragédia*-előadást létrehozni.

Szegény *Tragédia*!

Amikor majd másfél évszázaddal ezelőtt papírra került, a színház – bár a párizsi látványcsodákon elámult Molnár György gondolt színreállítására – felkészületlen volt a mű bemutatására, most a harmadik évezred küszöbén, amikor a színpadtechnika mindent tud, nincs számára lehetetlen, éppen a technika gyűri maga alá Madách világdramáját. (Már folytatása is van a technikával megsemmisített *Tragédiának*, Shakespeare színműve. *A vihar* az újabb áldozat: „Olyan produkció született [. . .] a Nemzeti Színházban, amelynek nem a darab és nem a színész áll a középpontjában” – írja Sándor L.

István a *Kritikában*, hanem a „színházi gépezet”; íme: már van stílusa az új Nemzetinek, mondhatnánk nem kevés iróniával.)

Az ember tragédiája című színpadi műnek, mert szerintem mégis elsősorban színpadra készült, s nem könyvdramának, ahogy vélik egyesek, valóban alig volt szerencséje a színházzal. A Paulay Ede rendezte ősbemutatótól szinte száz éven keresztül lényegében a kisebb-nagyobb rendezői ügyeskedések (Hefesi Sándor, Németh Antal) ellenére is hagyományná kövesült, mígnem a hetvenes évek elejétől az észet és a grúz nyelvű színrevittel megtört a tradíció, amit magyarországi előadások követtek, elsőként az alternatívnak tekintett pesti Huszonötödik Színház (1974), majd néhány vidéki – nem mellékes: vidéki, s nem pesti (!) – társulat (Szolnok, Zalaegerszeg, Miskolc). Azóta, kivált az utóbbi néhány évben egymást érik a Madách-mű szövegét szabadon, szövegekönként kezelő előadás-változatok. Ezek közé azonban semmiképpen sem sorolható Szikora rendezése, mert annak ellenére, hogy a *Tragédia* ezúttal is hűzásokkal került színre (dramaturg: Telihay Péter), nemhogy átértelmezési, de felismerhető értelmzési kísérlet sem jellemzi, amit legkönnyebben jelenetről jelenetre haladó előadás-leírással lehetne bizonyítani. Erre most nem lévén mód, jöllehet a videofelvétel ezt lehetővé tenné, csupán néhány részlet felemlítésével utalnék Szikora rendezésének kifejezett ötletjellegére.

Az Úr szavai nem hangzanak el, de egy kivétítón olvashatók, csakhogy egy vászonnal, akárcsak a telefonos üzenetreggítővel, nem lehet dialógust folytatni, bár az ekrán alkalmazása vitathatatlanul modern életünkre utal. Az athéni színben előbb Miltiádészt két kötömb közé préselik, majd a jelenet végén egy repülőlt látunk, melyből (a görög drámákból ismert isteni beavatkozás, a deus ex machina jogán!?) turisták szállnak ki, akiket mi más, mint szirtaki zenéje fogad. A római színben a Hippiá nevű kéjhölgy, aki az eléje tett hulla száját csókolva a döghalált szívja magába, a Lili Marlene-t énekli vagy olyasmit (zene: Márta István). Majd ugyanitt a döghalál említésére Auschwitzet idéző csontvázakat látunk. A konstantinápolyi színben a Pátriárka kezében kalasnyikov van. A szín végén Éva és kísérője, Heléna, nem a zárda kapuján lép be, hanem a schacht nyeli el őket, de nem a föld alatti csatornarendszerben tűnnek el, hanem a metróban (kár, hogy nem tudni, melyik járaton távoznak!). Ha London, akkor – modern világ – természetesen bőrruha, rágógumi és táncot utánzó riszálás, más nem jut eszébe a rendezőnek és munkatársainak, legfeljebb egy részlet a *Hair* zenéjéből, meg számítógép és elektromos szék. A francia forradalmat idéző jelenetben viszont nem más, mint Kozma Hulló /Őszi/ falevelekje vagy olyasmi hangzik, igaz is, ha már Párizs, szóljon a magyar–francia Kozma szerzeménye, ami egy fokkal talán mégis jobb, mint ha egy Grand Boulevard-sláger szólna, bár a rendezői „logika” ezt sem zárná ki. Londonban Ádám és Lucifer áruházi Téalapó, mintha Karinthy Frigyes Madách-paródiájának Ádám-

káját és Luci Ferkóját látnánk beöltözve. A zárójelenetben pedig sárral bekent Ádám és Éva áll előttünk, s miközben a föld mélyéből magasba tör egy vízsugár, az első emberpár nagy igyekezettel mossa magáról, egymásról a sarat, alkalmasint mindazt a piszkot, koszt, gyalázatot, amit rájuk raktak a századok. Az Úr zárómondata viszont nem hangzik el, mert talán a vízsugár helyettesíti. Elképzelhető.

Természetesen vannak találó megoldások is. Mindenekelőtt a londoni szín színpadképe: egy bérház többemeletnyi dobozlakásait látjuk, mindegyik színpadszegmentumban életünk ismerős helyszíneit fedezhetjük fel, az alsó szinten pedig egy szupermarket látható kocikkal – mindennapjainkkal szembesülünk, csak mit keres ott a két Télapó. Tetszik, hogy a paradicsomi színben a Tudás fáját egy csontváz, a Halhatatlanság fáját pedig egy meztelen nő testesíti meg. Továbbá az, hogy az első emberpár egy műanyag gömbből mászik ki az életbe. S bár a tévéközvetítés alapján nem lehet biztonsággal ítélni, de látok fantáziát a vetített előfüggönyök boschi vízióiban, még ha nem is értem, ez a látványosor hogyan épül be az előadás összképébe. Ugyanakkor a néhány találó megoldás kevés ahhoz, hogy ellensúlyozza a meghökkentő, de öncélú ötletdömpinget, amely maga alá teperi a szöveget, kilúgozza a gondolatot. Ahogy a színészek fizikai jelenléte sem elegendő ahhoz, hogy ne a sok zuhanásra, süllyedésre, repülésre, a Magyar Kaszkadőr Szövetség Oroszlán Különítményének és a jobb sorsra érdemes Szegedi Kortárs Balett nyaktörő mutatványaira emlékezzünk.

Aprópó, színészek!

Hát azok ebben az előadásban végképp nincsenek. Személytelen, egyéniség nélküli eszközök, tárgyak. Szarvas Józsefnél gyámoltalanabb, megszeppentebb Ádámot nem láttam, de elképzelni sem lehet. A sokarcú Évat Pap Vera arctalanán színteleníti. Talán csak Alföldi Róbert pimaszul nevető és nyegléskedő Luciferje némileg kivétel, bár színészként nincs jelen, de ő, mintha egy jópofa stiklit nézne, kívül marad az előadáson, nincs viszonya sem a többiekkel, sem az egész előadásnak nevezett hobelevanc-szal. Voyager, aki láthatóan jól szórakozik. S hogy ez a Madáchnál számtalan szállal összetartozó trió így széthullott, az elsősorban és kizárólag rendezői „érdem”. Nézem az előadás-készítést dokumentáló könyv (reklám)fotoit, többnyire nevető, jókedvű színészcsoportokat látok. Nem tudom elhinni, hogy jeles színészek „munka” közben nem érezték, Karinthyval szólva, mibe léptek. Egyedül Bodrogi Gyula változatlanul tanácstalan arcán látni értetlenséget és kétségbeesést. És ez az arc tekint ránk az előadásból is, melyben Bodrogi előbb Ráfael arkangyal, ki a boldogságért, a jóságért zeng hálát az Úrnak, majd Athénben lázító Második a népből, Londonban művészetét aprópénzre váltó Bábjátékos, a falanszterben pedig egyen(szék)láb faragásra ítélt Michelangelo. S természetesen nem érti, nem is értheti ő mikor miért micsoda, milyen összefüggés van/lehet Ráfael és

a ráosztott többi szerep között, kivált mert ha van felismerhető arc, akkor az pont az övé, tehát legyen lázadó demagóg, nyegle vagy megalázott művész, mindig is Ráfael marad. Illetve értetlenül és kedvetlenül néző Bodrogi Gyula. Megnyugtatom a kiváló művészt: nincs semmi összefüggés a ráosztott szerepek között. Ezek csak vannak, tőle és Ráfaeltől függetlenül.

Ahogy Madách Imre világdrámája, *Az ember tragédiája* is függetlenül létezik Szikora János választási kampányt szolgáló, új Nemzeti Színházat avató „rendezésétől”.

GEROLD László

KÉPZŐMŰVÉSZET

NAGY ISTVÁN A VAJDASÁGBAN

Nagy István (1873–1937), ez az igazán sajtószerű festő, akit a síkság tájképfestői közül senkihez sem lehet hasonlítani, a voltaképpen erdélyi hegylakó, aki a Duna menti Baján hunyt el, jelen volt a Bácska képzőművészeti életében. Egy teljes évtizeden át, ám különös módon. Noha tudták, hogy itt van, a jelenlétéről mégsem vettek tudomást, különösen nem a festőkollégái! Az 1930 előtti és utáni években volt ez, a mindenre kiható gazdasági válság idején. Ekkoriban árusította a sok ügyeskedő a vajdasági naiv vásárlóknak a kedvelt magyar festők népszerű képeinek a hamisítványait és tiltott másolatait. A könyörtelen túlélés időszaka volt ez.

Azokban az években az események peremére taszított, mind gyakrabban depressziós hallgatag csavargó, „a stafelajos gyalogos” kitartóan és fáradhatatlanul festett, bolyongásait „lapidáris megnyilatkozású” remekművekkel, főleg pasztellekkel jelölve meg. Festette a síksági tájat és a benne lakókat, képekkel ajándékozta meg a szívélyes tanyasiakat, s vitte a megmaradt lapokat „haza”, Sajkásra. Ezeket később a felesége, majd özvegye kínálgatta a falvakban és kisvárosokban a tehetősebb vajdasági sváboknak, magyaroknak és szerbeknek, természetesen „első kézből”, közvetítő nélkül.

Amikor 1965-ben Nagy Istvánnak a mi tájaink maradt hagyatékát kutattuk, felhívásunkra több tucatnyi tulajdonos jelentkezett. Mind azt kívánták, hogy a náluk levő képeket mutassuk be a kiállításon! Emlékeztek a festőre, még gyakrabban csupán Nagy, született Unstadt Mariska megrázó szavaira: „Vegyétek meg, kérem, az én férjem nagy festő, egy nap majd bebizonyosodik, hogy értékes képek vannak a birtokukban!”

Most, amikor megint azzal próbálkoztunk, hogy az új közönségnek újabb kiállítást rendezzünk Nagy István pasztellképeiből, csak három barátom je-

lentkezett a *Magyar Szóban* 2002. február 2-án közzétett felhívásra. Szemmel látható, hogy 1965. április 15-étől máig „nagyot fordult a világ”. Mintha a *Magyar Szót* másmilyen emberek olvasnák, akiket már valószínűleg nem érdekelt Nagy István. A művész drámájának nincsenek már élő tanúi, akikkel még annak idején Mira Džepina művészettörténész kolléganőmmel elbeszélgethettünk.

Nagy István, a balsorsú alkotó a konstruktivista irányzat egyik legeredetibb, fanyar poétikájú festője volt, aki magányosan állt az akkor már rég megfáradt Nagybánya sablonjai szerint készülő „szép kép” hagyományaival szemben. „Az ő művészetében a hegyek és hegláncok monumentalitása, a legelők kerítései-nek geometriája és a lankákon levő irtványok mértani rendje valóban egybeolvad a pannon táj kőbe vésett szigorúságával” – írja 1972-ben Németh Lajos (1929–1991). Szerinte Nagy István világa „körülhatárolt, megszerkesztett, akár a komor balladák, még amikor az embert festi, akkor is a lényegre korlátozódik, a mozdulatlan-ságból dráma sugárzik. A fejek nála olyanok, mint ósrégi fatörzsek megkövesedett csomói.”

Másik ismerője, Solymár István művészettörténész (1924–1977), aki az eddigi legteljesebb monográfiát jelentette meg róla a halála után, „hegy-embereknek” nevezi a katonái alakját, hangsúlyozva, hogy „a háborús tapasztalatok tették erőteljessé Nagy képeinek az expresszív elemeit”.

Nagy István 1933-ban tömören nyilatkozott egy Baján megjelent riportban: „Egész életemben a lényegyet kerestem. A témában a lelket. A házak, fák, virágok, emberi alakok kavargásában azt, ami a felszín alatt vibrál. A belső hűséget. A hasonlóságot, amelyben minden él. Éppen minden! . . . És ma is még azt állítom, hogy sokkal jobb a bőbeszédűség. Nem mondja ki a lényegyet.”

A saját mércék szerint való „alkotói igazság” képzőművészeti kifejezésének az önfejtő híveként nem vált a kisvárosi művészetkedvelők és a hivatalos képzőművészeti kritika kedvencévé. Azonban kitartott a választott úton. Néptanító volt szülőföldje hegyeiben. Később Budapesten, Münchenben és Párizsban tanult, járt Rómában, Berlinben és más képzőművészeti központokban is. Rendkívül becsülte Van Goghot festészetének „mértéktelenségéért”, de megmaradt a saját művészeténél.

1925-ben feleségül vette Jöckl Antal özvegyét. A bácskai származású Jöckl Budapesten meggazdagodott, pártolta a művészeket, akikkel barátkozott is. Máriának, a feleségnek az édesanyja Karolina, egy népszerű bába volt, aki a svábok és szerbek lakta Sajkászon élt. Verbászon meg ott voltak Pechánék, akikkel az Unstadt család rokonságban állt. Pechán József festővel (1875–1922) Nagy Budapesten barátkozott. Mária festő férjével eljárt Sajkásra az édesanyjához, és gyakran ellátogatott Verbászra is. Így kerülhetett sor rá, hogy Nagy István 1927. április 3-án Verbászon megnyitotta önálló kiállítását. Soly-

már Istvánnak, a festő kétségtelen ismerőjének az értékelése szerint 1926 és 1929 között Nagy elérte alkotói csúcspontját. „Ezeknek az éveknek az egyik jellegzetes terméke volt a fekete pasztellek sorozata” – írja a Nagy Istvánról szóló monográfiájában (Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1977).

1927-ben megszületett a fia, István. A család a létminimumon tengődött, ráadásul megbetegedett Mária anyja is. Valószínűleg 1928 végén a család Sajkásra költözött. A festő egyébként sem érezte jól magát a nagyvárosban, 1929 után pedig nem ment többé Erdélybe, azaz Romániába sem. Sajkásan jó barátokra talál Dobric jegyző és Ognjanović tanító személyében. Fennmaradt egy csoportkép is, amelyet 1932. augusztus 15-én fényképeztek Gardinoviciban a papnál. Ugyanabban az évben, állítólag azért, mert Nagy Máriát megvádolták, hogy kém, a családnak el kellett hagynia Jugoszláviát. Valószínűleg inkább arról lehetett szó, hogy a féltékeny „kollégák” módot találtak a festő eltávolítására. Nagy István ugyanis még 1935-ben, tehát az 1934-es marseille-i merénylet után is eljött, Nagy Mariska pedig a férje halála, tehát 1937 után és később is árulta a pasztelleket a vajdaságiaknak.

Nagy István Sajkásan kétségtelenül jól meggyökeresedett. Erről tanúskodik az 1931. július 16-án az édesanyjának Erdélybe küldött levele is, amelyben eyebek között a fiáról ír: „Szép és rendkívül okos. A falusi levegőnek köszönhetően egészséges. Magyarul, németül és szerbül beszél.” Önmagáról közli: „Most egészséges vagyok, és megint sokat dolgozom. Sikerem van Jugoszláviában. Most a belgrádi kiállításomra várunk . . .” Belgrádban azonban nem lesz kiállítás, és ő sem volt egészséges. Depressziója mind gyakoribbá válik. 1937. február 13-án bekövetkezett haláláig egy kis földes szobában laknak Baján, ahol 1933 őszén húzódott meg a család.

Nagy Istvánról elismerően írt a neves Lyka Károly (1869–1965), gyönyörű szavakat és véleményt mondott róla Kosztolányi Dezső (1885–1936), hogy majd a második világháború után „fedezzék fel” újra. Ekkor látott munkához egy Papp Gábor nevű egyetemi hallgató, akiből később művészettörténész válik. A hatvanas években felhívta a figyelmet Nagy Istvánra, akiről könyvet is írt, a címe *Nagy István*. (Corvina Kiadó, Budapest, 1965)

Szabadkán a pasztellek tulajdonosai és a Városi Múzeum igazán csodálatos együttműködésének köszönhetően 1966. május 8-án megnyílt a kiállítás. Eljött Pechán Béla (1906–1986), József fia, maga is festő, aki sok időt töltött együtt Nagy Istvánnal, látta festeni, sokat tudott a művek keletkezéséről, s tudatában volt annak, hogy mindenki szeme láttára „kialszik” a személyisége. Szemtanúja volt azonban a kreatív ösztön kitöréseinek, a kiváló művek létrejöttének is. Ezek közül sok ott volt a kiállításon. Jelentős részüket azután 1967 szeptemberében bemutatták a pesti Nemzeti Galériában megrendezett nagy retros-

pektív tárlaton is. Solymár István, a kiállítás szervezője akkor már a nagy monográfiához gyűjtötte az anyagot.

Ebben a monográfiában a tudós kétségbevonhatatlan értékelését olvashatjuk. Bizonyítékokat találunk a Bácskában született remekművekre is. Solymár szavai szerint „a magyar művészet történetének nagy pillanata a Kislány (Őzike) portréja”, amelynek modellje Dobri sajkási jegyző cselédlánya volt; „a tájképek között pedig az egyik kapitális mű a szabadkai múzeumból való Fűzfák”. A pasztellkép 1930 táján keletkezett Gardinovciban. Szintén Sajkászon festette a *Menyasszonyt* és a *Szerb parasztlányt*, amelyeket Solymár mellett nagyra értékelt Pernecky Géza, az ismert művészettörténész is. Az 1966-os tárlaton harminc kiváló alkotás szerepelt. Ez alkalommal csak néhányat mutathatunk be. Ezeket a szabadkai és a zombori múzeumok őrzik. Műgyűjtőknek köszönhetően magángyűjteményekből is látunk itt párat. A képek nagyobb részéhez azonban nem juthattunk hozzá. Kár! A művészetkedvelők számára, de a festő hagyatékának szempontjából is.

Nagy István pasztelljei a harmincas években számos vajdasági lakásba bekerültek. A gazdasági válság ellenére vásárolták őket. 1966-ban több mint hetvenet vettünk nyilvántartásba. Ennél sokkal több is volt. Meglepő tény, hiszen Nagy pasztelljei nem a kispolgári ízlésnek megfelelő, tetszetős „szép képek”. Nyilvánvaló, hogy ezek a szilárd szerkezetű, leegyszerűsített formájú, a különleges színeket letompítottan sugárzó, és egészen „közönséges” témájú pasztellek a vajdasági tájképedvelők kifinomult ízléséről, vagy nyílt állásfoglalásáról tanúskodnak. Csak ma válik nyilvánvalóvá, hogy ezek a képek egy igazi mester „lapidáris megnyilatkozásának” monumentális alkotásai, amelyek helyet kaptak azoknak a lakásában, akik értékelni, és mindenekfelett szeretni tudták az embert körülvevő tájat.

KARTAG Nándor fordította

Bela DURANCI

BADA DADA PARADICSOM

Galéria 1900, Budapest, 2002. III. 23.–V. 5.

Az eredendő bűn elkövetésének pillanatáról szól ez a kiállítás. Pontosabban a bűnbeesést közvetlenül megelőző utolsó pillanatról vagy az azután bekövetkező elsőről.

Nem tudhatjuk, hogy a kötődésektől történő elrugaszkodás kéjérzése vagy a bűn elkövetését követő széthullás felismerése okozza-e zavarunkat. Az ember mint általában mindig, védtelennek érzi magát, kiszolgáltatottnak.

Mózes I. könyvében olvashatjuk, hogy az első emberpár a bűnbeesés után észreveszi: meztelen. Fügefalevelet aggatnak testükre, és körülkötőket készítenek, hogy eltakarják magukat.

Nem tudhatjuk tehát, hogy Bada Tibor a bűnös tett előtti vagy utáni helyzeteket tükrözi-e műveiben.

Eufória és széthullás, épülés és leépülés ott vannak a képeken.

Az átmenet állapota, amely a kiállított képek mindegyikét áthatja, megint nyilvánvalóvá teszi Bada egyik sajátos képességét. Úgy valósít meg – nagyon magas színvonalon – festői – és valóban a színekkel és a festői struktúrák által létrehozott – programokat, hogy történetmesélő kedvét is kiéli a műveiben. Az eredendő bűn, Bada esetében, a sokirányú fantázia szárnyaltatása. Mindig öröm számomra, ha azt hallgatom, ahogy a képeiről mesél. Költészet, ráolvasás és katonatörténet teremt nála új beszédet. Új utakat vág vele.

A kiállítás összegező jellegű, és még az ilyen fontosságú tárlatokhoz képest is magas színvonalú.

A jugoszláv tenger gyümölcseitől kezdve Rákoskeresztur hangulatáig Tibor életének legfontosabb elemi kaptak helyet a művekben. A bibliai történetek egy önéletrajz stációt mutatják.

A *Paradicsom* című kiállítás, számomra, ennek az évnek az eddigi legfontosabb tárlata.

ANTAL István

KRÓNIKA

MEGJELENT

Bozsik Péter /Karácsonyi Petra/: Csan-tavéri Orlandó, regény, Pufi Pressz, Buda-pest, 2002.

Danyi Zoltán: Szívások, próza, zEt-na/Képes Ifjúság, Zenta/Újvidék, 2002

Dunai N. János: Szívavány-Délibáb, re-gény, Horvátországi Magyar Egyesületek Szövetsége, Zágráb, 2002

B. Foky István: Piknik a Mlakán, próza, Életjel, Szabadka, 2002 (Életjel Könyvek 95)

J. Garai Béla: Magyarzó Pistike Váloga-tott messséim, humoreszkek, Magyar Szó, Újvidék, 2002

Mándity György: Vajdasági orgonák, ta-nulmány, Agapé, Újvidék, 2002

Matuska Márton: Három mártífrunk, publicisztika, Életjel, Szabadka, 2002 (Élet-jel Könyvek 94)

Radics Viktória: Danilo Kiš, pályarajz és breviárium, Kijarat, Budapest, 2002

DÍJ

ALEKSANDAR TIŠMA A BERLINI AKADÉMIAÁN – A berlini Művészeti Aka-démia – irodalmi osztályának javaslatára,

a közgyűlés határozata alapján – tagjává választotta Aleksandar Tišmát. A világhírű újvidéki író már akadémikus, ugyanis tagja a Szerb Tudományos és Művészeti Akadé-miának. Április közepén meghívásra uta-zott Berlinbe, hogy előadásokat tartson. A 350 külföldi és hazai tagot számláló berlini Művészeti Akadémia élén Konrad György magyar író áll.

VITKAYNÉ KOVÁCS VERA VUK-DÍJAS – A Jugoszláv Szövetségi Köztársaság elnökének rendeletével Vitkayné Ko-vács Vera operaénekesnőt Vuk Karadžić Érdemrenddel tüntették ki, amelyet Đorđe Đukić, a Tartományi Végrehajtó Tanács elnöke adott át a művésznőnek.

RENDEZVÉNY

ÜNNEPI KÖNYVHÉT HETVEN-HARMADSZOR – A hagyomány az ha-gyomány, mondhatnánk az idei budapesti, sorrendben hetvenharmadik Ünnepi Könyvhét után, mert még az első két esős nap is csak alig csökkentette az érdeklődést és a vásárlási kedvet a Vörösmarty téren, illetve a könyv népszerűsítésére kijelölt egyéb tereket, utcákat, könyvesboltokat és

egyéb kulturális központokat. A hivatalos adatok szerint 34 hazai és 13 külföldi magyar kiadó 188 újdonsággal jelentkezett, de a kiadók ennél lényegesen több új címszót hoztak, csak nem valamennyi került a zsűri által korlátozott „hivatalos” listára. Kiadónk, a Forum is mintegy negyven címszót kínált az elmúlt két-három év produkciójából, a hivatalos katalógusban viszont négy szerző és cím szerepelt: Utasi Csaba *Mindentől messze* című tanulmányköte, Jung Károly *Mogorva Héphaisztosz* versesköte, Valkay Zoltán *Zenta építésze* és Tari István *Akarsz egy Jugoszláviát?* prózaköte. Dedikálóként ott volt még Pap József költő.

KÖNYVFESZTIVÁL ÚJVIDÉKEN – A vajdasági könyvkiadók és könyvterjesztők tavaly alakult egyesülete június 20-a és 24-e között – egy kicsit a budapesti Ünnepi Könyvhét mintájára – sikeres könyvfesztivált rendeztek Újvidéken a Színház téren, amelyen a tagságot alkotó húsz vajdasági kiadó mellett több külföldi is megjelent. A Forum képviseletében állították ki a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése könyvkínálatát, de volt itt temesvári, zágrábi és ljubljanai kiadó is. A fesztivált Aleksandar Tišma író nyitotta meg, a védnökségét pedig immáron több évre előre is a Tartományi Végrehajtó Tanács és Újvidék város önkormányzata vállalta.

TDK A MAGYAR TANSZÉKEN – A Magyar Tanszék szervezésében került sor az egyetemi hallgatók Tudományos Diákköri Konferenciájára, melyen két nyelvészeti (Göncz Anna és Máriás Endre), valamint három irodalmi (Samu János, Szabó Szilvia, Toma Viktória) tárgyú dolgozatot mutattak be. A két első díjas Göncz Anna és Samu János.

KÁLMÁNY LAJOS NÉPMESEMONDÓ VERSENY – Május 26-án tartották

meg Zentán a Kálmány Lajos Népmese-mondó Verseny döntőjét. A rendezvény képzőművészeti kiállítás megnyitójával kezdődött.

A produkciókat Bodor Anikó népzene-kutató, B. Varga Viktória óvónő, Dévaváriné Beszedes Valéria néprajzkutató, Nagy Abonyi Ágnes néprajzkutató-muzeológus, Papp György egyetemi tanár, Raffai Judit néprajzkutató és Vukasovljevi Nagy Iván színművész bírálta el.

Az óvodások versenyében a szabadkai Mészáros Fanni szerezte meg az első helyet, második a zentai Kállai Ferenc, harmadik a szajáni Kéri Nikoletta. Különdjában részesült a szilágyi Tompa Melitta és a hajdújárás Csöke László. A kisiskolások körében a palicsi Szabó Réka bizonyult a legjobbnak, őt a ludasi Kádár Karolina, ill. a hajdújárás Csöke Dóra követte. Különdjait az oroszlamosi Kocsis Endre, a bezdáni Pázmán Alpár és a csantavéri Veréb Szabolcs érdemelte ki.

A felsős tanulók vetélkedőjét a ludasi Takács Roland nyert meg, második díjban a hertelendyfalvi Lócsei Márta részesült, harmadik pedig a zentai Fléner Szonya. Különdfjasok a szajáni Nagy Alex, a ludasi Szalai Szabina és a topolyai Hadzsy János. A középsiskolások és a felnőttek versenyében a torontálvásárhelyi Kocsis Csilla bizonyult a legjobbnak, második a tornyosi Rózsa Márta, harmadik a csantavéri Veréb Brigitta. Különdjában részesült az adai Molnár Csikós Árpád. A vetélkedő fődíját a hertelendyfalvi Lócsei Antalnak ítélte a zsűri, mert igazi mesefaként mutatkozott be. A néprajzi kategóriában a torontálvásárhelyi Zairi Györgyi végzett az első helyen, míg második a csantavéri Veréb Brigitta, harmadik pedig a szintén csantavéri Berényi Ágnes. Különdjait kaptak a kevi

Szabó Teodóra és a szabadkai Pálinkás Nikoletta.

A JÓ PAJTÁS 37. NYELVMŰVELŐ VERSENYE – Idén a becsei Petőfi Sándor Általános Iskola volt a Jó Pajtás *Az én versem* elnevezésű 37. nyelvművelő verseny döntőjének vendéglátója. A versenyzők Fazekas Katalin *Versfűzér* című versválogatása alapján beszéltek az általuk választott versekről. A rendezvény vendége Tari István költő volt. A Csiribiri Társulat Németh Ervin feldolgozásában előadta Karinthy Frigyes *Az emberke tragédiája* című paródiáját.

ÁLTALÁNOS ISKOLÁSOK MŰVÉSZETI VETÉLKEDŐJE – Június 13-án tartották meg a szabadkai Népkörben az ÁMV díjkiosztását és gáláját. *Kedvenc mesehősöm bőrébe bújva* – ez volt az alsós tagozatok fogalmazási pályázatának a témája. Az első díjat Molnár Dávid (Szabadka), a másodikat Skriván Emil (Temerin), a harmadikat Raffai Attila (Szabadka) kapta. Dicséretben részesültek Varjú Léna, Dunszoki Adrianna (Szabadka), Drobina Laura (Topolya), Gazdag Emma (Oromhegyes), Mészáros Violetta (Kanizsa), Kovács Kornél (Moravica). A zsűri tagjai Farkas Zsuzsa és Krekity Olga voltak. A képzőművészeti és a kézművészeti munkák kategóriájában az alábbi diákok munkáit találta első díjra érdemesnek a zsűri: Péter Erika (Szabadka), Barát Kinga (Zenta), Gyurkovics Virág (Szabadka). Második helyezettek: Sándor István (Kishegyes), Farkas Zsuzsanna (Szabadka) és Marecsek Eleonóra (Szabadka). Harmadik díjasok Sefcsity Melinda (Szabadka), Király Barbara (Szabadka). Különdíjasok: Szerencs Dóra és Sveller Nelli (Szabadka), Ábrahám Szabina (Szabadka), Futó Szabina (Szabadka), Hubert Tamara (Szabadka), Mol-

nár Norbert (Szabadka), Ádám Anett (Zenta), Bencsik Tamara és Glimbert Attila (Szabadka). A beérkezett alkotásokat Gyurkovics Hunor, Nemes Fekete Edit és Varga Polyák Hajnalka bírálta el. A pedagógusok közül Grubanov Emília, Aranyos Valéria és Nemes Fekete Edit részesült elismerő oklevélben.

XXVI. DURINDÓ ÉS XXXIX. GYÖNGYÖSBOKRÉTA – Június 7-étől 9-ig tartották meg Törökbecsén a XXVI. Durindót és a XXXIX. Gyöngyösbokrétát. A fesztivál keretében több kísérőrendezvényre is sor került, így a fadaragók alkotásainak a kiállítására, a Vajdaságot bemutató bélyegkiállításra és az Eleink népviseletei című kiállításra.

45. ZMAJ JÁTÉKOK – Június 10-e és 14-e között került megrendezésre Kamenicán a 45. Zmaj Játékok. Idén a rendezvénysorozat keretében az Újvidéki Színházban magyar nyelvű műsor is volt. Fellépett az újvidéki Dunavirág óvoda Pruszina Ilona és Petrovics Eszter óvónők vezetésével, a budiszavai Petőfi Sándor ME táncosai (koreográfusok Urbán Zsuzsa és Juhász Andrea), az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskola elsősei Bálizs Magdolna tanítónő vezetésével, az újvidéki Petőfi Sándor MME Tűzrevaló táncgyűttese (közreműködött a Szőkös zenekar, koreográfusok Kovács Zsuzsanna és Kiss Kinga), az újvidéki Petőfi Sándor Általános Iskola önképzőköre *Cassandra és Meteo* című paródiával (Rokvity Erzsébet tanárnő vezetésével), az Újvidéki Színház Színes Szilánkok Diákszínpad kiscsoportja *Locsifecsik a porondon* című darabbal (Ladistry Melinda, Mikes Imre és Béres Márta rendezése), valamint a Diákszínpad nagycsoportja (Mikes Imre, Erdélyi Andrea és Béres Márta) *Az ember tragédiája* egy jelenetével.

SZÍNHÁZ

47. STERIJA JÁTÉKOK – Június 1-je és 9-e között rendezték meg a 47. Sterija Játékokat. A szemlén a következő darabok szerepeltek: a belgrádi Népszínház Siniša Kovačević *A nagy dráma* című darabja (megnyitó), a podgoricai színház Ljubomir Đurković *Szeméttelp* című darabja, a zombori színház a *Szent Szabadító-templom megszállása* című darabja, a ljubljanei Mestno gledališče Igor Jovanović rendezte *Bogár* című műve, a belgrádi Drámai Színház Goran Marković *Pandora szelencéje* című produkció, a belgrádi Atelje 212 Ljubomir Simović *Csoda Sarganban* című darabja, a belgrádi Jugoszláv Drámai Színház Biljana Srbljanović *Bevásárlóközpontja*, a belgrádi Zvezdara Teatar Dušan Kovačević *Doktor Suszter* előadása. A fesztivál résztvevőinek és vendégeinek a tiszteletére az Újvidéki Színház Hamvas Béla *Karnevál* című regénye alapján készült *Pác* című darabját adta elő Mezei Kinga rendezésében. A fesztivál kísérőrendezvényei voltak: a Színház a fotóművészetben elnevezésű 10. nemzetközi triennálé és a Színpad, maszk, kosztüm, báb című kiállítás. A művészeti akadémiák műsorában hét színészosztály mutatkozott be, köztük az újvidékiek, Hernyák György osztálya, amely a *Gyilkosok éjszakája* című José Triana-művet mutatta be.

KISVÁRDAI FESZTIVÁL, TIZEN-NEGYEDSZER – A Határon Túli Magyar Színházak XIV. találkozóját június 20-a és 29-e között tartották Kisvárdán. A rendezvény műsorában az Újvidéki Színház Hamvas Béla *Karnevál* című regénye alapján készült *Pác* című előadásával és Gobby Fehér Gyula *Az angyal álma* című operettjével lépett fel, rendező Mezei Kinga és László Sándor. A Szabadkai Népszín-

ház Tasnádi István *Titanic vízirevü* (rendező Hernyák György) és Dalton *Trumbo Johnny fegyverben* című monodrámáját (rendező Ilan Eldad) vitte színre. Fellépett még az Újvidéki Akadémia hallgatóinak együttese,ők José Triana *Gyilkosok éjszakája* című művét adták elő Hernyák György rendezésében.

A MAGYARORSZÁGI SZERB SZÍNHÁZ ÚJVIDÉKEN – Június 10-én Stevan Koprivica kortárs montenegrói író *Vegyes házasság* című tragikomédiájával vendégszerepelt a Magyarországi Szerb Színház az Újvidéki Színházban. Szereplők Jónás Gabriella és Rusz Milán. Rendezte Milosevits Péter, díszlet Matoricz József.

KIÁLLÍTÁS

NAGY DÉNES FOTÓKIÁLLÍTÁSA – Május 23-án nyílt meg a szabadkai Zvezda mozi előcsarnokában levő Cinema Galériában a horgosi Nagy Dénes mintegy harminc fotójának kiállítása.

SZEGEDI, SZABADKAI FESTŐK TÁRLATA – Szabadkán a Szabad Egyetem Galériájában rendezték meg szabadkai és szegedi művészek közös tárlatát, melyen Boros György, Gyurkovics Hunor, Molnár László, Szalma László, Török István és Turzai Sándor (Szabadka), illetve Szekeres Véber Noémi, Sugár Ibolya, Bucó Andrea és Pataj Miklós (Szeged) művei kerültek közönség elé.

HANGVERSENY

JOVAN KOLUNDŽIJA HANGVERSENYE – Június 11-én a szabadkai Városháza dísztermében Jovan Kolundžija hegedűművész adott hangversenyt. Zongorán közreműködött Nada Kolundžija.

SMIT Edit összeállítása

TŐLÜNK – RÓLUNK

TŐLÜNK

Alföld

Böndör Pál: Finis, vers – 2002. 6.

Élet és Irodalom

Thomka Beáta: Elődök, kortársak, Mészöly (Grendel Lajos: A tények mágiája. Mészöly Miklós időskori prózája), kritika – 2002. június 7. (23. szám)

drMáriás: Aranyozás szarral, publicisztika – 2002. június 7. (23. szám)

Végel László: Az anyaország és a vadhajtságok, politikai esszé – 2002. június 21. (25. szám)

drMáriás: Magyarország a vébén, cikk – 2002. június 21. (25. szám)

Forrás

Faragó Kornélia: Közelség és különállás, tanulmány – 2002. 6.

Fekete J. József: Kisebbségben a regényben, tanulmány – 2002. 6.

Gion Nándor: Aranyat talált, folytatásos regény, 10. rész – 2002. 6.

Végel László: Peremregény, fattyúregény, esszé – 2002. 6.

Magyar Műhely

Szombathy Bálint: Millenniumi képek. A visszatérő emlékezet, képzőművészeti összeállítás – 2002. 2. (121. szám)

Magyar Napló

Vajda Gábor: Pannón-balkáni élményrétegek (Bognár Antal: Túlélők), kritika – 2002. 6.

Új Forrás

Utasi Csilla: Térközök (Thomka Beáta: Beszél egy hang), kritika – 2002. 6.

Vigilia

Gerold László: „... elbeszélői hatalmunknál fogva” (Márton László: Kényszerű szabadulás), kritika – 2002. 6.

RÓLUNK

BOGNÁR ANTAL

Vajda Gábor: Pannón-balkáni élményrétegek (Bognár Antal: Túlélők), kritika – Magyar Napló, 2002. 6.

KONTRA FERENC

Márton László: Kiskorúság, végenincs (Kontra Ferenc: Gimnazisták), kritika – Élet és Irodalom, 2002. június 7. (23. szám)

THOMKA BEÁTA

Utasi Csilla: Térközök (Thomka Beáta: Beszél egy hang), kritika – Új Forrás, 2002. 6.

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL

Vasagyi Mária: *Bátmicvó* (novella)

Deák Ferenc: *Rétegek* (regényrészlet)

Bányai János: *In memoriam Orbán Ottó*

Szombathy Bálint: *A Semmi kihívója* (drMáriás művészetéről)

Interjú Máriás Bélával

Pap József és Harkai Vass Éva versei

Harmath Károly: *Az inka kiöntötte lelkét* (útirajz)

Szeli István: Az olvasó hangja (Németh István *Lélekvesztőn* című kötetéről)

Virág Gábor: *A topolyai Kray birtok pusztulása* (tanulmány)

A FORUM KÖNYVKIADÓ IDEI KIADVÁNYAI

Megjelent

- Németh István: *Lélekvesztőn* (jegyzetek, kisesszék)
Tari István: *Akarsz egy Jugoszláviát?*
Lévay Endre: *Holnapvárók* (visszaemlékezés)
Jung Károly: *Mogorva Héphaisztosz* (versek)
Verebes Ernő: *De hol van itt villamos?* (versek, prózaversek, prózák)
Varga Sándor: *Belémfalazottan* (versek)
Stevan Raičković: *Tisza I–V.*
Valkay Zoltán: *Zenta építésze*
Utasi Csaba: *Mindentől messze* (esszék, tanulmányok)
Silling István: *Vallási néphagyomány* (tanulmányok)
Radomir Konstantinović: *A vidék filozófiája* (tanulmány)
Jódal Rózsa: *A csokinyuszi három kívánsága* (mesék)

Előkészületben

- Ózer Ágnes: *Élet és történelem* (tanulmányok)
Mérey Katalin: *Gyertyaláng* (novellák)
Vasagyai Mária: *Silentium album* (novellák)
Kalapis Zoltán: *Életrajzi kalauz I.*
Németh Ferenc: *A bánáti fényképészet története* (tanulmány)
Káich Katalin: *A nagybecskereki színjátszás I.* (tanulmány)
Penavin Olga: *Bácska és Bánát növénynevei* (tanulmány)
Mészáros Zoltán: *Úton a csók felé* (esszék)
Szőke Anna: *A verstől a megvalósulásig* (szöveggyűjtemény kommentárokkal)

IRODALMI MÚZEUM

Csépe Imre: Mali Idjosi szomorú délután 827

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

Harkai Vass Éva: Változatok föltámadásra és túlélésre (Orbán Ottó: Ostromgyűrűben) 829

Gerold László: „Áll a ház” – három könyv a Nemzetiről (Koltai Tamás: Nemzeti történet, avagy színház a cethal hátán; Havas Henrik, szerk.–Kaiser Ottó, fotók–Veress Krisztina, riporter: Kihívás és látomás; Nemzeti Színházi Emlékkönyv) 833

Színház

Gerold László: Nemzeti Tragédia (Madách Imre: Az ember tragédiája) 840

Képzőművészet

Bela Duranci: Nagy István a Vajdaságban 845

Antal István (Budapest): Bada Dada Paradicsom 848

KRÓNIKA

Smit Edit összeállítása 850

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődésügyi Titkárság, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális Alapprogramja és az Illyés Közalapítvány támogatta

DELTA BANK

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2002. június. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57–216. e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsírőszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 60 EUR. – Készült az Agapé nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079